МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum)
«СТАРОДАВНІЙ СВІТ, СЕРЕДНІ ВІКИ, РАННІЙ НОВИЙ ЧАС: ІСТОРІЯ, РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА»

18 – 19 травня 2023 р.

Київ
2023

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Віктор СТАВНЮК, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Юрій ПОЛЮХОВИЧ, кандидат історичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Перу;
Вадим РУБЕЛЬ, доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Микола РУДЬ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Андрій ПІЛЬКЕВИЧ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Дмитро ПУХОВЕЦЬ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Олеся ЖДАНОВИЧ, доктор історичних наук, асистент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Аліна ГРЕГУЛЬ, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Харійс ТУМАНС, доктор історичних наук, Латвійський університет, Латвія
Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ, доктор історичних наук, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»;
Ольга ЗАПЛЕТНЮК, кандидат історичних наук, докторантка, Університет Суонсі, Велика Британія.

У збірнику подано абстракти за матеріалами Міжнародної наукової конференції «VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum) «СТАРОДАВНІЙ СВІТ, СЕРЕДНІ ВІКИ, РАННІЙ НОВИЙ ЧАС: ІСТОРІЯ, РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА»», яка відбулася 18 – 19 травня 2023 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

За точність викладених фактів, коректність цитувань та правильність посилань відповідальність несе автор.

ЗМІСТ

СТАРОДАВНІЙ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД, ЦИВІЛІЗАЦІЇ НАРОДІВ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ

Микола ТАРАСЕНКО……..…..6
Вадим РУБЕЛЬ…….....9
Ганна ВЕРТІЄНКО……....11
Максим СТЮФЛЯЄВ……14
Наталія БОНДАРЕНКО……..…17

АНТИЧНА ГРЕКО-РИМСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Олег ПЕТРЕЧКО…….....21
Микола НІКОЛАЄВ…….....23
Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ……..25
Андрій ТОКАРЕВ…….....28
Богдан КОЗАК…….....30
Марія РУСИН…….....32
Андрій ЯНКО…….....34
Дмитро ПУХОВЕЦЬ…….....37
Богдан ЛАСТОВ'ЯК…….....40
Андрій КАРПЕНКО……...……...43
Валерія ХОЛЗАКОВА……..46
Тимофій ЧЕРВОНЮК……..51

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

Вячеслав ЦІВАТИЙ…….....54
Микола РУДЬ…….....60
Анна РУДНІЧУК…….....62
Анастасія САЄНКО…….....65
Соломія-Анна ПАЧКОВСЬКА ……67
Нікіта БОГАТИР…….....70
Марія ШАМИЧ…….....72
Валентин ЗАЦЕПІЛО……....74
Давід ЦИКАЛЮК…….....77
Остап ДЕМКІВ…….....80

РЕЦЕПЦІЯ: ІСТОРІЯ, РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА

Світлана КАГАМЛИК……...85
Степан ЯНКОВСЬКИЙ……87
Ростислав ВАЦЕБА…….....89
Ліна ОСИПЧУК…….....95

СТАРОДАВНІЙ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД, ЦИВІЛІЗАЦІЇ НАРОДІВ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ

Микола ТАРАСЕНКО

Втрачене ушебті Нес-Шу-Тефнута з колекції Одеського державного історико-археологічного музею

Зібрання давньоєгипетських заупокійних статуеток ушебті в фондах Одеського археологічного музею НАН України (ОАМ) на сьогодні складає 115 екземплярів. Ці статуетки походять з двох різних дореволюційних колекцій – Музею Одеського Товариства історії та старожитностей (ОТІС)[1], який з 1920 р. отримав нову назву Одеський державний історико-археологічний музей (ОДІАМ), та Музею красних мистецтв і старожитностей при Новоросійському (Одеському) університеті, єгипетські артефакти якого були передані до ОДІАМ у 1924 р. Ушебті останнього зібрання походять з колишньої колекції професора Рішельєвського ліцею, видатного медика А. О. Рафаловича (1816–1851), який привіз ці артефакти з подорожі до Єгипту 1848–1849 рр. [3, с. 73–74]. Дослідженням та каталогізацією давньоєгипетських пам'яток ОДІАМ у 1920–1940-х рр. займався Сергій Володимирович Доніч (1900–1958) (див.: [4, с. 147–180]), який в цей період працював у музеї і був завідувачем відділу Стародавнього Єгипту. Він підготував рукопис каталогу єгипетської колекції, який нині зберігається в Рукописному архіві Наукового фонду ОАМ (№ 59430). В ньому надано опис 54 статуеток-ушебті. Втім, у часи Другої світової війни, коли місто знаходилася під румунською окупацією (1941–1944 рр.) ОДІАМ зазнав кількох пограбувань [2, с. 228–232] і частину ушебті було втрачено. На щастя, каталог Доніча, закінчений у 1941 р. і переданий до наукового архіву у 1945 р., зберігає надважливу інформацію про передвоєнний склад єгипетської колекції музею. При підготовці каталогу ушебті ОАМ (2016–2021 рр.), за допомогою музейної архівної документації, каталогу Доніча й світлин, що його супроводжували, мені вдалося зробити ідентифікацію 29 втрачених статуеток, що надалі може бути використано для їх розшуку та реституції.

У цій доповіді розглядається одне з таких ушебті – ОДІАМ інв. № 595. Це було мумієморфне ушебті з зеленого фаянсу (висота 12,5 см). Його можна датувати Пізнім періодом (XXX династія) – раннім Птолемеївським періодом.

[1] 27 ушебті з колекції цього музею були описані Б. О. Тураєвим у 1912 р. [5, с. 77–78].

Напис на статуетці розміщувався в одному рядку (він оконтурений рамкою) та одному стовпці у Т-образній формі на передньому боці статуетки з переносом двох знаків, які не вмістилися, над першим рядком. Написи зберегли ім'я та титул власника:

$_1$ *śḫḏ sš nśwt ḥsbt ḫt* $_2$ *Ns-Šw-Tfnt- mś (n) T̲ḥnt mꜣᶜ-ḫrw*

$_1$ Просвітлений, царський писець розрахунків (усіх) речей[2] $_2$ Нес-Шу-Тефнут[3], народжений Чехенет[4], правоголосний"

Це ушебті походило з колекції Музею ОТІС і Б. О. Тураєв надав йому в своєму описі № 103 [5, с. 77 (103)]. Втім, він не зміг повністю прочитати напис на фігурці, зазначивши, що він «дает формулу cHD с именем "писца счетоводства Ns…, сына &Hn"» [5, с. 77 (103)]. С. В. Доніч прочитав ім'я власника як "Неси-маа-теф", а ім'я його матері – як "Тахина". Титул він зрозумів як "царский писец начисления податей". Доніч також надав копію напису на артефакті та його переклад: "Сахадз Осирис царский писец начисления податей Неси-*maAaa*-теф сын Таахины правогласной" [1, с. 64 (595)].

Опис цього ж ушебті, з'являється і в каталозі О. Д. Берлєва – С. І. Ходжаш [7, p. 112 (VII.A-216)]. Щоправда, воно отримує тут некоректний номер ОАМ № 52527[5], Відомості Берлєва про це ушебті походять з опису Тураєва. Дослідник вказує певні дані про походження та низку паралелей, а також подає переклад напису на ньому за каталогом П. Ньюберрі (Cairo CG 47522, 47523) [9, p.157–158]. Судячи з усього, Берлєв не мав у своєму розпорядженні світлин цієї статуетки, і його ідентифікація її як ОАМ № 52527 була радше інтуїтивною.

Поховання Нес-Шу-Тефнута, звідки походять його ушебті, було відкрите у Північній Саккарі в 1845 р. [10, p. 507] Генеральним консулом Австро-Угорської імперії в Єгипті (1834–1849) А. Ріттером фон Лауріном (*Anton Joseph Ritter von Laurin*, 1789–1869) [8, p. 311]. Відповідно, діоритовий саркофаг Нес-Шу-Тефнута (Wien Kunsthistorisches Museum Inv. No. 09/001) та одне з його ушебті тепер зберігаються у Відні [6, p. 251; 12, S. 291–292]. Нині ушебті Нес-Шу-Тефнута є також у музейних зібраннях Каїра, Парижа, Тюбінгена та низці приватних колекцій. Сучасна локалізація одеської статуетки Нес-Шу-Тефнута невідома. Найімовірніше, воно було викрадено з ОДІАМ в роки Другої світової війни і надалі втрачено, хоча й існує імовірність, що його вдасться ідентифікувати в певній приватній колекції.

Список використаних джерел та літератури:

---

[2] Див.: [10, p. 507 ("Royal scribe of accounts of all thing")].

[3] Див: [11, S. 179.7].

[4] Див.: [11, S. 393.16]. Можливий варіант прочитання &i-Hnt.

[5] При цьому, на ілюстрації показане саме ушебті ОАМ 52527! [7, pl. 130 (VII.A-216)].

1. Донич С. В. Каталог египетских памятников Одесского Историко-археологического Музея. Одесса, 1941. [Рукопис РА НФ ОАМ № 59430].

2. Колесниченко А. Н., Полищук Л. Ю. Одесский археологический музей в период оккупации: несколько страниц истории. Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2016. Вип. 15. С. 228–232.

3. Тарасенко М. О. У пошуках старожитностей з дару хедива. Давньоєгипетські пам'ятники XXI династії в музеях України. Київ: ІС НАНУ, 2019. 316 с.

4. Тарасенко М. О.. Сергій Володимирович Доніч (1900–1958): доля єгиптолога в радянській Україні // Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура / Під ред. М. О. Тарасенка. Вип. 2. Київ: ІС НАНУ, 2021. С. 147–180.

5. Тураев Б. А. Описание Египетского отдела музея Императорского Одесского Общества Истории и Древностей // Записки Одесского Общества истории и древностей. Т. 30. Одесса, 1912. С. 72–90.

6. Aubert J., Aubert L. Statuettes égyptiennes Chaouabtis, Ouchebtis. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1974. 341 p.

7. Berlev O., Hodjash S. Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States / Orbis Biblicus et Orientalis. 17. Freiburg – Göttingen: University Press – Vandenhoeck & Ruprecht. 1998. XIII + 328 p., 208 pls.

8. Bierbrier M. L. Who was who in Egyptology. 4th Ed. London: Egypt Exploration Society, 2012. 600 p.

9. Newberry P. E. 1930. Funerary Statuettes and Model Sarcophagi. (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 46530–48575). Fasc. I: Nos. 46530–48273. Le Caire.

10. Porter B. & Moss R. L. B. 1981. Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings. 2nd Ed., Vol. III: Memphis, Part 2: Ṣaqqâra to Dahshûr. Oxford.

11. Ranke H. 1935. Die ägyptischen Personennamen. Bd. I. Glückstadt.

12. Schlögl H. A. & Brodbeck A. 1990. Ägyptische Totenfiguren aus öffentlichen und privaten Sammlungen der Schweiz. (Orbis Biblicus et Orientalis, Ser. Archeologica, 7). Freiburg & Göttingen.

Микола ТАРАСЕНКО, д.і.н., науковий співробітник Факультету азіатських і близькосхідних досліджень Оксфордського університету, провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України.

Вадим РУБЕЛЬ

Убивство шьоґуна Мінамото Санетомо [1203-1219]: політико-клановий підтекст сімейної суперечки

Мінамото Санетомо – третій шьоґун із першої династії легітимних військово-самурайських диктаторів Японії. Убитий в результаті індивідуального прилюдного нападу, здійсненого його племінником Мінамотою Йошінарі (1200-1219) на прізвисько Куґьо. Прийнято вважати, що в такий спосіб Куґьо як син попереднього шьоґуна Мінамоти Йорііе [1202-1203] просто намагався розчистити собі дорогу до шьоґунського статусу, оскільки саме після загибелі в 1203 р. його батька наступним шьоґуном став Санемото. Та якщо подивитись на ситуацію з позицій боротьби, яка ішла в середовищі самурайських кланів за реальні диктаторські повноваження, можна припустити, що за убивством Санетомо стояв очільник самурайського клану Ходжьо – Йошітокі (1163-1224), який займав посаду шіккена – регента при дворі шьоґуна. В боротьбі проти владних зазіхань шіккена шьоґун Мінамото Санетомо спробував спертись на підтримку не лише свого клану Мінамото, а знайти союзників в колі інших самурайських кланів (зокрема, клану Міура) та придворної аристократії, що гуртувалася навколо дворів імператора (тенно) і екс-імператора (джьоко). Коаліція була оформлена наданням Санетомі титулу центрального міністра в апараті підконтрольного аристократичному клану Фуджівара імператорського уряду при одночасному збереженні за Санетомою титулу легітимного самурайського диктатора-шьоґуна. Саме в таких умовах Мінамото Санетомо заявив, що «бажає особисто керувати військовими справами», тобто обмежити надмірні владні зазіхання шіккенів Ходжьо та повернути усю повноту мілітарної самурайсько-диктаторської влади шьоґунам Мінамото. Однак у самурайському середовищі прийняття Санетомою посади центрального міністра імператорського уряду сприймалося як зрада вищих інтересів самураїв в боротьбі останніх за домінування в Японії. Адже головним стратегічним конкурентом для всіх самураїв в їхньому прагненні домінувати в «Країні Вранішнього Сонця» залишались згуртовані при дворах тенно і джьоко палацові аристократичні клани (куґе). Останні прагнули утвердити в Японії китайську модель цивільно-бюрократичного управління, тобто відсторонити військових від державної влади та залишити їм виконання виключно воєнних задач згідно з наказами і настановами сформованого з палацових аристократів урядового апарату імператорських чиновників.

Створення антиходжьовської коаліції спричинило відповідну реакцію з боку Ходжьо. Спочатку 1213 р. у кривавій дводенній битві Ходжьо розгромили

військо клану Міура, чим утвердили саме за Ходжьо статус головного самурайського клану. Залишалось ліквідувати проаристократичного шьоґуна-«зрадника» Санетому, але зробити це Ходжьо треба було так, щоб не нарватись на пряме лобове зіткнення з потужним самурайським кланом Мінамото, який в разі такої війни неодмінно воював би за Санетому навіть не як за шьоґуна, а просто як за свого кланового очільника. Ось чому вбивцею Санетоми мав стати не представник клану Ходжьо, а представник того ж клану Мінамото – його племінник Куґьо.

Останній відрубав голову своєму дяді горе-шьоґуну, коли той здійснював паломництво у Цуруґаоку до гробниці шінтоїстського бога-покровителя клану Мінамото – Хачімана. Як описує цю подію її живий свідок середньовічний історик-монах Джієн (1155-1225), коли Санетомо у довгому одязі з таким шлейфом, що його за ним несли спеціальні пажі, поважно проходив кам'яним мостом перед головною залою гробниці, перед ним раптом «вибіг монах в одязі з капюшоном, перетнув Санетомі шлях і відрубав голову Санетомі одним махом меча. Санетомо впав не землю, а його голова відлетіла» [1, с. 311]. Вбивцею виявився той самий Куґьо, який одразу закричав, що так він помстився за смерть батька і що він тепер наступний легітимний шьоґун. Тільки убивав він чомусь не когось із лідерів клану Ходжьо (а саме ходжьовські самураї в 1203 р. задушили його батька Йоріїе зашморгом у храмі Шюдзен-джі), а свого дядька Санетому, котрий до смерті старшого брата Йоріїе відношення не мав. Отже Куґьо вела на вбивство, думається, не помста, а зовсім інші розрахунки: бажання вислужитися перед Ходжьо та отримати за це шьоґунську посаду. Причому не виключено, що Ходжьо Йошітокі йому це кулуарно пообіцяв, а коли справу було зроблено, Куґьо перетворився на небезпечного свідка і був одразу самураями Ходжьо вбитий.

В результаті усе вийшло красиво і пристойно: племінник убив дядька начебто на ґрунті сімейних негараздів, Ходжьо покарали вбивцю, а аристократи обезголовили «п'яту колону» в самурайських рядах. Мінамоту Йошінарі після смерті поховали з почестями, а голову Санетоми вояки Ходжьо кинули у домівку, загнали туди ж усю родину колишнього шьоґуна та спалили усіх живцем, що опосередковано свідчить про ставлення Йошітокі до вбивства і вбивці, хоча формально *шіккен* залишився «чистим перед законом». На завершення кілька десятків особистих тілоохоронців Санетоми були відправлені у буддійський монастир (мовляв, не уберегли підопічного від убивства – то які з вас тілоохоронці), а майно вбитого шьоґуна Ходжьо Йошітокі конфіскував на користь власного роду.

Відтоді надовго (до 30-х років XIV ст.) реальним лідером самурайства став клан шіккенів Ходжьо, а утверджена за кланом Мінамото посада шьоґуна як

легітимного військового диктатора Японії перетворилася на церемоніальний безвладний політичний інститут. Водночас японські самураї остаточно відчули себе не безправними служаками, підпорядкованими палацовим аристократам, а ще одним (поряд з куґе) привілейованим станом середньовічного японського суспільства. Станом, який на рівних боровся зі столичною знаттю за владу і почав диктувати свої смаки не тільки на стезі війни та політики, а й на ниві моральних устоїв, мистецьких канонів, правил офіційного етикету, родо-кланових та сімейних настанов тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. 慈円著 / 岡見正雄、赤松俊秀 // 日本古典文学大系. – 東京: 岩波書店, 1977. – 第 86. – 547 ページ [Написане Джіеном / Ред. *Окамі Масао, Акамацу Тошіхіде* // Серія класиків японської літератури. – Токіо: Іванамі шьотен, 1977. – Т. 86. – 547 с.].

Вадим РУБЕЛЬ, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра історії стародавнього світу та середніх віків.

Ганна ВЕРТІЄНКО

Скіфський σάγαρις

Дослідженню такої скіфської зброї як σάγαρις приділялася увага як в Україні, так і за її межами. Однак етимологія взагалі не розглядалася, а деякі переклади цього слова є необґрунтованими. Окремим питанням стоїть його відображення в образотворчому мистецтві. Вважається, що в давньогрецьку мову ця лексема потрапила зі скіфської, хоча вчені, які зверталися до вивчення скіфського лексичного складу, ніколи її не розглядали. В грецькому етимологічному словнику ця лексема присутня, однак без етимології [4, II, p. 1300]. Є думка, що σάγαρις не має індоєвропейського походження. Втім, виявляється подібність до лат. *sagitta* ‘стріла’, проберберського **zaġāya* ‘спис’ [3, p. 142–143], а також до давн.-євр. *səḡōr* (*šegōr*) і ассир. *šukurru* ‘сокира’ чи ‘спис’. З останніми, ймовірно, генетично пов’язані лат. *secūris* та прослав. **sekura* ‘сокира’, що дало лексичні номінації цієї ударно-рубальної зброї в слов’янських мовах, зокрема, укр. ‘сокира’. Це слово, вочевидь, проникло в давньогрецьку мову саме від кочівників, найімовірніше, від причорноморських

скіфів. З певною обережністю можна казати, що воно потрапило в скіфську з семітських мов у часи передньоазійських походів, адже цілком можливо, що цей процес міг супроводжуватися й лексичними мілітарними запозиченнями. Можливо, саме в ці часи бойова сокира набула в скіфській культурі особливого культового значення, на що вказують повідомлення Геродота та як свідчення цієї сакралізації може бути оббита золотом сокира з Першого Келермеського кургану (VII ст. до н. е.).

Античні автори (передусім, Геродот і Ксенофонт) називають σάγαρις зброєю різних іраномовних народів: скіфів, саків, персів та амазонок. При цьому, відносно скіфів Геродот згадує σάγαρις лише двічі і в обох випадках при описах певних обрядів. А саме в контексті загальноскіфського щорічного свята, під час якого вшановували золоті небесні дари, які впали з неба і серед яких був σάγαρις (*Herod*., Hist., IV.5.3; 7) та обряду "побратимства", при якому відбувався клятвений договір (*Herod.*, Hist., IV.70). Обмаль описових характеристик зброї σάγαρις у письмових джерелах не стало перешкодою для деяких дослідників штучно додати їх при перекладі самого слова. Мова йде про переклад σάγαρις як 'двохлезова сокира'. Слід вказати, що базовий словник давньогрецької мови для σάγαρις надає значення 'однолезової' зброї [6, p. 1579]. В джерелах ця зброя набуває описових ознак двохлезовості (σάγαριν ἀμφιθηγέα) лише в єдиному пізньому поетичному творі I ст. н. е. в "Грецькій антології" (AP, Philip., 6.94). Проте, це не завадило І. Х. Дворецькому у своєму словнику надати для σάγαρις однозначний переклад 'обоюдоострая секира' [1, II, с. 1459]. Ця однозначність призвела до хибних побудов окремих скіфологів, які безапеляційно розуміли σάγαρις виключно як сокиру з двома лезами. Це надало підстав В. А. Киселю стверджувати, що через відсутність на території Північного Причорномор'я археологічних знахідок скіфських двохлезових сокир, опис Геродота начебто стосується не "причорноморських скіфів", а набагато більш східніших племен Сибіру та Центральної Азії [2, с. 110–112]. Відповідно, він ототожнює з σάγαρις такий вид ударної двохлезової зброї як чекан (/ клівець). Проте, сокири та чекани мали на теренах Євразійського степу і в державах Стародавнього Сходу різну історію походження і розповсюдження, а отже мали різні лексичні номінації. Те, що σάγαρις є різновидом саме бойової сокири, зазначає Геродот при описі озброєння саків, яких він ототожнює зі скіфами (πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας σαγάρις εἶχον) (*Herod*., Hist., VII, 64.2). Тобто, у цьому фрагменті вказано на певний різновид сокири як σάγαρις. Ще одним уточненням щодо вигляду сокири-σάγαρις може бути повідомлення Ксенофонта в "Анабасисі", де при описі переліку озброєння полоненого воїна-перса йдеться і про '(сокиру-)σάγαρις, таку, як і в амазонок' (σάγαριν οἵανπερ καὶ αἱ Ἀμαζόνες) (*Xen.,* Anab., IV, 4.16). Таким чином, наведені джерела демонструють, що елліни під σάγαρις розуміли тип сокири, який був

зображений в їхньому мистецтві, монументальних формах та вазопису на озброєнні у амазонок і персів, а це саме *однолезові* сокири з характерною формою (див.: [5, pl. LXX, 5b; LXXII, 1; LXXIII, 2; LXXIV, 2; LXXVI, 1c; LXXVII, 1, 2; LXXX, 3; LXXXI, 2–4; LXXV; LXXXVI, 2, 5a]). Аналогічні сокири можна побачити на зображеннях амазонок на предметах торевтики зі скіфських поховань. Зображення подібної зброї фіксуємо також і у скіфів на гориті з к. Солоха IV ст. до н. е. І з цієї причини ми не знаходимо вагомих підстав вбачати під σάγαρις ‘обоюдогостру сокиру’, зводячи цю зброю до типу чеканів, які, скоріше за все мали іншу номінацію (пор. ав. *cakuš*-). Більш імовірним ми вважаємо тлумачення σάγαρις як скіфської однолезової бойової сокири.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. I–II. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. 1958. 1043 + 1904 с.

2. Кисель В. А. Σαγάρις Геродота в арсенале древних кочевников // Труды II (XVIII) Всероссийского археологического съезда в Суздале. Т. II. Москва, 2008. С. 110–112.

3. Alessio G. Suggerimenti e nuove indagini sul problema del Sostrato “Mediterraneo” // Studi Etruschi. T. XVIII. 1944. P. 93–158.

4. Beekes R. S. P. Etymological Dictionary of Greek; with the assistance of L. van Beek / Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series. 10. Vol. I–II. Leiden – Boston: Brill, 2010. XLVIII, 1808 p.

5. Bothmer D. von. Amazons in Greek Art. Oxford: Clarendon Press, 1957. XXVII, 252 p.

6. Liddell H. G., Scott R. A Greek-English Lexicon. 9th Ed. with Revised Supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996. 2446 p.

Ганна ВЕРТІЄНКО, к.і.н., гостьовий вчений на Факультеті азіатських і близькосхідних досліджень Оксфордського університету,старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України.

Максим СТЮФЛЯЄВ

«Міжцарів'я» в Йашчілані (742-752): проблеми та перспективи дослідження

Розквіт царства майя Йашчілан припадає на останню чверть VII початок IX століть і пов'язаний із правлінням трьох найвідоміших місцевих владарів: Іцамкокаах-Бахлама III (681-742), Йашуун-Бахлама IV (752-768) та Іцамкокаах-Бахлама IV (приблизно 769-800). Одним із найцікавіших і водночас найбільш загадкових етапів пізньої історії Йашчілана залишається так зване «міжцарів'я» – темний десятирічний період, що розпочався після смерті Іцамкокаах-Бахлама III 20 червня 742 року і тривав до сходження на престол його сина Йашуун-Бахлама IV 4 травня 752 року. Чи не першою на незвичайно довгу перерву між двома правліннями звернула увагу американська дослідниця Тетяна Проскурякова, яка ще в 1960-х роках спробувала реконструювати головні віхи біографій Іцамкокаах-Бахлама III і Йашуун-Бахлама IV за методами так званого «умовного читання» ієрогліфічних текстів. Згідно з її тлумаченням, «міжцарів'я» характеризувалося внутрішніми конфліктами і боротьбою за владу [10, p. 163]. Ідеї Проскурякової згодом розвинув Пітер Метьюз. На його думку, Йашуун-Бахлам IV, син молодшої дружини Іцамкокаах-Бахлама III, був лише одним з-поміж кількох претендентів на трон Йашчілана. По смерті батька царевичу знадобилося десять років, аби усунути конкурентів [9, pp. 216-217].

Головною проблемою при вивченні «міжцарів'я» для сучасного дослідника залишається очевидна упередженість наявних джерел. Автори монументальних написів з Йашчілана вперто уникали пояснень, хто правив у місті впродовж тривалої перехідної доби. Поодинокі ж зовнішні свідчення залишаються надто уривчастими, щоб на їхній підставі можна було скласти цілісну картину. Та все ж, попри такі перепони й обмеження, значні здобутки у дешифруванні ієрогліфічної писемності майя, яких було досягнуто за останні десятиліття, дозволяють сьогодні розкрити природу «міжцарів'я» куди краще, аніж це було можливо в часи Проскурякової та Метьюза.

Аби зрозуміти, чому Йашуун-Бахламу IV не вдалося одразу успадкувати батьківський престол, ми мусимо звернутися до складних взаємин всередині царської родини. Як випливає із джерел, царі Йашчілана практикували полігамію. Так, Іцамкокаах-Бахлам III мав щонайменше двох чи трьох дружин, а Йашуун-Бахлам IV – навіть чотирьох [7, pp. 190-195]. За життя Іцамкокаах-Бахлама III головною дружиною останнього, певно, вважалася цариця Іш-К'абаль-Шоок, яка походила з місцевого аристократичного клану. Промовистим свідченням її впливу є споруджений у 726 році «Храм 23» – одна із найгарніших будівель Йашчілана, розташована в самісінькому центрі міста. Святиню, названу

«оселею Іш-К’абаль-Шоок», оздобили трьома різьбленими одвірками, що належать до визнаних шедеврів мистецтва стародавніх майя. Головною дійовою особою на цих монументах виступає сама цариця, котра здійснює різноманітні церемонії. Настирлива зосередженість на її постаті спонукає до думки, що Іцамкокаах-Бахлам III заздалегідь звів для улюбленої дружини поминальний храм. Під час розкопок всередині споруди археологи справді виявили багате жіноче поховання, яке, імовірно, належало Іш-К’абаль-Шоок [8, p. 126; 2; 11, pp. 203-208].

Але, попри велику вагу цариці Іш-К’абаль-Шоок, матір’ю Йашуун-Бахлама IV стала інша жінка – *канульська* царівна Іш-Ухаль-Чан. Вона жодного разу не була згадана на монументах Іцамкокаах-Бахлама III і померла ще перед воцарінням сина. Здобувши владу, Йашуун-Бахлам IV узявся за звеличення своєї матері. Подеколи розпочата ним пропагандистська кампанія створює враження своєрідного змагання двох цариць. Наприклад, на одвірку 24 з Йашчілана сказано, що 29 жовтня 709 року Іш-К’абаль-Шоок виконала ритуальне кровопускання, а згідно з текстом пізнішого одвірка 53 вже наступного дня Іцамкокаах-Бахлам III танцював разом із Іш-Ухаль-Чан [3, pp. 3:53-3:54; 4, pp. 3:115-3:116]. Оберігаючи пам'ять про матір, Йашуун-Бахлам IV не забував підкреслити також власну роль, показавши себе батьковим обранцем і наперед визначеним спадкоємцем. Якщо вірити його ретроспективним текстам, Йашуун-Бахлам IV ще перед коронацією посідав у державі чільне місце: танцював разом із батьком за рік до смерті останнього, а в період «міжцарів’я» встановлював ювілейні монументи, брав у полон ворогів, грав у м’яч тощо [9, pp. 205-217].

Та чи можна покладатися на такі пізніші свідчення, створені уже після завершення «міжцарів’я»? Перевірити вірогідність інформації, повідомленої Йашуун-Бахламом IV, певною мірою дозволяють написи з інших міст майя. Вони дають підстави припускати, що в перші роки після смерті Іцамкокаах-Бахлама III владу в Йашчілані, імовірно, перебрали представники клану цариці Іш-К’абаль-Шоок. На другій сходинці ієрогліфічних сходів 3 з Дос-Піласа повідомляється, що 26 квітня 745 року місцевий правитель К’авііль-Чан-К’ініч полонив владаря з Йашчілана …б-Шоока [5, pp. 117, 119]. «Владарями» (*ajaw*) майя могли називати як царів, так і їхніх родичів. Ім’я …б-Шоока погано збереглося й поки що прочитане неповністю, проте наявність у ньому компонента Шоок спонукала дослідників до висновку, що в полоні у Дос-Піласі опинився близький родич цариці-вдови Іш-К’абаль-Шоок, найімовірніше її брат або син [8, p. 127; 6, pp. 308-310].

Так чи інакше, 4 квітня 749 року Іш-К’абаль-Шоок померла. Відхід могутньої владарки неминуче послаблював позиції її клану. Наступне важливе свідчення про історію Йашчілана в добу «міжцарів’я» несподівано походить із П’єдрас-

Неграса. Правителі цих міст віками ворогували між собою, бо обидві держави претендували на статус гегемона в долині Верхньої Усумасінти. Траплялися, однак, короткі періоди, коли на зміну суперництву приходив ситуативний союз. Якщо вірити тексту панелі 3 із П'єдрас-Неграса, невідомий з інших джерел правитель Йашчілана Йопаат-Бахлам II у серпні 749 року відвідав сусіднє царство на чолі представницької делегації. Почесні гості взяли участь в урочистостях, влаштованих з нагоди ювілею від дня коронації правителя П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахка III. З тексту випливає підпорядкований статус Йопаат-Бахлама II – звертаючись до господаря свята, він прямо назвав останнього «нашим паном» [1, сс. 537-539]. Отже, внаслідок внутрішньої турбулентності у Йашчілані на кілька років утвердився прихильник союзу із П'єдрас-Неграсом. Згодом, коли гору знову взяла «партія війни», нащадки, імовірно, сприйняли відступ Йопаат-Бахлама II від традиційної політики як зраду та «викреслили» посібника ворогів з місцевої історії [8, p. 127; 7, p. 134-136].

Таким чином, Тетяна Проскурякова і Пітер Метьюз мали цілковиту рацію у тому сенсі, що «міжцарів'я» в Йашчілані справді було часом боротьби за владу між кількома претендентами на престол та різними фракціями придворної аристократії. На чолі протиборчих кланів, імовірно, стояли дружини Іцамкокаах-Бахлама III і їхні сини. Внутрішнє суперництво позначалося на зовнішній політиці Йашчілана, зокрема його відносинах із сусіднім царством П'єдрас-Неграс. Загалом наявні джерела дозволяють припустити, що воцаріння Йашуун-Бахлама IV у 752 році стало наслідком певного компромісу між різними кланами. На користь такої інтерпретації свідчить зокрема той факт, що новий правитель не став знищувати пам'ять про царицю Іш-К'абаль-Шоок, лишив неушкодженим її поминальний храм і написи на одвірках звідти. Ба більше, Йашуун-Бахлам IV згадував про конкурентку своєї матері у власних текстах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба во второй половине VIII в. *Вопросы эпиграфики. Выпуск 7. Часть 1.* / Отв. ред. А. Г. Авдеев. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2013. С. 533-599.

2. Garcia Moll R. Shield Jaguar and Structure 23 at Yaxchilan. In: *Courtly Art of the Ancient Maya* / Mary Miller and Simon Martin (eds.). London - New York: Thames and Hudson, 2004. P. 268-270.

3. Graham, I., von Euw E. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 1: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1977. 61 p.

4. Graham, I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 2: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1979. 64 p.

5. Houston, S. Hieroglyphs and History at Dos Pilas: Dynastic Politics of the Classic Maya. Austin: University of Texas Press, 1993. 196 p.

6. Josserand K. The Missing Heir at Yaxchilan: Literary Analysis of a Maya Historical Puzzle. *Latin American Antiquity*. 2007. Vol. 18, No. 3, P. 295-313.

7. Martin S. Ancient Maya Politics: A Political Anthropology of the Classic Period 150–900 CE. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 542 p.

8. Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. London - New York: Thames and Hudson, 2000. 240 p.

9. Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan. Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, Yale University, 1988. 488 p.

10. Proskouriakoff T. Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan, Part 1. *Estudios de Cultura Maya*. 1963. Vol. 3, P. 149-167.

11. Tate C. Yaxchilan: The Design of a Maya Ceremonial City. Austin: University of Texas Press, 1992. 320 p.

Максим СТЮФЛЯЄВ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Наталія БОНДАРЕНКО

Єгипетська цариця як політичний лідер: джерела влади

Жінки у Стародавньому Єгипті мали надзвичайний рівень свобод для стародавнього світу. У побуті єгиптянки могли особисто розпоряджатися фінансами, мали власні права, наприклад, розраховувати на майно під час розлучення, вести самостійно торгівлю і т.д.

Відомо, що поняття «впливу», «володарювання» було важливим та відігравало значну роль у Єгипті. Термін nbt-pr «володарка дому» означав набагато більше,

ніж просто «господиня». Пояснення цього ми знаходимо в Інструкції Ані, що датується періодом Нового царства [6, с. 136]:

«Відплати матері за усю її турботу
Дай їй стільки хліба, скільки потрібно
Піклуйся про неї, як це робила вона
Вона ростила та годувала тебе»
«Не контролюй дружину свою у будинку своєму…
Нехай твоє око спостерігає у тиші
Тоді ти пізнаєш її»

Незважаючи на те, що поняття «цариця», єгиптяни не мали його у своїй мові. Цей титул виражався термінами, пов'язаними з їх відношенням до фараона: «Дружина царя» hemet nesu, «Велика дружина царя» hemet nesu weret, «Мати царя» mut nesu та ін.

Багато «Великих дружин царя» служили регентами при неповнолітніх синах, приймаючи одноосібне правління як де-факто правителі, деякі з них були особливо помітні в цій тимчасовій ролі [5, с. 130]. Кілька наймогутніших і видатних регентів постають перед нами в XVIII династії: Яххотеп I, яка правила від свого сина Яхмоса; Яхмес-Нефертарі, для Аменхотепа I; і Хатшепсут для Тутмоса III.

Цариця Мернейт (Mrj.t Nj.t), що означає «улюблена богині Нейт», стала першою задокументованою жінкою-правителькою, в ролі регента, у Стародавньому Єгипті. Цариця Мернейт була дружиною фараона Джейта, та матір'ю Дена (бл. 2950 рр. до Р.Х.) [2, с.240]. Цариця Нітокріс, остання жінка-фараон VI династії, прийшла до влади після смерті Меренре II. Була на престолі 12 років, за Манефоном. Та можливо покінчила життя самогубством одразу після розправи над вбивцями свого брата, за Геродотом. Вона зачинила злочинців у підземній камері свого палацу та втопила їх у водах Нілу [10, с.63]. Цариця Нефрусобек (1777-1773 рр. до Р.Х), або Собекнефру правила після смерті Аменемхета IV. Її згадано на стінах одного із храмів, де вона проводить ритуали перед богинею родючості Рененутет, яка має голову змії. Цариця була першою з правлячої родини, кого зобразили в процесі струшування нею систр. Нефрусобек також присутня у Туринському царському списку, де вказано, що правила жінка-фараон 3 роки, 10 місяців та 24 дні [10, с.75]. Саме Нефрусобек є першою задокументованою жінкою, що правила самостійно у Стародавньому Єгипті (Мернейт була регентом, а правління Нітокріс супроводжується багатьма питаннями).

Із заснуванням XVIII династії, Яхмос I надав своїй дружині, Яхмес-Нефертарі, титул «Дружина Бога Амона», що зазначено на «Дарувальній стелі». Згодом цей титул стане потужним атрибутом, що надаватиме значний політичний вплив [8,

с. 43]. Так Яхмес-Нефертарі реформувала релігійну систему: створила прошарок знатних жінок, що отримав назву «Божественні жриці Карнаку», започаткувала ранг «Шанувальииця бога Амона» dwAt nTr n Imn, відведення особливої ролі в культі Амона матері та дружинам царя тощо.

Три покоління впливових жінок передувало Хатшепсут. З кожним роком політичне та релігійне положення представниць правлячої родини лише зростало. Яхмес-Нефертарі сприяла розвитку та поширенню релігійного культу Амона, та сформувала новий впливовий статус цариці. Ще з самого народження Хатшепсут займала високе положення при дворі завдяки своєму походженню від цариці. Батько, Тутмос I, вже тоді представляв її як «спадкоємиця» iry-pat wrt [7, с. 55].

Після смерті Тутмоса II, влада переходить до рук його сина, Тутмоса II (1479-1425 рр. до Р.Х.) від другорядної дружини Ісіди. Проте нащадок був надто молодим, його регентом стала Хатшепсут (1472-1458 рр. до Р.Х.).

Факт передачі влади малолітньому синові, Тутмосу III, та призначення регентом Хатшепсут зображенно написами у гробниці архітектора, «Скарбника володінь Амона», «Наглядача за роботами у Карнаці» – Інені [9, 59.13 – 60.11]:

«Він (Тутмос II) здійнявся до небес та об'єднався з богами.
Син його зайняв його місце як Царь Двох Земель, подібно його предку.
Його (Тутмоса II) сестра, Дружина Бога, Хатшепсут,
Опікується справами Двох Земель, Єгипет схилив голову»

Сьомий рік регентства стає дійсно знаковим – Хатшепсут проголошує себе справжнім фараоном. Все частіше зустрічаються написи з використанням закінчень чоловічого роду, в компіляції із жіночими епітетами: «Милостива богиня, володар Обох Земель, Мааткара, правителька Фів» nTrt nfr(t) nb tAwy MAat-kA-Ra HqAt WAst. Для ще більшого затвердження свого права на престол, Хатшепсут вирішує використати не лише ім'я свого земного батька – Тутмоса I, а й божественного - Амона. Одними з найбільш знакових джерел є сцени її зачаття та народження на стінах поминального храму у Дейр ель-Бахрі [1, с. 187 - 212]:

«Прокинулась вона (Яхмес) від пахощів Бога,
Та засміялась в присутності Його Величності.
Він (Амон) був палкий до неї. Він віддав їй своє серце.
Дозволив побачити себе у вигляді Бога, коли повстав перед нею.
Вона раділа, побачивши Його красу, його любов, що пройшла через її тіло.
Палац пройнявся пахощами Бога, немов (з) Пунту.
Дозволила вона робити Йому, що Він забажає. Поцілувала Його»

Із подорожі до Пунту, на 9-му році, була привезена велика кількість екзотичних речей: слонова кістка, мавпи, пір'я та яйця страуса, чорне дерево, ладан та ін. Усі ці сцени зображувались на стінах поминального храму Дейр ель-Бахрі та чудово виконали поставлене перед ними завдання. Божественність цариці була підкріплена її здатністю відродити єгипетську землю, добувши рідкісні товари з «землі богів».

Як ми бачимо, кожна з видатних цариць мала індивідуальний перебіг свого правління, що є природнім, враховуючи обставини та рівень еволюції статусу цариці у певний період. Кожен із періодів розвитку статусу цариці в релігійно-політичному житті мав вплив на наступний. Цей процес був хвилеподібним – після пікового зростання впливу цариць, обов'язково слідувало обмеження таких прав на певний час.

Список використаних джерел та літератури:

1. Breasted H. Ancient Records of Egypt, vol. II. Chicago, 1906.
2. Bunson, M. R. Encyclopedia of Ancient Egypt. New York: Facts On File, Inc., 2002.
3. Cooney K. The Woman Who Would Be King: Hatshepsut's Rise to Power in Ancient Egypt. New York: Broadway Books, 2015.
4. Cooney K. When Women Ruled the World: Six Queens of Egypt. Washington D.C., National Geographic, 2018.
5. Graves-Brown, C. Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt. New York: Continuum, 2010.

Наталія БОНДАРЕНКО, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Олег ПЕТРЕЧКО

Neptunalia – витоки та ритуал

Neptunalia – feriae stativae сільськогосподарського циклу, в календарі позначалися літерами NP під 23 липня і тривали два дні. Про перебіг святкування ми знаємо вкрай мало. Ритуал, звернений до Нептуна, покликаний був заручитися його прихильністю щодо запобігання посухи спекотним літом. Заради цього Нептунові приносили жертви. Люди відпочивали на природі, з гілок і листя будували альтанки, щоб захистити учасників свята від сонця. Пили джерельну воду і холодне вино. На березі ріки влаштовували ігри на честь Нептуна. Вночі палили багаття.

Жоден із відомих нам фактів не засвідчує існування морського бога, якого ми звикли бачити в Нептуні. Водночас ми не маємо достатньо фактів, які дозволили б побудувати на них будь-яку іншу гіпотезу щодо його природи чи функцій. Рання історія Нептуна є загадкою, і ми майже нічого не дізнаємося про нього з його свята. Нептун, ймовірно, був італійським богом води, володіння якого поширювалося на море, коли його ототожнювали з грецьким богом Посейдоном. Його вперше згадують у Римі як одного з богів, який брав участь у першому публічному *lectisternium* у 399 році до н.е. За свідченням Тіта Лівія, зображення Нептуна було розміщене у парі із зображенням Меркурія (Liv. 5.13.6). У стародавніх культових формулах, збережених Авлом Геллієм, Нептун пов'язаний з Салакією (Gel. 13.23.2) – богинею бурхливого моря, уособленням солоної води. Вівтар Нептуна в цирку Фламінія, вперше згаданий у 206 році до н.е., ймовірно, був освячений 23 липня. Діон Кассій, розповідаючи про події 206 р. до н. е., каже, що і двері, і вівтар у храмі Нептуна рясно пітніли (Dio Cassius 17.60.1). Нептун був єдиним богом, крім Аполлона і Марса, якому можна було принести в жертву бика. Так говорить Макробій, посилаючись на Лабеона: «Лабеон у шістдесят восьмій книзі вказав, що бики приносяться в жертву лише Нептуну, Аполлону та Марсу» (Macrobius 3.10.4).

Вільям Вард Фаулер вважав, що «Метою як *Lucaria*, так і *Neptunalia* було запобігти липневій спекі та посусі, а також задобрити божеств води та весни, одним із яких, можливо, був Нептун (судячи з його ідентифікації з Посейдоном);

але це лише туманне припущення, яке автор висловлює «з усією стриманістю» [1, p. 186-187].

Отже, щодо витоків та ритуалу *Neptunalia* питань залишається більше, ніж відповідей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Fowler W.W. The Roman Festivals of the Period of the Republic. An Introduction to the Study of the Religion of the Romans. London, 1899. 373 p.

Олег ПЕТРЕЧКО, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Oleh PETRECHKO

Neptunalia – origins and rite

Neptunalia are *feriae stativae* of the agricultural cycle, which were marked in the calendar with the letters *NP* on July 23rd and lasted for two days. We know very little how exactly the celebration was done. The ritual addressed to Neptune was designed to enlist his favor in preventing drought during the hot summer. For this, sacrifices were made to Neptune. People rested in nature. Gazebos from branches and leaves were built to protect the participants of the holiday from the sun. People drank spring water and cold wine. On the banks of the river, games were held in honor of Neptune. The bonfires were lit at night.

None of the facts known to us attest to the existence of the sea god we are used to seeing in Neptune. At the same time, we do not have enough facts to allow us to build on them any other hypothesis about its nature or functions. Neptune's early history is a mystery, and we know almost nothing about him from his feast. Neptune was probably an Italian water god whose dominion extended to the sea when he was identified with the Greek god Poseidon. He is first mentioned in Rome as one of the gods who participated in the first public *lectisternium* in 399 BC. According to Livy, the image of Neptune was paired with the image of Mercury (Liv. 5.13.6). In the ancient cult formulas preserved by Aulus Gellius, Neptune is associated with Salacia (Gel. 13.23.2), the goddess of the stormy sea, the personification of salt water. The Altar of Neptune in the *Circus Flaminius*, first mentioned in 206 BC, was probably dedicated on July 23rd. Cassius Dio, talking about the events of 206 BC, says that both the door and the altar in the temple of Neptune sweated profusely (Dio Cassius 17.60.1). Neptune was the only god, besides Apollo and Mars, to whom a bull could be

sacrificed. Macrobius says, referring to Labeo: "*Labeo vero sexagesimo et octavo libro intulit nisi Neptuno Apollini et Marti taurum non immolari*" (Macrobius 3.10.4).

William Warde Fowler believes that "It has recently been conjectured that the object of both the Lucaria and Neptunalia was to avert the heat and drought of July, and to propitiate the deities of water and springs, of whom Neptunus (judging from his identification with Poseidon) may possibly have been one; but this is no more than a vague guess, which its author only puts forward 'with all reserve'" [1, p. 186-187].

Consequently, there are more questions than answers regarding the origins and rite of *Neptunalia*.

Список використаних джерел та літератури:

1. Fowler W.W. The Roman Festivals of the Period of the Republic. An Introduction to the Study of the Religion of the Romans. London, 1899. 373 p.

Oleh PETRECHKO, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Микола НІКОЛАЄВ

Системний аналіз у подоланні суб'єктивізму в лапідарній палеографії (на прикладі Ольвії)

Допоміжна історична дисципліна – палеографія – широко застосовується в приблизному датуванні лапідарних написів, зокрема, Ольвії Понтійської. Майже півстоліття потому були оприлюднені орієнтовні палеографічні таблиці з точністю до одного століття [1]. Але, виконаний нещодавно вибірковий огляд лапідарної палеографії Ольвії за останні пів століття виявив низку негативних тенденцій у практичному її застосуванні [2]. Зокрема, зафіксована спроба *підвищити традиційну точність палеографічного аналізу*: формальне групування написів IV ст. до Р. Х. за збігом їхньої палеографії та подальше присвоєння окремим групам датування у межах чверті століття. Ця спроба не отримала завершення, зокрема, завдяки співіснуванню різноманітних стилів. Також виявлено достатньо поширений алгоритм, що *полягає у попередньому застосуванні історичних, нумізматичних та інших міркувань до визначення дати пам'ятки; згодом додається формальний буцімто підтверджувальний палеографічний аналіз*, навіть із точністю до десяти років *(sic)*. Останнім різновидом хибного застосування палеографії є *пошук у пам'ятці ознак минулих*

часів, замість того, аби шукати наймолодші ознаки [2]. Головний висновок вибіркового огляду: в лапідарній палеографії Ольвії переважає суб'єктивізм та є відсутніми усталені типові алгоритми. Що більше, зазначена проблема тою чи іншою мірою є характерною й для інших античних полісів.

Існує традиційне уявлення: *реалізувати відносно точне палеографічне датування лапідарних написів можливо лише за наявності рясного запасу датованих характерних лапідарних написів, але, на жаль Ольвія майже не має таких написів* [1, с. 4; 4, с. 267]. Втім, *за останні п'ятнадцять років, завдяки синхронізації епонімного каталогу Ольвії отримано десятки відносно точно датованих за просопографією лапідарних написів*, тобто побудована їхня віртуальна хронологічна низка [3]. Здавалося б шлях до підвищення точності палеографічного датування відкритий. Але попередні напрацювання не дозволяють стверджувати, що точність цього датування буде підвищена. Вважаємо, що *на даному етапі розвитку палеографії є актуальним використання суб'єктивізму та побудова типових алгоритмів аналізу, притаманних кожній науковій дисципліні*. Це можливо зробити шляхом теоретичних досліджень. Відповідно, у цієї доповіді розглянуто різновид теоретичної моделі палеографії, який отримано на ґрунті віртуальної хронологічної низки із датованих за просопографією ольвійських лапідарних написів.

Найпростіша модель лапідарної палеографії у географічному сенсі відображає властивості лише одного локального об'єкта, наприклад, Ольвії. Відповідно, у часі модель відображає появу та зміну сукупності палеографічних форм. Тобто модель характеризує процес, що розвивається. Кожний момент на часовій осі визначається співіснуванням палеографічних форм, які виникли у давні часи та продовжують застосовуватися, з відносно новими формами. Початок застосування окремих форм 1, 2,… n, (наприклад, *сигма* з розгорнутими гастами, *сигма* з горизонтальними гастами, *сигма* лунарна тощо) визначається на хронологічній осі як $t_1, t_2,\ldots, t_{n-1}, t_n$. Відповідно, *єдиним критерієм для визначення палеографічної дати напису є час виникнення найновішої форми,* у цьому випадку t_n; палеографічне датування любого напису повинно фіксуватися у формі *terminus post quem* t_n. Задля підвищення надійності датування бажано застосовувати варіант *terminus post quem* t_{n-1}, t_n. У такому вигляді типовий алгоритм палеографічного датування лапідарних написів Ольвії буде відповідати загальносвітовій тенденції. При цьому, *terminus ante quem* не визначається, але за замовчуванням вважається, що він розташований пізніше на 100–150 років відносно значення t_n. Отже, є очевидною необхідність внесення коректив у принцип побудови палеографічних таблиць: фіксація *terminus post quem* для кожної форми. *Така робота нами ведеться із застосуванням згадуваної хронологічної низки датованих написів Ольвії.*

Що стосується розповсюдженого у практичних дослідженнях *порівняльного палеографічного аналізу*: модель утримує стабільні хронологічні ділянки протягом орієнтовно сто років, які характеризуються майже незмінними палеографічними формами на тлі появи інших форм. Така властивість моделі дозволяє стверджувати, що *збіг палеографії двох написів, які походять з одного або навіть двох близьких географічних об'єктів свідчить про їхню синхронність лише у межах століття* (*sic*). Безумовно, це твердження не стосується випадків *абсолютного палеографічного збігу двох написів,* що дійсно є ознакою їхньої синхронності та виконання однією особою. Крім того, модель дає змогу стверджувати, що *написи, які мають різну палеографію, також можуть бути синхронними.*

Отже, аналіз властивостей найпростішої теоретичної моделі дав змогу визначити деякі перспективні алгоритми практичного застосування лапідарної палеографії, зокрема, Ольвії.

Список використаних джерел та літератури:

1.Книпович Т. Н. Греческое лапидарное письмо в памятниках Ольвии // *Нумизматика и эпиграфика*. 1966. № 6. С. 3–30.
2. Ніколаєв М. І. Сучасний стан лапідарної палеографії Ольвії // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія Історичні науки. 2023. № 61. С. 42–52.
3.Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н.э. – I в. н.э. : (монография в двух книгах). К: Олег Филюк, 2014. 316 с.
4. Яйленко В. П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса, Боспора VII в. до н. э. – VII в. н. э. СПб: Нестор-История, 2017. 980 с.

Микола НІКОЛАЄВ, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, доктор історичних наук, професор кафедри історії та методики її навчання.

Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ

Антигон Гонат у Азії: контекст і датування

У 2020 р. В. Петракос видав анонсований майже двадцятьма роками раніше почесний декрет, прийнятий у 267/266 р. (тут і далі – до Р.Х.) залогою аттичного міста Рамнунт на честь тодішнього її командира, Арістіда сина Мнесітія з

афінського дему Ламптри [7, № 404; 4; 9]. Цей інформативний документ з-поміж іншого містить наступне свідчення: «…будучи обраний демосом хіротонією (шляхом підняття рук – А.З.) послом у Азію до Антигона (Антигон II Гонат – А.З.) і відзначений (цим царем – А.З.) з усього посольства він (Арістід – А.З.) отримав Елевсін і 661 (?) талант сріблом» [7, № 404, 12–14]. У цьому пасажі, датування якого припадає на проміжок часу між роком набуття Антигоном царського титулу (284/283 р. [2, s. 318–319; 12, p. 432–434; 11, p. 35–36]) і роком призначення Арістіда командиром залоги в Елевсіні (270/269 р. [7, № 404, 14–18; 4, p. 13; 9, p. 168, 173]) звертає на себе увагу вказівка на необхідність мандрівки афінського посольства до Азії задля зустрічі із зазначеним еллініcтичним володарем. З огляду на це, важливо зрозуміти контекст перебування Антигона Гоната за межами Європи під час його контактування з афінянами, що своєю чергою дозволить краще зрозуміти сутність вищенаведеного повідомлення Рамнунтського декрету.

Як відомо, до періоду між 284/283 і 270/269 рр. мають відношення дві групи джерельних згадок, що пов’язують Антигона Гоната з Азією. Перша з них стосується успадкованого ним від батька, Деметрія Поліоркета, володіння карійським містом Кавном [пор. 5, № 1; 8, XLIX; 12, p. 409, 426, 431, not. 10], у якому знайдено напис, датований 15-м роком Антигонового царювання (270/269 р.) [5, № 4; пор. 11, p. 159]; друга – з війною, яку Гонат у 280-278 рр. вів зокрема на північному заході Малої Азії проти царя держави Селевкідів, Антіоха I [3, s. 110–119; 10; 11, p. 114–116]. Низка дослідників, щоправда у дуже побіжній формі висловилася за прив’язку повідомлення Рамнунтського декрету як до кавнського контексту [11, p. 158–159], так і до подій вищезгаданої війни [4, p. 12–13; 9, p. 173]. Перший варіант одразу варто відкинути, оскільки протягом 284/283-270/269 рр. європейські справи (зокрема боротьба за оволодіння Македонією) не залишали Гонатові часу на візит до успадкованого ним Кавну [пор. 11, p. 36–38, 113–133].

Єдиним тодішнім проявом інтересу Гоната до Азії стала війна 280-278 рр. Отже, саме з нею слід пов’язати азійське посольство афінян. На користь цього припущення свідчать дві обставини, котрі вказують на вразливість переговорних позицій царя, ймовірно спричинену війною з потужним противником. 1. Масштабність вимог афінян до спадкового ворога їхньої незалежності, Антигона [12; 11; 4; 9] (йдеться про повернення їм Елевсіну [7, № 404, 12–14], а можливо – й Пірею). 2. Часткова згода царя на задовільнення цих вимог (звільнення ним Елевсіну і ймовірний значний викуп у 661 срібний талант за можливість подальшого утримання Пірею [7, № 404, 12–14]). Окрім цього, масштабність вимог афінян може свідчити про передування Арістідового посольства галатському нашестю на Елладу (2-га пол. 279 р.) [1, с. 93–119]. Можна

припустити, що участь Гонатового півтисячного контингенту у боротьбі проти спільного ворога [6, X, XX, 3] тимчасово позбавила б афінян морального права на жорсткі вимоги по відношенню до вчорашнього ситуативного союзника.

Отже, свідчення про афінське посольство до Антигона, яке варто віднести на кін. 280 – 1-шу пол. 279 р., підтверджує особисту участь останнього у бойових діях проти Антіоха в Малій Азії напередодні грецької виправи галатів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Казакевич Г.М. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. Київ; Вінниця, 2015. 357 с.
2. Bosnakis D., Hallof K. Alte und neue Inschriften aus Kos VI. *Chiron*. 2020. Bd. 50. S. 287–326.
3. Buraselis K. Das hellenistische Makedonien und die Ägäeis: Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Ägäischen Meer und in Westkleinasien. München, 1982. 207 S.
4. Clinton K. The Reunion of the Athenian Asty with the Piraeus, 280-279 B.C. *Grammateion*. 2022. Vol. 11. P. 7–16.
5. Marek Ch. Die Inschriften von Kaunos. München, 2006. 416 S.
6. Pausanias. Graeciae descriptio. Vol. 3 / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1981. 566 p.
7. Petrakos V. Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος. Vol. VI. Athens, 2020. 380 p.
8. Plutarchus. Demetrius. *Plutarchus. Vitae Parallelae: Demetrii et Antonii* / Ed. C. Sintensis. Lipsiae, 1875. P. 5–55.
9. Rose Th., Wallace Sh. The Athenian Revolt from Demetrios Poliorketes: New Evidence from Rhamnous (IRhamnous 404). *Ancient history bulletin*. 2022. №№ 3-4. P. 166–178.
10. Walbank F. Antigonus Gonatas in Thrace (281 - 277 B.C.). *Studia in honorem Georgii Mihailov* / ed. A. Fol. Sofia, 1995. P. 503–511.
11. Waterfield R. The making of a king: Antigonus Gonatas of Macedon and the Greeks. Chicago, 2021. 277 p.
12. Wheatley P., Dunn Ch. Demetrius the Besieger. Oxford, 2020. 528 p.

Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Андрій ТОКАРЕВ

Міф про Рема у Римі доби імператора Августа

Рем – один із найвідоміших героїв римської міфології. Щоправда, у легенді про заснування Риму, він завжди займав другу роль. Виникнувши у IV ст. до н. е., міф насамперед говорив про заснування Риму, і концентрувався на образі Ромула [2, p. 25-48; 4, S. 447-457; 5, p. 45-50; 8, p. 126-128].

Тим часом ситуація стала змінюватися в епоху Пізньої республіки. Ідеологічне протистояння оптиматів та популярів вплинуло на сприйняття як самого міфу про «божественних близнюків», так і на образ Рема. В цей час увага стала зосереджуватися не на авгурації Ромула та на заснуванні міста (Enn., Ann., 155 Sk.), а на протистоянні братів. Дуже актуальним легенду в очах римлян I ст. до н. е. робило те, що fratricidium, по суті своїй, було «першою громадянською війною».

Подібна інтерпретація міфу широко експлуатувалася Суллою, який прагнув зображувати себе як нового «Ромула» (Sall. Hist., I, 55, 5), а своїх ворогів «колективним» Ремом. Останній, як плебейський герой [8, p. 112-117] безпосередньо асоціювався з Авентінським пагорбом (Plut., Rom. 9, 4) [7, p. 202-205], ось чому Сулла, коли здійснив розширення померія [1, p. 26-46], не включив Авентін до символічних рубежів міста, якби натякаючи на поразку популярів.

Ліциній Макр, в свою чергу, також використав міф про Ромула та Рема в негативному політичному сенсі. Про нехтування Ромулом pietas та humanitas пише Цицерон (Cic., De off. III, 41), а ще більш яскраво – Горацій (Hor., Epod. 7, 16-20).

Тим часом за доби принципату Августа сприйняття легенди про заснування Риму значно змінюється. Октавіан, після перемоги над Марком Антонієм, прагнув стерти будь-які згадки про громадянські війни. У нових умовах легенда про Ромула та Рема вже не могла сприйматися як протистояння братів, тепер її інтерпретували як мирне існування близнюків.

В цей час Овідій дає свою інтерпретацію міфу. Рема вбив якийсь Целер, а брат того не хотів, бо любив його (Ovid., Fasti, V, 451-484). Дослідники бачать у цьому вихвалянні Овідієм pietas першого царя алюзію на Августа, який бажав казатися Ромулом [7, p. 458-464]. Піднесення його друга – Марка Агріппи, дозволило актуалізувати не лише примирення близнюків, а й нову роль Рема. Зокрема, на асоціацію божественних близнюків з Августом та Марком Агріппою прямо вказує Сервій (Serv., ad Aen., I, 292-293).

Цю асоціацію Август і Агріппа всіляко підтримували особисто (RGdA, 22, 2; CIL, VI, № 32323; Proper. IV, 1, 9-10; Cass. Dio, LIII, 27, 5; 31, 4; LIV, 12, 4; 18, 1; 29, 3-8) [3, p. 7-16].

Мотив примирення братів спостерігається й в архітектурних формах.

Фронтон храму Квіріна – яскравий переказ значення августової інтерпретації міфу про Рема, коли зображені близнюки однакові за розміром і, отже, за статусом, хоча боги явно більше благоволять до одного з них [8, p. 148].

Сакральна споруда, знайдена біля підніжжя Палатіна, містить написи з іменами архаїчних божеств-охоронців (CIL XII, № 969-971, 202). У цих написах цікаво спільне використання божества, пов'язаного з Ремом та феціального права. Його присутність водночас «реабілітовувала» Рема і ніби примиряла двох братів [6].

Династична подвійність, характерна для Августа та Агріппи поширювалася і на спадкоємців, вперше на Тіберія та Друза, а потім на Гая та Луція (Suet., Div. Aug., 64, 1; Tib., 15, 2; Vell. Pat., II, 104, 1). Після їх передчасних смертей спадкоємцями стали Тіберій і Агріппа Постум (Suet., Tib., 15, 2). Проте вбивство Агріппи Постума і прихід до влади Тіберія дали суттєвий привід для того, щоб більше взагалі не згадувати Рема.

Таким чином, образ Рема зазнавав значних змін. Для доби громадянських війн – він символ розбрату, один з ініціаторів «першої громадянської війни», при цьому – покровитель плебсу і взірець для популярів. В августовій ідеології брати помирилися. Тепер Рем був соратником Ромула, символом та запорукою мирного життя. Для сучасників Август сам хотів казатися Ромулом, а свого найближчого помічника Марка Агріппу зображував як Рема. Після смерті останнього він намагався продовжити династичну дуальність, але ця політика зазнала краху з приходом до влади Тіберія, який зовсім не збирався терпіти суперників та вітати нових «Ремів».

Список використаних джерел та літератури:

1. Badian E. Sulla's Augurate // Arethusa 1968. Vol. 1. P. 26-46.
2. Bremmer J. Romulus, Remus and the Foundation of Rome // Roman Myth and Mythography. London, 1987. P. 25-48.
3. Carettoni G. Das Haus des Augustus auf dem Palatin. Mainz, 1983.
4. Classen C. J. Zur Herkunft der Sage von Romulus und Remus // Historia. 1963. Bd. 12. S. 447-457.
5. Cornell T. J. La leggenda délla nascità di Roma // Roma. Romolo, Remo e la fondazione délla città. Milan, 2000. P. 45-50.
6. Tassini P. Una memoria di Remo alle pendici del Palatino // Archeologia Classica. 1993. Vol. 45. P. 333-350.
7. Ver Eecke M. La République et le roi. Le mythe de Romulus à la fin de la République romaine. Paris, 2008.

8. Wiseman T.P. Remus. A Roman Myth. Cambridge, 1995.

Андрій ТОКАРЕВ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Богдан КОЗАК

Поняття "μελέτη" у діалозі Платона "Бенкет"

Термінологічна рецепція філософії Платона досі триває, це окрема галузь дослідження філософії як детальний опис словника філософа. У Платона є поняття, так би мовити, першого ешелону: ідея, єдине, арете, докса та епістема, істина, пайдея тощо. Але є важливі поняття, які знаходяться немов би у тіні. Одне з цих понять – μελέτη. Головна моя теза полягає у тому, що без μελέτη не можливо зрозуміти παιδεία. В цьому дослідженні ми опираємось на діалог "Бенкет", оскільки він є найбільш зручний для цієї мети.

Слово "μελέτη" має два словникових значення: вправа та турбота. Є велика небезпека сприймати ці два значення слова як омоніми, але ці два значення підтримують та підживлюють один одного: тренування тіла є турботою про тіло.

У діалозі "Бенкет" вживання μελέτη як вправа є не випадковим. Слово "μελέτη" як вправа проговорюється двома учасниками бенкету – Аполодором та Діотімою.

Аполодор заявляє про себе, що він "οὐκ ἀμελέτητος" (172a): "достатньо обізнаний" [1, с. 3]. Він вже декілька разів розповів цю історію, і тепер він вправний оповідач.

Діотіма вживає μελέτη як вправу повторення (208a): "Те, що називається повторенням, зумовлено тим, що знання можуть полишати нас. Бо забуття – це втрата знань, а повторення, змушуючи нас пригадати забуте, зберігає наші знання такою мірою, що вони видаються тими самими" [1, с. 95]. Тут μελέτη є засобом проти λήθη (забуття). Αλήθεια скоріше незабутнє (як справжнє кохання), те, що постійно з нами, чого ми не можемо позбутись або ігнорувати. Істина невідворотна.

Аполодор і Діотіма використовують поняття "μελέτη" в однаковому значенні підготовки себе до істини. Такий слововжиток не є випадковим для Платона, наприклад він зустрічається у діалозі "Федон" (67d).

Чи є цей зв'язок Аполодора та Діотіми – через поняття "μελέτη" – компрометуючим? Аполодор й Арістодем самі по собі є сумнівними

персонажами [4, p. 13]: Аполодор бездумно імітує розмови Сократа, а Арістодем імітує зовнішню поведінку без розуміння внутрішньої мотивації Сократа.

Тут треба подивитись на загальну тему "Бенкету" – "виховання (education) бажання" [2, p. 70], тобто мова йде про παιδεία. Нас цікавить неспівпадіння між μελέτη та παιδεία.

З одного боку, μελέτη є необхідною частиною παιδεία, а з іншого боку, παιδεία результує щось радикально більше, ніж μελέτη.

В "Апології" Сократ іронізує щодо Евена: він порівнює його з кінним наїзником (20b) – це стосується усієї критики софістів, бо вони не навчають, а дресирують. Вправне μελέτη призводить у найкращому випадку до майстерності ремісника. Це розрізнення між μελέτη та παιδεία, яке невипадково важко окреслити, примушує нас до зміщення думки з самого розрізнення на важкість такого розрізнення.

Платон наполегливо вибудовує дистанцію між Діотімою та читачем. По-перше, розповідь відбувається через 16 років після того бенкету. По-друге, Діотіма розповідає Сократу, Сократ переповідає Арістодему, Арістодем – Аполодору, а Аполодор – нам. По-третє, сама Діотіма чужинкая.

Четвертий аспект дистанціювання – про інтелектуальну недоступність: Діотіма сумнівається у розумових можливостях Сократа (210a). Ця недоступність через саму природу божественного ероса.

Ерос породжує логоси: естетичний ерос породжує прекрасні слова; етичний ерос – морально прекрасні слова; науковий ерос – терміни та теорії; але божественний ерос залишається безлогосним. Корнфорд про це пише: "фінальний акт пізнання описується як безпосередня інтуїція, в якій більше немає жодного процесу мислення. Очі душі безпосередньо споглядають реальність" [2, p. 77]. Така логосна німота трапляється і в "Державі" (533a).

Лише сама людина може потрапити у стосунок до божественного ероса. Потрапити туди за інструкцією не можливо. Саме там відбувається мислення – ми не знаємо де. Саме там і є справжнє існування, але воно закрито від нас.

Ця закритість не "скнарість", а наша власна неможливість почути або розповісти. Потрапити у мислення можна тільки самостійно… і скоріш за все, зненацька, раптово.

Власне ми вже наблизились до того, щоб сформулювати відмінність між μελέτη та παιδεία: μελέτη – це тренування, яке формує навички продукувати відповідні логоси (судження, думки, формули тощо), а παιδεία – це мистецтво привести людину до того рубежу, який вона має перетнути самостійно. Якщо μελέτη онтична, то παιδεία онтологічна, як формування можливості бути. В. Єґер писав про платонівський ерос: "це те, що Платон має на увазі під «філософією»: прагнення оформити справжнє Я (the true self) всередині нас" [3, p. 190].

Таке розрізнення проливає світло й на концепцію ідей Платона. Агатон зазначає творчій характер еросу (196e), а творчість – це перехід від небуття до буття. Сократ каже філософськи наївному Алківіаду: "Краще зрозумій, що від тебе я приховую реальність ніщо" (219a). Діотіма описує не світ ідей як певних субстанцій, а інерцію погляду, залишки від світіння об'єкта, який вже минув. Ідеї – це сліди, які залишило мислення.

Отже, завдяки розумінню μελέτη приходимо до висновку: παιδεία є дбайливим та терплячим створенням умов й передумов щодо мислення, а також майстерне штовхання до мислення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Платон (2018). Бенкет / пер. з давньогр. і ком. У. Головач; вид. 2-ге, випр. Л.: Видавництво Українського католицького університету, lii + 220 с.
2. Cornford F. (1950). The Doctrine of Eros in Plato’s Symposium / Cornford F. M. The Unwritten Philosophy and Other Essays. Cambridge: The University Press, p. 68-80.
3. Jaeger W. (1944). Paideia: The Ideals of Greek Culture. Volume II/ transl. from German by G. Highet. Oxford: Basil Blackwell, 466 p.
4. Sheffield F. (2006). Plato’s Symposium: The Ethics of Desire. Oxford: Oxford University Press, 252 p.

Богдан КОЗАК, кандидат філософських наук.

Марія РУСИН

Правління Флавія Клавдія Юліана у творчій спадщині Лібанія

Лібаній (314–393) був грецьким оратором і педагогом з риторики, його роботи є важливим джерелом інформації з історії пізньої Римської імперії загалом, та правління Юліана зокрема. Він провів велику частину свого життя в Антіохії, а також проживав у Афінах, Константинополі, Нікеї та Нікомедії, будуючи там свою кар’єру. Лібаній контактував з імператорськими чиновниками на Сході та мав справи з декількома імператорами, зокрема з імператором Юліаном. Його взаємодія з місцевою та імператорською адміністрацією засвідчена у зверненнях і промовах. Серед його адресатів були також придворні, представники муніципальної аристократії, Церкви. У його листах відображене

широке коло проблем античного суспільства, різні сфери життя народу в Римській імперії, а також релігійне становище держави в IV ст.

Серед учнів Лібанія були язичники, християни та євреї. Він знав Юліана і присвятив йому кілька промов. Дванадцята і тринадцята промови були представлені на початку 363 р., ще за життя Юліана. Промови п'ятнадцята, шістнадцята і сімнадцята були складені у 365 р., хоча, ймовірно, вони не були опубліковані. Промови вісімнадцята і двадцять четверта датуються 379 р. Деякі з промов Лібанія спрямовані на захист язичництва та язичницьких храмів. Ритор публічно засуджує антиязичницьку політику імператорів, не схвалює законодавчу заборону жертвоприношень і обмеження політеїзму. Він виступає проти закриття язичницьких храмів і розкрадання їхнього майна християнами. Отже, Лібаній, по суті, займає антихристиянську позицію. У його творчій спадщині висвітлено активне протистояння християнства і язичництва.

Інтелектуальна спадщина Лібанія є важливою при вивченні соціально-політичного та релігійного життя Римської імперії, а також вельми важлива при розгляді правління імператора Юліана. Вісімнадцята промова – надгробна промова Юліану. Вона дає відомості про життя майбутнього імператора, його навчання, правління в Галлії, боротьбу з германськими племенами і франками, правління Юліана як одноосібного правителя, його реформи й детальні описи перської кампанії. Як учитель Юліана, Лібаній позитивно характеризує свого учня і засмучений його смертю, оскільки язичницька еліта покладала на нього надії у відновленні політеїзму. Його можна назвати найбільшим апологетом імператора Юліана.

Марія РУСИН, Музей «Дрогобиччина», к.і.н., головний зберігач фондів.

Mariia RUSYN

The reign of the Emperor Julian in the creative heritage of Libanius

Libanius (314–393) was a Greek orator and teacher of rhetoric. His works are an important source of information on the history of the late Roman Empire, especially the reign of Julian. He spent most of his life and built his career in Antioch, and also resided in Athens, Constantinople, Nicaea, and Nicomedia. Libanius was in contact with imperial officials in the East and had dealings with several emperors, notably the emperor Julian. His interaction with the local and imperial administration is evidenced in addresses and speeches. Among his addressees were also courtiers, representatives

of the municipal aristocracy, and the Church. His letters reflect a wide range of problems of ancient society, various spheres of people's life in the Roman Empire, as well as the religious position of the state in the IV century.

Libanius' disciples included pagans, Christians, and Jews. He knew Julian and dedicated several speeches to him. The twelfth and thirteenth speeches were presented at the beginning of AD 363, during the lifetime of Julian. The fifteenth, sixteenth, and seventeenth speeches were composed in AD 365, although they were probably not published. The eighteenth and twenty-fourth speeches date from AD 379. Some of Libanius' speeches are aimed at defending paganism and pagan temples. The rhetorician publicly condemns the anti-pagan policy of the emperors, disapproves of the legal prohibition of sacrifices and the restriction of polytheism. He opposes the closure of pagan temples and the theft of their property by Christians. Thus, Libanius, in fact, takes an anti-Christian position. In his creative heritage, the active confrontation between Christianity and paganism is highlighted.

The intellectual heritage of Libanius is important in the study of the socio-political and religious life of the Roman Empire, and is also very important in considering the reign of Emperor Julian. As Julian's teacher, Libanius characterizes his student positively and is saddened by his death, since the pagan elite had placed their hopes on him in restoring polytheism. He can be called the greatest apologist of Emperor Julian.

Mariia RUSYN, Drohobych Museum of Local Studies, Candidate of Historical Sciences, chief funds custodian.

Андрій ЯНКО

Уявний і реальний етруський контекст «Пророцтва Вегойї»

Латинський текст Idem Vegoiae Arrunti Veltymno (Також Вегойї Аррунту Велтимну) вивчається вже не одне століття. Він «пророкував» загибель й руїну тим, хто здумав би змінити усталений порядок розмежування полів. Стійким є уявлення про його етруське походження, соціальну складову і датування межею II та I ст. до н. е. (далі всі дати до н. е.). Ж. Ергон вважав текст Вегойї відбитком невдоволення етрусків та умбрів земельною реформою Лівія Друза Молодшого [3, p. 43]. Р. Тюркан звернувся до імені Велтимн (він читав Veltumno, а не Veltymno), припустивши, що воно могло бути теофорним, тобто містити теонім Вольтумни, храм якого знаходився у Вольсініях [5, p. 1016]. З його точки зору, а також О. Й. Немировського та В. Цимбурського, природним

було пов’язати згадки про рабів у «пророцтві» з повстанням підневільного населення Вольсіній в 265-264 рр. [6, с. 137; 8, с. 145].

Прочитання Veltumno закріпилося в науці [1, p. 256], хоча і Veltymno використовувалося нарівні з ним [4, p. 4, 13]. На нашу думку, наявність в латинському тексті «y» дозволяє датувати текст Вегойї часом появи цієї літери, що заміняла в запозичених грецьких словах «υ», яка до цього замінялася «u», тобто кінцем II – початком I ст. [7, с. 51]. Можливо, подібне правило було і для транслітерації етруських слів латиною. Тим більше, етруські написи свідчать про запозичення грецьких слів та існування такої транслітерації. Наприклад, напис IV ст. з Клузію (нині Кьюзі) дає нам заміну грецької «іпсилон» літерою «u» в транслітерації pulutuke (ET Cl S. 6), тобто Полідевк (Πολυδεύκης), або грецького імені «Діонісій» (Διονύσιος) у вигляді tinusi (ET Cl 1.1563-64; 1.2402-05), тобто теж через «u» (II ст.).

Також у нашому розпорядженні є етрусько-латинська білінгва останньої чверті I ст. з гіпогею Волумнієв у Перузії (нині Перуджа), де етруському гентиліцію velimna відповідає латинське Volumnius (ET *Pe* 1.313). Більш подібний до *Veltymnus гентиліцій знаходимо на знаменитому cippus Perusinus, де вибито velθina (ET *Pe* 8.4, 2, 6). Такий самий гентиліцій зустрічаємо й у написі першої половини II ст. з Кортони (ET Co 8.3, 12). Можна припустити, що в етруській мові, де не ввели «ігрек», подібний звук, як інколи й у латинській, передавали літерою «i».

Чи існував етруський текст, з якого робився латинський переклад, у якому відбувалася така можлива транслітерація? І хто був можливим автором? У римського антиквара та енциклопедиста М. Теренція Варрона знаходимо сатиру «Age modo» (Гей, лише), де він писав, що ...terra culturae causa attributa olim particulatim hominibus, ut Etruria Tuscis, Samnium Sabellis» (земля колись частинами була надана людям для обробки, як Етрурія Тускам, Самніум Сабеллам) (Varro. HRR. II. 98. 3). Це трохи нагадує початок «пророцтва Вегойї» [2, S. 350]. Також нам відомо з цитати Цензоріна, що Варрон читав «Тускські історії», в яких розповідалося про десять секул існування етрусків, а самі вони були написані у восьмому секулі (Varro apud Cens. XVII, 6). У «пророцтві Вегойї» теж згадується про ob avaritiam prope novissimi octavi saeculi (жадібність майже останнього восьмого століття).

Відповідно до тексту Вегойї, винного у пересуванні межового каменю слід було присвятити богам, тобто піддати смерті. За постановою Нуми Помпілія, зсув межового каменю теж карався смертю (Dion. Hal. Ant. Rom. II. 74. 3). Те, що настанови царя Нуми були добре відомі Варрону, підтверджується хоча би розлогими цитатами на нього з цього приводу в творі Августина (Varro apud

Aug. C. D. VII. 34-35). До того ж, цар Нума спілкувався з німфою Егерією, але ж і лаза Вегойя мислилася римлянами як німфа (Serv. Aen. VI. 72).

Про вісім століть-поколінь говорили, за Плутархом, етруські тлумачі знамень у 88 р., в часи Сулли (Plut. Sull. VII, 4). Молодий тоді Варрон цілком міг створити «пророцтво», відобразивши аграрні проблеми свого часу й надихнувшись писаннями етруських жерців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Campbell J. B. The writings of the Roman land surveyors: Introduction, text, translation and commentary. London : Society for the Promotion of Roman Studies, 2000. 570 p.
2. Die Schriften der römischen Feldmesser / ed. by F. Blume, K. Lachmann, A. A. F. Rudorff. Berlin : G. Reimer, 1848. 536 S.
3. Heurgon J. The date of Vegoia's prophecy. *Journal of Roman studies*. 1959. Vol. 49, no. 1-2. P. 41–45.
4. Jannot J.-R. Religion in ancient Etruria. Madison, Wis : University of Wisconsin Press, 2005. 234 p.
5. Turcan Robert. Encore la prophétie de Végoia. *L'Italie préromaine et la Rome républicaine. I. Mélanges offerts à Jacques Heurgon*. Rome: École Française de Rome, 1976. P. 1009–1019.
6. Немировский А. И. Этруски. От мифа к истории. М., 1983. 261 с.
7. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка. Москва, 2001. 576 с.
8. Цымбурский В. Л. Итало-этрусский миф о Великой горе по античным источникам. *ВДИ*. 1984. № 4. С. 141–148.

Список скорочень:

ВДИ – Вестник древней истории, Москва
ET — Etruskische Texte. Teil. 2. Hamburg, 2014
HRR – Historicorum Romanorum reliquiae / Ed. H. Peter. Vol. 1-2. Leipzig, 1906-1914

Андрій ЯНКО, Комунальний заклад освіти Полтавський базовий медичний фаховий коледж Полтавської обласної ради.

Дмитро ПУХОВЕЦЬ

Agentes in rebus: на секретній службі його величності

Вперше агенти згадуються в законі від 319 р. [CTh, VI, 35, 3], де вони перераховуються серед чиновників центрального бюрократичного апарату, яким надаються різноманітті привілеї. В «Кодексі Феодосія» останній закон 27 титулу, датований 430 р., встановлює кількість агентів у розмірі 1174 чоловік [CTh, VI, 27, 23]. Едикт з «Кодексу Юстиніана» від 466 р. визначає максимальний штатний розклад корпусу у кількості 1248 чоловік [CJ, XII, 20, 3].

Природним середовищем існування агентів була *cursus publicus.* Служба найнижчих за рангом *agentes in rebus* полягала в тому, що вони їздили по дорогам *cursus publicus* неосяжної імперії та розвозили документи імператора та його бюрократичного апарату до провінційних чиновників. Назад в столичні міста агенти везли листи та донесення від провінційного чиновництва. Робота не була прибутковою - хіба що, приносячи звістки про призначення консулів або про військові перемоги, вони могли розраховувати на подяку в якості «чайових» від знатних людей провінції та куріалів [6, P. 580].

Попрацювавши певний час кур'єром, агент міг розраховувати на підвищення по службі. Посада, на яку він міг претендувати, була пов'язана з наглядом за *cursus publicus* в окремій провінції. Користуватися поштовими станціями могли тільки державні чиновники при виконанні службових обов'язків. Для підтвердження своїх прав вони отримували спеціальний ордер: для фізичних осіб він називався *evectio*, а для перевезення вантажів він називався *tractoria* [6, P. 830-831]. Завдання агентів в провінціях як раз і полягало в перевірці того, щоб *cursus publicus* користувалися ті, хто мають на це право, відображене в ордері [CTh, VI, 29, 2]. Спочатку посада таких чиновників офіційно називалася *praepositi cursus publicus* [7, P. 219]. Але закріпилася за чиновниками інша назва: їх називали *curiosi,* тобто «допитливі». Справа в тому, що крім виконання своєї офіційної функції ці люди, об'їжджаючи провінцію, збирали дані для імператора про ситуацію в ній. Функція *curiosi* як шпигунів та розвідників була «секретом Полішинеля» і, зрештою, держава почала офіційно використовувати цю назву для позначення цього роду чиновників, під цим іменем вони фігурують в імператорських кодексах.

Curiosi вже мали більше можливостей для збагачення, ніж рядові агенти. У них було офіційне право перевіряти багаж користувачів *cursus publicus* і брати за це 1 золотий солід [CTh, VI, 29, 5]. Крім того, з'являлися можливості для корупційної діяльності. Повчальну історію розповідає Геронтій, автор житія Меланії Старшої, християнської Святої та знатної римлянки 2 пол. IV – поч. V

ст. В місті Тріполі на території сучасного Лівану паломників до Єрусалиму, які не мали ордеру, зупинив місцевий *curiosus* Мессала і отримав хабар у 3 соліди.

Вершиною служби агентів було їх призначення *principes officii,* тобто головами секретаріатів високих провінційних чиновників. *Principes* очолювати офіси префектів преторія, вікаріїв діоцезів, інколи окремих дуксів та інших посадовців [6, P. 579]. Жодне рішення цих секретаріатів не набирало сили без його візування принцепсом [CTh, VI, 28, 1; CTh, VI, 28, 4]. Надаючи агентам таку високу посаду, імператори вирішували два питання. По-перше, вони саджали свого інформатора біля відповідного чиновника, який пильно слідкував за його діяльністю і не давав роботи зайвих рухів [7, P. 210]. По-друге, імператори винагороджували самих агентів за багаторічну службу. Як написано у «Кодексі Феодосія»: «…Люди, виснажені довготривалою службою, повинні підтримуватися хоча б цією втіхою» [CTh, VI, 28, 6].

Але в реальності агенти часто виходили за межі вузьких визначених повноважень. Значна кількість таких випадків припадає на правління імператора Констанція II, відомого своєю підозрілістю. Агент Аподемій приймав участь у вбивстві Цезаря Галла. Після цього Аподемій зняв з покійного пурпурові чобітки та, загнавши до смерті коней, поспішив до імператора відзвітувати про виконання місії [Amm. Marc. XV, 1, 2]. Надалі Аподемій грає роль у інтризі, пов'язаній з *magister militum* Сільваном, який командував військами в Галлії. Він прибуває до Галлії та починає плести проти того інтриги на зазначеній території.

Інший агент, який відігравав важливу роль за правління Констанція II, це Гауденцій. У 355 р. він доносить на учасників бенкету в місті Сирмій, який збирається в будинку намісника провінції Африкана. Учасники невдалої пиятики були заарештовані, привезені до Меліодану та піддані тортурам. Далі він у статусі нотарія слідкує за Юліаном, коли той перебуває в Галлії у якості Цезаря [Amm. Marc. XVII, 9, 7]. Коли Юліан проголосив себе августом, Гауденцій направляється до Африки, щоб не допустити цих територій під його контроль, практично керує цими територіями.

Випадки доносів зі сторони агентів, очевидно носили системний характер. Подібна ситуація трапилася піж час бенкету в Іспанії, куди був запрошений імператорський агент. За словами Амміана, «коли він почув звичайний вигук слуг, які вносили вечірні світильники: «Хай буде наша перемога!», - то злісно витлумачив ці слова і занапастив знатну родину» [Amm. Marc. XVI, 8, 9]. Втім, займалися агенти і більш корисною для держави діяльністю. Так, відомо про розвідницьку місію, яку здійснив *agens* Клемацій на територію Персії. В 355 р. він привіз імператорський лист з Медіолану до Антіохії, а потім перетнув Євфрат для розвідки переміщень перських військових сил [4, P. 220]. Античний автор Олімпіодор згадує про приклад, коли агент очолював дипломатичну місію в V

ст. Історик повідомляє: «Євплутій, магістріан, посланий був до короля готів Валії для укладання миру і отримання Плацидії. Валія охоче прийняв пропозицію Євплутія, і після відсилання до нього шестисот тисяч мір пшениці Плацидія була видана Євплутію і відпущена до брата свого Гонорія» [Olymp. I, 31]. Помітну роль службовці грали у відносинах держави з християнською Церквою.

Досліджуючи діяльність агентів, не можна обійти увагою зловживання представників цієї служби. Вкрай негативну оцінку корпусу *agentes in rebus* дає Лібаній. Серед їхніх вад він передусім виділяє корупцію. Оратор приводить різні приклади протиправної діяльності бюрократів: вони звинувачували людей у чаклунстві; покривали діяльність фальшивомонетників – і все це заради прибутку [Lib. Or. XVIII, 138]. Підсумовує критику агентів Лібаній такими рядками: «Кому слід було перешкоджати злочинам, ті самі рятували злочинців, уподібнюючись псам, які допомагають вовкам» [Lib. Or. XVIII, 140].

Вочевидь, *agentes* на місцях часто не задовольнялися роллю інформаторів, яку їм відводила держава, а починали реалізовувати себе і в інших іпостасях. Сама держава часто була не в захваті від такої їх «ініціативності». Едикт від 355 р. згадує випадки, коли агенти «не вагаючись піддають шкідливій темряві в'язниці за власним вироком людей, яких вони вважають винними» [CTh, VI, 29, 1]. Закон засуджує подібну практику. В едикті від 395 р. прямо вказується, що *curiosi* на місцях мають займатися інспектуванням поштових станцій, вони не мають розглядати ніяких петицій, так само не мають права кидати якихось людей до в'язниці [CTh, VI, 29, 8]

Дослідження виявило факти, які дозволяють виділяти риси секретної служби у діяльності *agentes in rebus.* Вони регулярно та систематично займалися розвідкою та шпигунством всередині держави, у джерелах фіксуються випадки, коли ці дії призводили до арешту конкретних людей. Також агенти використовували насильницькі методи проти населення за власної ініціативи, такі як побиття батогами, кидання до в'язниці. Інколи агенти отримували завдання надзвичайної політичної ваги, такі як вбивства політичних опонентів правителів, дипломатичні місії до варварських королів. Такі місії, на нашу думку, були скоріше винятком, ніж визначеними посадовими обов'язками агентів. Завдання, які отримував Аподемій, визначалися його близькістю до імператора, а не його посадою в службі. Загалом, *agentes in rebus* можна вважати секретною службою, при цьому зважаючи на певну розмитість самого цього поняття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аммиан Марцеллин. Римская история. Москва: АСТ, 2005. 631 с.

2. Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Пётр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. Санкт-Петербург: Типография Леонида Демиса, 1860. 507 с.
3. Либаний. Речи (в 2 т.). Санкт-Петербург: Квадривиум, 2014.
4. Austin N. & Rankov N. Exploratio. Military and political intelligence in the Roman world from the Second Punic War to the battle of Adrianople. London: Routledge, 2014. 292 p.
5. The Codex of Justinian. A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text (In 3 vol.). Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 3176 p.
6. Jones A. H. M. The Later Roman Empire. 284-602. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell, 1964. 1068 p.
7. Kelly C. Ruling the Later Roman Empire. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004. 342 p.
8. The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. Princeton: Princeton University Press, 1952. 643 p.

Дмитро ПУХОВЕЦЬ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Богдан ЛАСТОВ'ЯК

Римська державна політика щодо християнства за Северів

У історіографії висловлювалася думка про те, що династія Северів, на відміну від династії Антонінів, не була аж надто налаштована захищати інтереси традиційної римської релігії. Йде мова про тенденції до релігійної толерантності за Северів [1, p. 263]. Такий підхід не позбавлений певних аргументів. Якщо це так, то логічним видається припустити, що християнство могло б розраховувати на більш прихильне до себе ставлення з боку римського уряду, ніж це було за династії Антонінів. Зі свідчень античних авторів, як язичників, так і християн, можна зробити висновок про присутність християн серед дворової челяді Септимія Севера. Зокрема, про це говорять Спартіан та Тертуліан. Більше того, Тертулліан безпосередньо вказує на толерантне ставлення Септимія Севера до християн (Tert. Ad Scap. 4; SHA, M. Ant. 1). Однак не можна перебільшувати позитивне ставлення засновника династії Северів до християн. Адже, за свідченням Спартіана, він видав закон про заборону переходу в юдаїзм та християнство (SHA, M. Ant. 17). Мабуть мова йшла про заборону іудеям та

християнам вести роботу щодо навернення нових членів серед населення Римської імперії. Тобто, поруч із забороною пропаганди юдаїзму, була заборонена пропаганда християнства.

На нашу думку, варто говорити про певну тенденцію щодо покращення ставлення римського уряду до християнства за династії Северів. Більше того, можна говорити про фактично новий статус християн у Римській імперії. Адже фактичне зрівняння юдаїзму і християнства, нехай і у спосіб заборони їхньої пропаганди, перетворювало християнство на релігію, яка ставала в один ряд з юдаїзмом. Тобто християнство прирівнювалося до іншої релігії, яка визнавалася римлянами як така, що має історичну основу. Юдеї могли сповідувати свою релігію на підставі того, що її сповідували їхні предки. Як відомо, римляни самі надзвичайно шанобливо ставилися до збереження звичаїв предків і так само толерували збереження звичаїв предків іншими народами. Це повною мірою стосується збереження релігійних традицій та дотримання релігійних ритуалів предків. Все ж за Септимія Севера відбувалися гоніння на християн, але вони мали локальний характер. Можливо ці гоніння здійснювалися на підставі закону про заборону навернення у християнство нових вірних.

Позитивні тенденції щодо християнства зберігалися і за Александра Севера. За свідченням Лампрідія, в ларарії цього імператора було зображення Христа (SHA, Alex. Sev. 29). Однак, Александр Север не видав жодних законодавчих актів, які б змінили правове становище християн.

Отже, за Северів римська державна політика щодо християнства характеризувалася більшою толерантністю, ніж це було за Антонінів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Petrechko O. The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2017. Вип. 40. С. 260-277.

Богдан ЛАСТОВ'ЯК, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Bohdan LASTOVYAK

Roman state policy regarding Christianity under the Severan dynasty

In historiography, there is an opinion that the Severan dynasty, unlike the Antonine dynasty, was not too determined to protect the interests of traditional Roman religion. One can talk about tendencies towards religious tolerance under the Severus [1, p. 263]. This approach is not without certain arguments. If this is so, then it seems logical to assume that Christianity could count on a more favorable attitude from the Roman government than it was under the Antonine dynasty. From the testimonies of ancient authors, both pagans and Christians, we can conclude that there were Christians among the courtiers of Septimius Severus. This, in particular, is confirmed by Aelius Spartianus and Tertullian. Moreover, Tertullian directly indicates the tolerant attitude of Septimius Severus towards Christians (Tert. Ad Scap. 4; SHA, M. Ant. 1). However, one cannot exaggerate the positive attitude of the founder of the Severan dynasty towards Christians. After all, according to the testimony of Aelius Spartianus, he issued a law prohibiting the conversion to Judaism and Christianity (SHA, M. Ant. 17). Apparently, it was about the prohibition of Jews and Christians to work on the conversion of new members among the population of the Roman Empire. That is, the propaganda of Christianity was banned along with the prohibition of the propaganda of Judaism.

In our opinion, we can talk about a certain trend of improving the attitude of the Roman government towards Christianity under the Severan dynasty. Moreover, we can talk about a virtually new status of Christians in the Roman Empire. After all, the actual comparison of Judaism and Christianity, albeit in a way of banning their propaganda, turned Christianity into a religion that became on a par with Judaism. That is, Christianity was equated with another religion, which was recognized by the Romans as having a historical basis. The Jews could practice their religion on the basis that their ancestors practiced it. It is known that the Romans themselves were very respectful of the preservation of the customs of their ancestors, and in exactly the same way they were well disposed to the preservation of the customs of their ancestors by other peoples. This fully concerns the preservation of religious traditions and religious rites of the ancestors. Christians were persecuted under Septimius Severus, but these persecutions were of a local nature. Perhaps these persecutions were carried out on the basis of the law prohibiting the conversion of new believers to Christianity.

Positive trends towards Christianity continued under Severus Alexander. According to Aelius Lampridius, in the *larарium* of this Emperor there was an image of Christ (SHA, Alex. Sev. 29). However, Severus Alexander did not issue any legislative acts that would change the legal position of Christians.

So, under the Severan dynasty, the Roman state policy towards Christianity was characterized by greater tolerance than it was under the Antonine dynasty.

1. Petrechko O. The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2017. Вип. 40. С. 260-277.

Bohdan LASTOVYAK, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Андрій КАРПЕНКО

Спосіб заробітку елліністичних філософів (за працею Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів»)

Головним джерелом коштів для елліністичних філософів був патронаж зі сторони правителів, заможних громадян чи друзів [3, с. 72]. Філософів могли запрошувати як і на постійне перебування при царському дворі, або ж покликати на свято чи урочисту подію. За участь у цьому можна було заробити цілі статки, і прожити подальше заможне життя. Серед найвідоміших спонсорів були Птолемеїди та Антігоніди, зокрема Птолемей Сотер, Птолемей Філадельф та Антигон II. Антигон був найактивніший зі спонсорів. Наприклад він надіслав багато коштовних подарунків Аркесілаю та його учням, коли вони зібралися святкувати день народження Алкіонея, сина Антигона (Diog.Laert IV.41-42). Антигон постійно організовував вечори на які запрошував Зенона (Diog.Laert VII.14) і навіть запрошував його жити при царському дворі (Diog.Laert VII.9). Демохар, син Лахета, атенський політик, розповідав Зенону, що варто тому лише написати Антигону і той забезпечить його всім необхідним (так робив сам Демохар) (Diog.Laert VII.15). Антигон бував слухачем і спонсував Менедема (Diog.Laert II.128), Тімона (Diog.Laert IX.109-110) і Клеанфа (Diog.Laert VII.169-170). Коли Біон Борисфеніт зістарився, і через відсутність сім'ї, родичів та учнів не зміг забезпечувати себе, то Антигон взяв його під опіку. Він приставив до нього декілька рабів, і філософ почав всюду супроводжувати свого заступника (Diog.Laert IV.54). Що до конкретних сум то наприклад вищезгаданому Клеанфу Антигон відправив 3000 драхм (Diog.Laert VII.169-170). Подібні суми не раз зустрічаються у Діогена. Так Арихіпольд виділив Менедему з Асклепіадом 3000 драхм на життя (Diog.Laert II.137). Гіпонік дав менедему 2000 драхм. Олександр відправив Ксенократу суму грошей з якої філософ відклав собі саме 3000 драхм

(Diog.Laert IV.8). Тож явно прослідковується певна тенденція. Але що взагалі таке 3000 драхм станом на кінець 4 початок 3 століття до Р.Х. 3000 драхм (30 мін або 1\2 таланту) це був середній статок атенського громадянина, який дозволяв мати будинок, землі для обробки, декількох рабів та жити майже не працюючи за рахунок всього цього майна [2, с. 144] [додаток 1].

Перед тим як стати достатньо відомим, аби бути запрошеним до царського двору, головними джерелами надходжень були або викладання, або написання книг за які, присвятивши їх заможній особі, можна було отримати дорогоцінні подарунки.

Філософи викладали у 3 формах: публічно виголошували свої думки в громадських місцях де слухати міг їх будь-хто, навіть маргінальні верстви населення, могли вести особисті розмови зі своїми учнями, що було частиною навчання, а також могли надавати приватні уроки. Окрім специфічних випадків, за перші два типи викладання гроші не вимагалися. Певну плату філософи брали лише за приватні уроки. Щодо вартості, то до прикладу, знаходимо цікавий епізод, коли Зенон брав урок у одного філософа-діалектика. Той домовився навчити Зенона софізму Жнеця за 100 драхм, а Зенон заплатив тому всі 200 (Diog.Laert VII.25). Це цілком адекватна та реалістична сума заробітку в Атенах на початку 3 століття. Ще, якщо Зенон заплатив більше ніж його просили, то це вказує на те що сума однозначно ще й не завелика в межах заробітку за приватні уроки. 100 драхм станом на кінець 4 століття для Атен це приблизно двумісячна зарплата для різнороба а для громадянина зі середніми статками цієї суми вистачало аби забезпечувати свою сім'ю з 4 осіб 3-4 тижні [1, с. 471].

Щодо присвяти книг, то навіть маємо цікавий епізод в якому автор дивується тому, що філософ Хрісіпп, написавши величезну кількість книг, які користувалися широкою популярністю (Diog.Laert VII.189), не присвятив ніяку з них жодному з царів. Діоген робить з цього прямий висновок, що Хрісіппу було достатньо лише однієї служниці, себто йому не потрібен заможній спосіб життя, який міг би бути, якби він таки присвячував свої книги царям (Diog.Laert VII.185). Цей епізод чітко підкреслює, що грошова винагорода за присвяту книг асоціювалася з правилом, а не виключенням притаманним окремим царям чи тиранам.

І найрадикальнішим для філософів способом заробітку було різноробство. До нього вдавалися коли були ще учнями, і не готові були викладати, і в той же момент не мали ні сімейних статків які б забезпечили безтурботне навчання ні патронату з боку вчителя або владної особи. Наприклад філософ Клеанф, виходець із бідної сім'ї, колишній борець, приїхав в Атени всього лише з 4 драхмами, чого б вистачило на тиждень проживання. Тож аби займатися

філософією у Зенона, він мав паралельно носити людям воду, випікати хліб, обробляти землю і прислуговувати своєму вчителю (Diog.Laert VII.169).

Звичайно, якщо майбутні філософи були вихідцями із заможних сімей, то вони зазвичай не працювали.

Тож, головними джерелами прибутків для елліністичних філософів були або приватне викладання, або написання книг і посвята їх заможнім людям, або життя за рахунок надходжень від своїх заступників. За книги і викладання філософ міг заробити на рівні середнього атенського громадянина. За коштовні подарунки ж від заступників філософ міг жити значно заможніше.

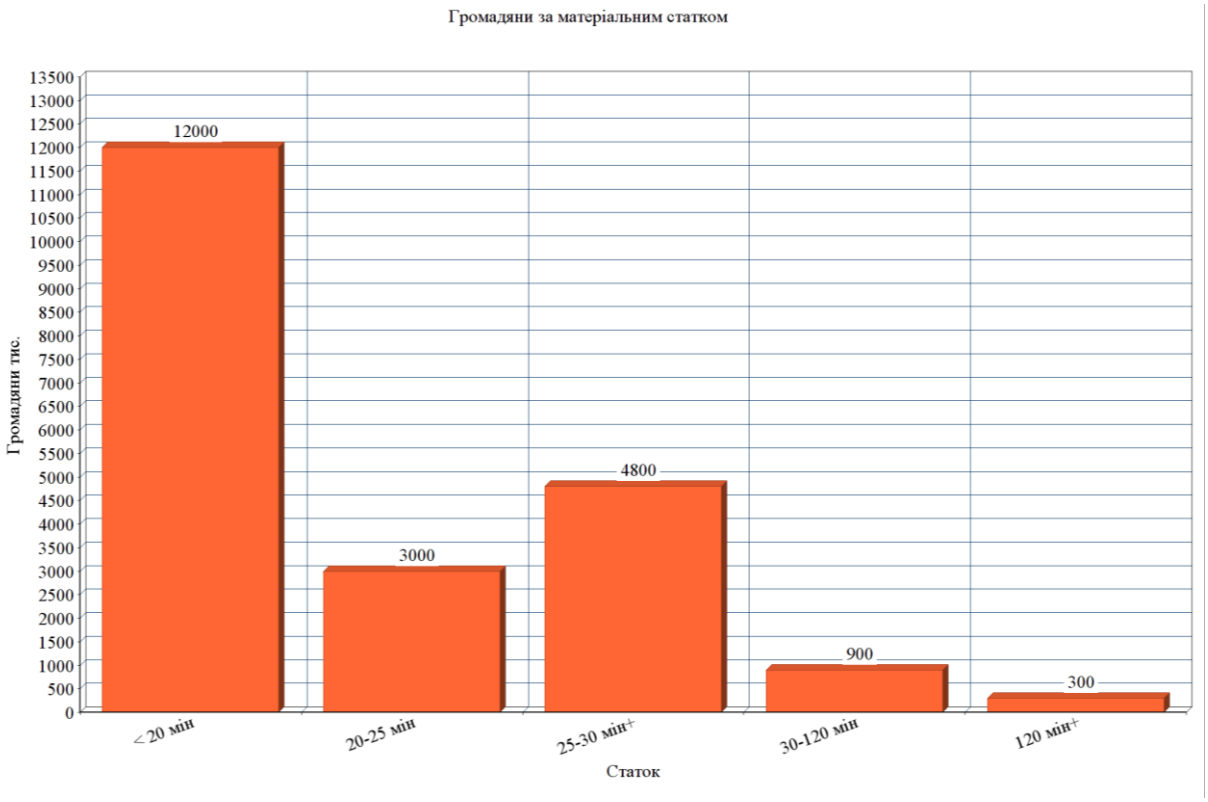

Додаток 1: структура атенського суспільства за статками станом на кінець 4 століття до Р.Х.

Список використаних джерел та літератури:

1. Jevons F. B. Some Ancient Greek Pay-Bills. *Oxford University Press*. 1896. URL: https://www.jstor.org/stable/2957399 (date of access: 13.06.2023).
2. Jones A. M. The Social Structure of Athens in the Fourth Century. *Wiley*. 1955. URL: https://www.jstor.org/stable/2590983 (date of access: 13.06.2023).
3. James M. Lives of the Eminent Philosophers: by Diogenes Laertius. New York: Oxford University Press, 2018. 704 p.
4. Von Reden S. The Cambridge Companion to the Ancient Greek Economy. Freiburg : Cambridge University Press, 2022. 508 p.

Андрій КАРПЕНКО, Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка.

Валерія ХОЛЗАКОВА

Пропаганда у монетах Каравзія

Третє століття для Римської імперії виявилося складним та насиченим. Серед усіх подій, що пов'язані безпосередньо з наслідками «Кризи третього століття» та народженням домінату, виділяється узурпація римської провінції Британія Каравзієм, командиром військового флоту Східної Англії та північної Франції та, згодом, його наступником Аллектом.

Для римських істориків і придворних панегіристів Каравзій, якого вони називали виключно піратом, був просто ще одним з бунтарів на окраїні імперії, які дошкуляли і турбували центральний уряд, виснажуючи його сили, але не настільки, щоб довести до серйозних наслідків. Проте він сам проводив доволі насичену політику всередині провінції, яку можливо побачити на численних монетах.

Прагнення Каравзія легітимізувати свою владу в імперії були зрозумілі. Він, незважаючи на явно узурпаторську природу свого правління, вважав себе колегою Діоклетіана і Максиміана та намагався впевнити у цьому мешканців Британії. У ідеальному випадку, за сподіваннями нашого архіпірата, в це повинні були повірити і римські імператори. З цим Каравзій проголосив себе співправителем Діоклетіана і Максиміана, карбуючи монети, на лицьовій стороні яких були зображені бюсти всіх трьох із написом CARAVSIVS ET FRATRES SVI та на зворотному боці легендою PAX AVGGG (додаток 1)[4, с.78]. Фраза на аверсі «Каравзій та брати» вказує на те, що узурпатор бачив себе рівним Діоклетіану та Максиміану, яких часто називали братами. На це ж вказує і викарбувана на реверсе AVGGG (Trium Augustorum), що означає владу трьох рівноправних імператорів. Окрім цього У 292 році монетні двори Лондона та Колчестера були налаштовані на виробництво монет від імен Діоклетіана і Максиміана, з їх зображеннями. Усі вони так само використовували розширену форму AVGGG на реверсі[2, с.100].

Каравзій використовував легенди монет у своїх цілях дуже охоче. До бажаного ним «тріумвірату» імператорів можна додати і кількісні викарбування на тему миру та злагоди. Частота, з якою Каравзій використовував тип PAX AVG, свідчить про те, що він фактично уклав мирні угоди, які він вважав дуже почесними та вигідними. Поширені монети з написом CONCORDIA AVG і CONCORDIA MILITVM, але немає записів про монети з CONCORDIA AVGGG.

Таким чином, тип з карбуванням Concordia, ймовірно, стосується миру та згоди на острові, а не з римлянами[5, с.35]. Все вказує на те, що такі монети відносяться до перемоги над піктами та каледонцями, підтвердження якої знаходимо у Аврелія Віктора, в його «Про Цезарей» сказано: «за одним тільки Караузієм залишилася його влада на острові [Британії], після того, як він особливо вдало відбив — на вимогу жителів захистити їх — натиск войовничих племен»[Aur. Vict. Caes. 39.39.], цей коментар вірогідніше всього є посиланням на піктських рейдерів із крайньої Півночі Британії та ірландських рейдерів з іншого боку Ірландського моря.

Але також, якщо відкинути ідею про піктів, на нашу думку, існує вірогідність, що повторюваний наратив про мир був пропагандою від Караузія, бо зрозуміло, що характер його приходу до влади не міг гарантувати британцям спокій.

Найцікавішими, на наш погляд, карбуваннями Караузія є дві позначки, RSR та I.N.P.C.D.A. (додаток 2). Навколо їх значення роками велися дискусії. Загадковий знак RSR не можна було ідентифікувати з жодним містом у Британії чи Галлії під контролем Караузія, а отже і віднести його до позначення монетного двору. Зазвичай це тлумачилось як Rationalis Summae Rei, «міністр фінансів». Це засвідчена римська позиція, хоча й не в Британії, і узгоджується з описом Аллекта Аврелія Віктора як високопосадовця Караузія: «Qui cum eius permissa summae rei praeesset»[Aur. Vict. Caes. 39.41.]. Однак, окрім того факту, що Віктор не використовує повну назву посади для опису Аллекта (опускає rationalis), абревіатура RSR не з'являється на жодній римській монеті інших імператорів [3, с.80-81]. Значення ж I.N.P.C.D.A., викарбуване на медальйоні, окрім того, що це абсолютно точно абревіатура чи ініціали, описували просто як «не відоме».

Альтернативу цим дешифруванням запропонував британський історик Гай де ла Бедуайер. Він звернув увагу, на інше карбування Караузія. Ця срібна монета показує Британію, яка вітає Караузія, з легендою «expectate veni» (додаток 3), що означає «Ласкаво просимо, о довгоочікуваний» ця фраза є запозиченням з «Енеїди» Вергілія. Завдяки цій інформації автору вдалося помітити використання схожого прийому та запропонувати значення, яке вирішує як RSR, так і I.N.P.C.D.A. «Еклоги» Вергілія містять у собі відривок, який читається: Redeunt Saturnia Regna, Iam Nova Progenies Caelo Demittitur Alto, «Влада Сатурна повертається (або «Золотий вік повертається»), тепер нове покоління послано з небес». З карбуваннями збігається, як і порядок літер, так і ділення на два відривки [3, с.82].

Для Караузія використання посилань на Вергілія та інших натяків на традиційні римські цінності було зручним способом використання наявних знань для встановлення атмосфери його правління. Через ці запозичення Караузій

називає себе арбітром нової золотої доби в римській Британії після руйнувань кризи третього століття. Це тема потім повторюється з кожним новим випуском монет з лондонського монетного двору Караузія

Таким чином, можемо зробити висновок, що карбування монет було головним політичним засобом Караузія і заснувавши лондонський та колчестерський монетні двори новоявлений імператор використовував їх на максимум. Заради подолання економічних проблем навіяних кризою третього століття, до прикладу інфляції, яка набула таких обертів, що нові монетні двори з'являлися по всій імперії. Задля поширення римської культури, невід'ємною частиною якої були карбовані за особливим зразком монети. І звичайно для легітимізації свого імператорського титулу та демонстрації «золотої доби», яка очікувала на Британію з приходом нового лідера.

Додаток 1.

Додаток 2.

Список використаних джерел та літератури:

1. Aur. Vict. Caes.
2. Casey, P. J. Carausius and Allectus: the British usurpers. Yale University Press, 1995. 212 p.
3. De la Bedoyere G. Carausius and the Marks RSR and I.N.P.C.D.A. *The Numismatic Chronicle*, 1998, vol. 158. Pp. 79–88.
4. The Cambridge Ancient History (ed. by A.K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron). In 14 vols., Vol. 12. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 965 p.
5. Webb P. H. "The reign and coinage of Carausius A.D. 287-293." *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, vol. 7, 1907. Pp. 1–88.

Валерія ХОЛЗАКОВА, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тимофій ЧЕРВОНЮК

Імператорська пропаганда у ІІІ столітті після Р. Х.: нумізматичний аспект

Важливим засобом для репрезентації імператорської влади були монети. Вони були найпоширенішими засобами для пропаганди, адже внаслідок циркуляції грошей могли охоплювати широкі кола людей по всій імперії та навіть за її межами. В основному монети були поширені серед армії, аристократії, торговців, а також ремісників, бюрократів усіх рівнів та інших [4, с. 29]. На монетах зображувався сам імператор, який у тому чи іншому вигляді прикрашав аверс. Зображення римського правителя прикрашав один з його титулів або чеснот. В переважній більшості монети зображали військову доблесть, божественність влади, та чесноти імператора. Одним з факторів успішності та цінності монет в якості пропаганди було їхнє широке розповсюдження та загальне сприйняття в якості власне платіжної одиниці.

Використовуючи монети, пропаганда третього століття акцентувала увагу на таких чеснотах як: справедливість, благочестя, мужність, щедрість і передбачливість – ті, які окреслювали етичний профіль правильного римського імператора. Вибір ключових чеснот для їхнього зображення на монетах є цілком логічним: справедливість (aequitas) – наголошує на правильності намірів та суджень імператора, мужність (virtus) – означає здатність до військового успіху та перемог, благочестя (pietas) – підтримка богів, передбачливість (providentia) – хорошу підготовку імператора та піклування про забезпеченість людей, щедрість (liberalitas) – говорить сама за себе. Всі ці чесноти були важливими та цінувалися всіма групами у суспільстві, але тут можна побачити більш виражене звернення до військових через мужність, передбачливість (акцент на піклуванні про підготовку та матеріальну забезпеченість армії) та щедрість, які містять у собі зокрема й сильну конотацію з армійськими реаліями.

В період кризи третього століття використання мужності (virtus) у пропаганді на монетах стрімко зростає, порівняно з попередніми роками, в той час як справедливість (aequitas) починає з’являтися дедалі рідше [2, с. 58]. Легенди супроводжувалися відповідними зображення імператорів. На аверсах монет третього століття, особливо в період 235-284 років, зображувалися профілі римських правителів, одягнені в обладунки та військовий плащ [1, с. 39]. На деяких монетах імператори могли бути зображені верхи на конях. Не забувала пропаганда і про відданість/вірність армії у своїх сюжетах. За правління Галлієна поширюються також заклики до лояльності кінноти (fidei equitum) [5, с. 133].

Династична тематика була ще одною важливою складовою в імператорській пропаганді третього століття. Поряд з самим імператором, його родина займала особливе місце не лише в політичному, а й культурному житті держави. Сімейні сюжети на монетах особливо часто зустрічаються за часів Септимія Севера, який таким чином прагнув легітимізувати й укріпити власну династію при владі. Каракалла під час свого спільного правління з батьком і в перший рік вже одноосібного перебування при владі продовжував підтримувати ці тенденції. Однак, після вбивства Гети, пропаганда Каракалли на монетах стала набагато більш релігійно акцентованою та менше використовує сімейні сюжети [4, с. 229-230]. Це було продовжено Елагабалом та Александром Севером, адже як і Каракалла вони не спроміглися створити міцну родину. Під час кризи лише кілька імператорів користувалися зображенням своєї родини на монетах. Це спостерігалося, зокрема, за Філіппа Араба, де його дружина Отацілія Севера та єдиний син Філіпп-молодший були широко представлені на монетах [3, с. 200]. Подібні сюжети повернулися з новою силою на монетах Валеріана й Галлієна. Зокрема сини Галлієна, які стали цезарями – Валеріан II та Салонін, були представлені на монетах. Після 268 року династична тематика стає дедалі рідше зустрічатися на монетах.

Іншим способом зміцнення та легітимізації своєї влади було надання їй релігійного характеру, її сакралізація. Римські імператори третього століття, загалом, полюбляли використовувати подібні сюжети. Ними вони підкреслювали власний сакральний характер і зв’язок з надприродним, щоб компенсувати відсутність фактичної влади. Правителі діяли як боги-імператори чи імператори з божої ласки, або прирівнювалися до улюбленого божества. Улюбленими божествами імператорів третього століття були: Юпітер, Марс, Геркулес, Соль і Аполлон [4, с. 316-319]. Їхня популярність, особливо це стосується Геркулеса, вочевидь була зумовлена інтенсифікацією військових дій як в самій імперії так і на її кордонах, що допомагало Геркулесу, Марсу та іншим залишатися шанованими імператорами божествами.

Імператори третього століття використовували приблизно одні й ті самі сюжети у своїй пропаганді. Умовно їх можна поділити на кілька категорій: прославлення чеснот імператора, його зв’язок з божественним, військова та сімейна тематика. Певна річ, що в залежності від імператора той чи інший сюжет міг переважати над іншими у пропаганді. Це могло бути спричинено як певними особистими підходами імператорів у символічному обрамленні своєї влади, так і політичною ситуацією в Римській імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Hebblewhite M. The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235–395. – London, 2017. – P. 39.
2. Hekster O. Rome and Its Empire, AD 193–284. – Edinburgh, 2008. – P. 58.
3. Kienast D. Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. – Darmstadt, 1996. – S. 200.
4. Manders E. Coining Images of Power: Patterns in the Representation of Roman Emperors on Imperial Coinage, A.D. 193-284. – Leiden, 2012. – P. 29-319.
5. Mattingly H., Sydenhem E. (eds.). The Roman Imperial Coinage Vol. 5, Part 1. – London, 1927. – P. 133.

Тимофій ЧЕРВОНЮК, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Вячеслав ЦІВАТИЙ

Комунікативні практики, менталітет і політична культура дипломатів Європи в добу раннього Нового часу (міжнародно-інституціональний і зовнішньополітичний аспекти)

Історична коммунікологія є новим напрямом у наукових дослідженнях у сфері міжнародних відносин та інституціональної історії. Комунікація як соціокультурний та інституціональний феномен охоплює весь спектр взаємодії людей, починаючи від міжособистісного спілкування і закінчуючи взаємодією великих спільнот, інституцій і держав у сфері культури, політики й дипломатії [1].

Комунікацію слід розглядати як інституціональну структуру, і як інституціональний процес, що відбувається в соціокультурному і просторово-часовому вимірах. При вивченні комунікації як структури мова йде про системи, у другому випадку про зміни комунікативних зв'язків, взаємодії людей, обмін інформацією. Незаперечність фундаментального значення комунікації дає підстави для різнопланового вивчення й з'ясування цього феномена в історичному процесі, його ролі й значення в історії людства, історії дипломатії, зовнішньої політики і міжнародних відносин. Історична комунікологія розглядає комунікацію як ключову категорію, крізь призму якої аналізуються всі сфери життя суспільства [2, с. 21-27].

У центрі уваги історичної комунікології постійно перебувають питання інституціональної реалізації міжперсональних комунікацій, політичної культури, моделей комунікації, комунікативних навичок і ментальних соціоустановок, традиційності та інноваційності мислення, їх суб'єктності, кризових етапів, мутації тощо. Комунікаційний підхід відкриває нові можливості для вивчення історії політики та історії дипломатії. Політична і дипломатична комунікація не є хаотичною, невпорядкованою – вона завжди має свою інституціональну структуру, моделі, символіку, ритуали, процедури, правила, норми етикету і міжнародного протоколу [3, с. 37-40].

Дипломатична комунікативність у процесі становлення національних держав набуває свого протокольного оформлення, в якому кожна дія, кожен документ повинен мати інституціонально не тільки змістовне, але й процедурно-символічне значення. В останні десятиліття спостерігається тенденція до

вивчення і компаративного аналізу дипломатичної комунікації, механізмів досягнення згоди між державами. У світлі такого підходу воєнні зіткнення сприймаються скоріше, як аномалії, а ніж звичайна практика, для якої не було дипломатичної альтернативи.

Прикладом такого дослідження можна назвати монографію Христини Луттер, присвячену вивченню політичної комунікації в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу. Дослідниця показує «дипломатичну комунікацію не тільки як ансамбль різноманітної практики і техніки інформативного посередництва, а і як багатогранний процес політичного спілкування за допомогою символіки», дипломатичних норм протоколу та етикету, майстерності публічного спілкування, публічних виступів і мистецтва переговорів [8]

Висвітлення міжнародних позицій, форм і правил дипломатичної зустрічі, починаючи від «базових актів» церемонії прийняття (дипломатичного прийняття) та етикетно-нормативних правил прощання в протокольних зустрічах, дозволило виявити комплекс знакових систем, що забезпечують стабільність відносин між державами. Вербальні акти строго регламентованого спілкування представляють собою важливу складову дипломатичних контактів і дипломатичної комунікації [4, с. 337-363]

Моделі менталітету («ментальність суспільства») і політико-дипломатична культура комунікації в Європі доби Середньовіччя та раннього Нового часу мала свої інституціональні етапи становлення й розвитку. Попри всю різноманітність комунікативних відносин можна простежити їх довготривалі цикли, які визначаються характером політичних, дипломатичних, соціальних, економічних, буденно-побутових процесів, і наявністю відносно короткочасних «кризових» періодів революцій, соціальних катаклізмів, релігійних конфліктів, політичних конфліктів і дипломатичних переговорів [5].

Флоренція, столиця італійського Відродження, на рубежі Середньовіччя та Ранньомодерного часу, як, мабуть, і всяке місто-комуна в Італії, не була бюрократичною державою і не мала апарату професійних управлінців, у тому числі й спеціального професійного дипломатичного корпусу, також не існувало й постійної акредитації повноважних представників у будь-яких державах або при дворах князів церкви і феодальних володарів.

Особа, що посилається із зовнішньополітичною місією, називалася «оратором», оскільки красномовство вважалося головною якістю повноважного представника республіки. Дипломатичні доручення покладалися на громадян республіки, які виїжджають у філії своїх сімейних компаній, розсіяних по різних державах Європи та за її межами, тому майже завжди вони поєднувалися з торговельно-банківськими функціями.

Сам характер діяльності купців і ділових людей, пов'язаний із постійними переїздами з однієї держави в іншу, сприяв виконанню дипломатичних місій, доручених не тільки власною комуною, але й також імператорами, королями і феодальними володарями з інших держав [6].

У Синьйорії – свого роду уряді Флорентійської республіки – перша канцелярська реформа була проведена 1431 року канцлером Леонардо Бруні та нотаріусом Філіппо Перуцці. Вона наказувала у визначені способи забезпечити зберігання в канцелярії Синьйорії дипломатичних документів, що реєструвалися в спеціальних книгах дипломатичних місій, а також отриманих і надісланих Послами листів (дипломатичне листування).

До цієї реформи подібна документація часто зберігалася вдома у тих, хто виступав на зовнішньополітичних теренах, а звіти про виконання місій потрапляли в таке своєрідне джерело, як сімейні книги. Займаючи в них чимало сторінок, вони ставали невід'ємним інституціональним «органом» «політичного тіла сім'ї».

Ця комунікативна практика і культурна практика були показником високої оцінки дипломатичної діяльності, котра становила предмет законної гордості як самого флорентійського «оратора», так і його нащадків, тому приватні регістри мають значну документальну цінність. А для сучасних дослідників проблем комунікології ця цінність подвоюється, оскільки вони отримують неоцінений матеріал для співставлення, порівняння і верифікації. Зокрема, зіставлення регістрів Мікеле Кастеллани із записами його сучасника Рінальдо дельї Альбіцці дозволяє переконатися в їх високого ступеня точності та інформативності, насиченості персональними зауваженнями і цікавими деталями з тогочасної політико-дипломатичної сфери діяльності.

У більшості громадян, які постійно виконують дипломатичні місії комуни, оцінки й сприйняття дипломатичної роботи поділялися на два полярних регістра. Негативні висловлювання відображали ризик і небезпеку для їх життя, які часто супроводжували багатоденні поневіряння і вимагали напруженої праці, а інколи й неймовірних зусиль, а також укладали ламентації з приводу того, що місії займають багато часу і відволікають від занять торгівлею, банком і основною професійною діяльністю. Зокрема, дипломатичній службі присвятив чимало сторінок своєї «Домашньої хроніки» суддя та купець Донато Веллуті (1314-1370). Оповідання про власну кар'єру у внутрішньо-сімейних документах (сімейні книги) – це, перш за все – саморепрезентація («Домашня хроніка»). Сімейні книги мали цілком певного адресата – синів, онуків і представників наступних поколінь, і автор, як правило, прагнув представити себе перед нащадками в найбільш вигідному світлі, оповідаючи про головну громадянську чесноту – служінні своїй комуні. Ще один дипломат, Бонаккорсо ді Нері Пітті

(1354-1430) активно прагнув увійти до складу правлячої еліти в 1378-1428 рр. Він знаходився на постійній дипломатичній службі, яку поєднував з участю у війнах і дуелях, з торгівлею шерстю, вином, кіньми, шафраном та іншими товарами, а також із азартними картковими іграми. Великий політичний діяч Флоренції Аньйоло Аччайуолі зробив кар'єру головним чином на дипломатичній ниві, де досяг таких успіхів, що видатний біограф Веспасіано да Бістіччі (1421-1498) вважав за потрібне включити його життєпис у свою збірку [9, p. 785-804].

Яскравою фігурою на дипломатичному олімпі Флорентійської республіки був Бонаккóрсо Пітті (1354-1430 / або в 1432 році) – дипломат, політик, ділова людина, мандрівник. Час політико-дипломатичної діяльності Бонаккорсо Пітті – це період формування нової комунікативної та політико-дипломатичної культури й нового кола ідей, які отримали назву ренесансний Гуманізм. У цей період з'являється і гуманістична дипломатія, засновником якої прийнято вважати Франческо Петрарку (1304-1374 рр.) [7].

Для прикладу доречно проаналізувати «Хроніку» Бонаккорсо Пітті (1354-1430 рр.), яку він, за звичаєм багатьох флорентійських ділових людей, взявся писати, сказавшии по-дантівські, «…Земне життя пройшовши наполовину», уносячи туди відомості й міркування практично до кінця днів своїх. У результаті народився автобіографічний наратив, що створювався, як зрозуміло з початкових і кінцевих записів, близько сімнадцяти років. У записах перших років більш детальний і докладний, ближче до кінця – більш швидкий і сухий, але так само цінний на всьому «просторі» виклад із точною фіксацією дат, фактів, у тому числі й дипломатичного характеру [3, с. 40; 7].

Твір містить багато матеріалу, що дозволяє зрозуміти, якими якостями за часів Бонаккорсо Пітті повинен був володіти дипломат. У цілому ж, географія його дипломатичних поїздок виявляється просторово досить широкою: п'ять держав – Франція, Німеччина, Англія, Нідерланди, Угорщина. Матеріали «Хроніки» показують, що він використовує дипломатичні поїздки в підприємницьких і торговельних цілях, закуповуючи і відправляючи до місць продажів товари. Він купує й продає нерухомість, наприклад, у тому ж Парижі, супроводжує купців у ділових поїздках. Він відчуває себе на військовому поприщі, воюючи на боці французького короля в битвах і облогах Столітньої війни (1337-1453 рр.). Іншими словами, дипломатія вписується у Бонаккорсо Пітті у велике й різноманітне коло повсякденних і політико-дипломатичних справ і дій [7; 10, p. 331-351].

Місто-держава – Флорентійська республіка впливала на створення нових ідентичностей, особливо помітних при інституціональній комунікації із монархами, папським двором, феодальними сюзеренами і могутніми володарями

за його межами. Специфіка представлених дипломатичних пратик і комунікаційних дискурсів, що представляють саморепрезентації своєї діяльності та ідеальні образи життєписів, не дозволяють використовувати їх як джерело точних і достовірних фактів. Доблесть Посла вимірювалася його красномовством у демонстрації відважної до нерозсудливості й безглуздості зухвалості, а також його непідкупність і безкорисливість у ритуалізованих жестах відмови від винагороди і подарунків. Менш однозначно оцінювалася «велич» послів, що виявлялася в близькості та особистій дружбі з вінценосними персонами – якість, з одного боку, корисна і необхідна для ведення ефективної зовнішньої політики та успішних дипломатичних практик (комунікаційний ефект), з іншого – насторожено сприймається в соціумі з відносно широкими традиціями народовладдя і виборного колегіального управління [4, с. 337-363].

Отже, послуговуючись історичними дипломатичними практиками, маємо констатувати, що в руслі сучасних теоретико-методологічних підходів виник новий напрям історичної науки як то історична комунікологія (напрям у науці, який вивчає суспільство як інформаційно-комунікативну систему в історичній ретроспективі та перспективі, а також інститути та інституціональні комунікативні процеси в соціумі). Через дослідження проблем історичної комунікології та інституціональної комунікології, історики-медієвісти спробували з’ясувати характер середньовічної та ранньомодерної відкритості, комунікативності, у тому числі й публічності влади, шляхом аналізу символіки, ритуалів, жестів, норм етикету та протокольних унормувань як комунікативних засобів.

Такий підхід дає нові й досить переконливі знання про їх інформаційні функції та комунікаційну навантаженність у різних сферах суспільного життя, ментальних установках і правилах комунікації в різні історичні епохи. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу в Європі доби Середньовіччя, раннього Нового і Нового часу, як інституціонального кластеру міждержавних відносин, комунікативних практик, моделей комунікації та міжкультурної комунікації, комунікативних технологій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дятлов В.О. Історична комунікологія та культура комунікації доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2016. 160 с.
2. Ціватий В.Г. Концепт «Дипломатична гурманістика» як новий напрям інституціональних досліджень історії та сучасної моделі гастрономіки (історії

їжі): міжнародно-політичний і теоретико-методологічний дискурси. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. За ред. С.С. Русакова. Випуск 49. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2023. Випуск 49. С. 21-27.
3. Ціватий В.Г. Культурна дипломатія та інституціональні традиції європейського гуманізму доби Середньовіччя і раннього Модерного часу: креативний, політико-дипломатичний і трансформаційний дискурси. *Креативний простір: електрон. наук.* журн. 2023. № 11 (XI). С. 37–40.
4. Ціватий В.Г. Публічне мовлення, дипломатична риторика і міжкультурна комунікація у сфері міжнародних відносин та етикетних практик: інституціональний, міжнародно-інформаційний та політико-дипломатичний дискурси. *Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: Монографія.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. Розділ. 4.7. С. 337-363.
5. Alcalá-Zamora J. España, Flandes y el mar del Norte (1618-1639): La última ofensiva europea de los Austrias madrileños. Barcelona, 1975. 556 p.
6. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 448 p.
7. Bonaccorso Pitti. Ricordi. A cura di Veronica Vestri, prefazione di Stefano U. Baldassarri. Firenze: Firenze University press, 2015. XXXVI, 116 p. (Biblioteca di storia, 24).
8. Lutter Ch. Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495-1508). München, 1998. 262 s.
9. Mordenti R. Les livres de famille en Italie // Annales. Histoire, Sciences, Sociales. Paris, 2004. № 4. P. 785-804.
10. Sillars A.L., Vangelisti A.L. Communication: Basic properties and their relevance to relationship research. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.). The Cambridge Handbook of Personal Relationships. New York: Cambridge University Press. 2006. P. 331-351.

Вячеслав ЦІВАТИЙ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Микола РУДЬ

Хрестові походи 40-60-х років XII ст. на Полаб'я та їх історичні наслідки

Дослідження другої половини XX – початку XXI ст. значно просунули вперед вивчення історичної минувшини північно-західного форпосту слов'янського світу – слов'янських племен межиріччя Ельби і Одеру, що прославилися своїм мужнім протиборством німецькому «Дранг нах Остен» у X-XII ст. Однак, деякі аспекти полабо-слов'янської проблематики, на жаль, до цього часу залишаються недостатньо розробленими. До них належать, безумовно, хрестові походи середини XII ст. на Полаб'я та їх історичні наслідки.

Судячи зі свідчень німецьких і данських хронік XII ст., у 1147 р. під час другого хрестового походу саксонські вельможі, насамперед Генріх Лев і Альбрехт Ведмідь, відмовилися від заклику головного натхненника походу абата Бернарда Клервоського вирушили в Палестину, запропонувавши замість Передньої Азії здійснити хрестовий похід проти язичницьких слов'янських племен між Ельбою і Одером, щоб або «викорінити» їх, або навернути в християнство. Визнавши слушність цієї аргументації, Бернард Клервоський дозволив саксам вирушити в хрестовий похід проти язичників-слов'ян за Ельбою. Його точку зору повністю схвалив папа Євген III, котрий у буллі оприлюдненій 11 квітня 1147 р. підтвердив звернення Бернарда Клервоського, надавши учасникам походу проти полабських слов'ян таке ж відпущення гріхів, яке зазвичай отримували хрестоносці, що відправлялися до Палестини, однак за умови, що вони будуть діяти рішуче і не дозволять язичникам «скніти у їх невір'ї.» [3, №9017 (6297)].

Хрестоносці мали намір вирушити на Полаб'я двома арміями: перша, на чолі з герцогом Генріхом Левом, повинна була йти з північної Саксонії проти ободритів, а друга – з Магдебургу проти лютичів. Її очільником став маркграф Альбрехт Ведмідь. У поході, окрім німців, активну участь брали данці, а також французькі (бургундські), чеські і польські феодали [2, s.211; 7, s.239].

У липні 1147 р. хрестоносна армія під керівництвом Генріха Лева вторглась у ободритські землі і розпочала облогу щойно збудованої фортеці Дубін, де перебував князь ободритів Ніклот з основними силами свого війська. Інша армія хрестоносців, на чолі з Альбрехтом Ведмедем, вступила у лютицькі землі і мала атакувати там головний центр оборони Димін, а після здобуття його попрямувати до гирла Одри. Похід хрестоносців на лютичів закінчився, однак, безрезультатно [1, с.224].

Одночасно руянський флот розбив у гирлі Варни данський флот під командуванням роскільдського єпископа Ассера [5, к.14, с.2]. Усе це охолодило

войовничий запал хрестоносців, вони стали думати про відступ і заговорили про недоцільність походу. Врешті-решт, між хрестоносцями і Ніклотом було укладено мир на досить скромних умовах: заельбські слов'яни повинні були прийняти християнство і звільнити полонених данців [1, с.225]. Ці умови були прийняті Ніклотом, після чого війська хрестоносців залишили ободритські землі.

У 1160 р. Генріх Лев вирішив з допомогою данців здійснити новий завойовницький похід на Ельбу, щоб розгромити Ободритське князівство [2, s. 226; 6; s. 88].

Дізнавшись про агресивні наміри німецьких рицарів-хрестоносців, Ніклот, як і перед тим у 1147 р., не занепавши духом, засів з військом у східній частині своїх володінь у фортеці Вурле на р. Варні [1, с.255].

Тим часом Генріх Лев вторгся з великим військом у ободритські землі і спустошив їх. Ніклот здійснював регулярні вилазки із фортеці Вурле і виснажував німців своїми нападами. Під час однієї сутички з німецькими рицарями-хрестоносцями під стінами Вурле, потрапивши у засідку, Ніклот був підступно вбитий у 1160 р. [1, с.256].

Отримавши звістку про смерть батька, його сини Прибислав і Вратіслав продовжують у 60-х роках XII ст. боротьбу з німецькими і данськими феодалами-хрестоносцями. У ході цієї боротьби Вратіслав потрапляє у полон до німців, де за наказом Генріха Лева він був повішений у безсилій люті. Прибислав, котрий отримав допомогу від поморян, продовжує чинити супротив. Одна, зазнавши 6 липня 1164 р. поразки у вирішальній битві під Вірухне (поблизу Диміна), Прибислав змушений був підписати у 1166 р. мирну угоду і визнати васальну залежність від саксонського герцога [6, s. 89]. Відбувається процес повного включення цих земель у сферу економіки, політики та ідеології Німеччини [4, s, 181].

У 1168 р. данські рицарі-хрестоносці, скориставшись скрутним становищем полабсько-прибалтійських слов’ян, підкорили собі о. Рюген, причому знамените святилище Святовіта в Арконі було зруйноване [5, к.14, с.5], подібно як і прояви культу інших племінних богів руян: Руєвіта, Поревіта і Поренута. Так, припинив своє існування останній бастіон вільних слов'ян на Полаб'ї - руянський.

Завоювання німецькими і данськими рицарями-хрестоносцями території Полаб’я у 40-60-ті роки XII ст. супроводжувалося значним зменшенням слов’янського населення, яке чинило відчайдушний супротив загарбникам, а також винищенням їх давньої, самобутньої культури. Були стерті з лиця землі ряд міських центрів Північного Полаб’я, знищені пам’ятки архітектури і мистецтва заельбських слов’ян, зокрема їх побудовані з великою художньою майстерністю язичницькі храми; загинув весь прадавній слов’янський побут,

сповнений доброчестям і гостинністю, котрим захоплювались навіть німецькі рицарі-хрестоносці. Особливо великих людських втрат у результаті хрестоносного руху на Полаб'я зазнали племена вагрів, лютичів і гаволян. Разом з тим, у зв'язку з залученням маси німецьких і нідерландських колоністів за Ельбу були випадки витіснення полабських слов'ян новими поселенцями. Цілі міста і села зачищалися від слов'ян і передавалися чужинцям. Заельбські слов'яни і самі йшли на нові місця, не бажаючи підкорятися завойовникам і приймати християнство.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гельмольд из Босау. Славянская хроника // Адам Бременский, Гельмольд из Босау, Арнольд Любекский. Славянские хроники [пер. с. лат.]. – Москва, 2011. – С.151-304.
2. Barkowski R. Slowianie polabscy. Dzieje zaglady. – Warszawa, 2015. – 271 s.
3. Jaffe P. Regesta Pontificum Romanorum. – Lipsiae, 1888. – Bd. 2. – 1742 s.
4. Leciejewicz L. Glowne problemy dziejow obodrzyckich // Slowianszczyzna Polabska miedzy Niemcami a Polska. – Poznan, 1981. – S. 167-182.
5. Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Kronika Danii / Tlumaczenie Jana Woluckiego. – Sandomierz, 2014. – 456 s.
6. Strzelczyk J. Slowianie polabscy. – Poznan, 2013. – 143 s.
7. Turasiewicz A. Dzieje polityczne obodrzycow. Od IX wieku do utraty niepodleglosci w latach 1160-1164. – Krakow, 2004. – 311 s.

Микола РУДЬ, к.і.н., доц. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Анна РУДНІЧУК

Соціальне становище та сприйняття жінки у роботах представників німецького гуманізму (сер. XV – поч. XVI ст.)

Тематика ролі жінки у суспільстві, як і загалом гендерне питання, були притаманні для творів представників німецького гуманізму.

Альбрехт фон Ейб (1420-1475 рр.) написав три роботи, де торкався питання ролі жінки в історії та суспільстві, її взаємодії із чоловіком у шлюбі та ряду соціальних проблем на цю тему. Перший твір під назвою «Хвала найвідомішим жінкам» («Clarissimarum feminarum laudacio») датується 1459 р., хоча існують версії і про

старші варіанти роботи. Він увійшла до збірки «Margarita poetica» та містить у вступі уривок одного із учителів гуманіста. Автор у своєму творі здійснює поділ чеснот, якими наділяє жінок, підбираючи до кожної із них окрему постать в історії: до «цнотливості» та зразків подружньої вірності, фон Ейб наводить такі приклади як Емілія (230—163/162 рр. до н.е., ймовірно дружина Сципіона Африканського (236-183 рр. до н.е.)) та Сульпіція (45-бл.10 р. до н.е., давньоримська поетеса); представницями «розсудливості» («prudentia») в нього виступають Кальпурнія (народилася близько 76 р. до н.е., третя або четверта дружина Гая Юлія Цезаря), Танаквіль (пом. після 579 р. до н.е., давньоримська цариця) та Сільвія (ймовірно йдеться про Св. Сільвію (520-592 рр.)) тощо; такою чеснотою як стійкість духу автор наділяє Гарпаліку (давньогрецьку міфологічну героїню), Семіраміду (царицю Ассирії), Клелію (напівлегендарну особистість, дівчину, що визволила полонених римлянок із етрусього полону). Прикладом «постійності» постає давньоримська матрона Семпронія (170-101 рр. до.н.е.), а Фаннія (40-97 р. н.е.) – «безкорисливої відданості» («liberalitas»). Автор також розкриває основні літературні та культурні внески жінок, а як приклад того, що жінки «бережуть людський рід», ймовірно, наводить міфологізований випадок із викраденням сабінянок у VIII ст. до н.е. [1, с.267]

Водночас, у 1459 р. фон Ейб пише другу працю «Інвектива у м'якій формі» («Invectiva in lenam»), де у типовому для періоду гуманізму жанрі інвективи автор звертається до свого віз-а-ві, не як до суперника, на відміну від інших творів цього типу, а в якості друга та порадника, водночас викладаючи свої роздуми про природу жінок [1, с.274].

У 1460 р. вийшла третя книга – «An viro sapienti uxor sit ducenda». Умовно вона поділена на три частини: до шлюбу, під час спільного життя після одруження та шлюб і радість. У кожній частині він наводить розділи, де містяться різноманітні цитати про подружнє життя і не тільки. Перша частина постає доволі критичною по відношенню до жінок, зокрема автор поділяє її на такі частини:

1. «Загальне засудження шлюбу та жінок, без певного порядку»;
2. «Обговорення індивідуальних помилок жінки й відповідно – шлюбу»;
3. «Невірність»;
4. «Витрати»;
5. «Теща/Свекруха»;
6. «Діти». [1, с.276].

Водночас автор описує шлюбну сцену, яка розкриває погані манери поводження у подружньому житті.

Друга частина підкреслює переваги шлюбу та розглядає ряд питань:

1. «Про потребу одруження»;
2. «Молода дружина або вдова»;

3. «Придане …»;

4. «Краса»;

5. «Терплячість під час лиха». [1, с.276].

Третя частина включає в себе такі теми, як «Банкет старших», «Правила поведінки за столом, особливо ведення розмови», «Ніякого перенасичення їжею», «Набридливі гості», «Помірність у споживанні вина» та «Завершення» [1, с.276].

Окремої уваги заслуговує аспект ставлення до жінки у поезії Конрада Цельтіса (1459-1508 рр.). У одному із віршів «Кохання» («Amore») чотири території Німеччини символізують чотири кохання поета: полячка Гасіліна, Ельсула із Нюрнберга, Урсула із Майнцу та Барбара із Любеку. Вони передають загальні риси усіх жінок, що фігурують у інших творах гуманіста. Лише одна із жінок – Гасіліна з Польщі, була реальною задокументованою особою, що мала особисті стосунки з Конрадом Цельтісом, які обидва згодом розірвали. Саме їй він надає більш виразних рис характеру та гідності на відміну від «образів» Ельсули, Урсули і Барбари [2, с.7].

Образ жінки відтворює Себастіан Брант (1458-1521 рр.) у своєму відомому творі «Корабель дурнів». Він присвячує їм розділ «Про лихих жінок», де описує негативні вади. Серед них гуманіст виділяє ревнивість, сварливість та вередливість. Натомість він зазначає, що висміюватиме вади лише жінок, що є «невірними», «грішними» та «сварливими». Натомість: «Лиш нагадаю: чесних дам / Ганьбі і глумові не дам» [3, с.87].

Шлюбне життя він розглядає через призму залежності характеру чоловіка від характеру жінки: «Як жінка добра — муж як вата, / Проте він — звір, як біснувата … Їй-богу, згине чоловік, / Коли у жінки злий язик» [3, с.87]. Брант зазначає, що немає нічого гіршого за жінку, яка намагається вийти заміж за «чурбака».

У наступній частині розділу гуманіст ділить на три або чотири аспекти перелік найгірших речей у світі і порівнює їх із власним поглядом на лиху жінку. «Від трьох речей тремтить наш світ / (Четверта кида в дрож і піт!):/ Це хам, котрий зробився паном, /Недоум, що напився п’яним, / І муж, який душею й тілом / З бабиськом поєднавсь немилим;/ А де служниця вийде в пані, / Там родовід у занедбанні» [3, с.88].

Серед «ненажер» у світі він перераховує дружину, землю та «пекельну пащу» [3, с.88]. Речами, що гуманіст відмовляється розуміти, постають: «Орла, котрий злетів над тучі, / Змію, котра повзе по кручі, / Вітрильника у морі піннім / Та мужа з розумом дитинним» [3, с.88].

До переліку жіночих недоліків він вносить і стосунки із іншими чоловіками: «А то й таке бува з жінками: / Була на гулях з парубками / І ще й губів не остудила, / А каже: «Я не погрішила!» [3, с.88].

Загальний образ жінки у автора «Корабля дурнів» пов’язаний із доброчесною поведінкою, яка відповідала уявленням його сучасників. Водночас варто зважати на

те, що твір не відображає усієї площини сприйняття жінок, адже покликаний висміювати загальні людські недоліки.

Отже, у працях представників німецького гуманізму середини XV – початку XVI ст. порушувалися питання становища жінок. Зокрема такі теми розкривали Альбрехт фон Ейб, Конрад Цельтіс та Себастіан Брант. Їхні твори відображають соціальний аспект та персональне сприйняття жінок та гендерного питання в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Herrmann M. Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus. – Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1893. – 460 S.
2. Selections from Conrad Celtis: 1459-1508 / Translated and Edited by L. Forster. – Cambridge: Cambridge University Press, 1945. – 142 P.
3. Себастіан Брант. Корабель дурнів / Пер. з нім. Ф. Скляра, Ред. Д. Паламарчук. – Київ: Дніпро, 1980. – 152 с.

Анна РУДНІЧУК, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Анастасія САЄНКО

Проникнення та розширення сфер діяльності ордену тамплієрів у Центрально-Східній Європі у XIII столітті

Духовна та воєнна потужність Ордену тамплієрів у Західній Європі широко вивчена, проте питання проникнення та розширення сфер діяльності рицарів у Центрально-Східній Європі, зокрема у XIII столітті, потребує детального розгляду. Цей період в історії тамплієрів є надзвичайно важливим, оскільки він відзначається зростанням їхньої влади, багатства та географічного охоплення.

Методологічною основою даного дослідження став принцип історизму та системний аналіз джерел. Крім того, використовувався інтердисциплінарний підхід, включаючи вивчення з історії релігії, соціології та археології, щоб забезпечити багаторозмірне та глибоке розуміння ролі та впливу ордену тамплієрів у Центрально-Східній Європі у XIII столітті.

Дану проблему досліджували такі вчені, як М. Старнавська, К. Василькевич, Ж. Хуньяді, Я. Лібор, але, на жаль, немає окремих праць, які б порівнювали діяльність ордену у країнах Центрально-Східної Європи.

XIII століття стало поворотним періодом в історії тамплієрів. Оскільки орден прагнув поширити свій вплив за межі своїх традиційних опорних пунктів

у Святій Землі та Західній Європі, Центрально-Східна Європа стала важливим ареалом поширення впливу ордену. Ця експансія була зумовлена складною взаємодією факторів, включаючи політичні союзи, економічні можливості та велику християнізаційну місію.

Початок духовно-рицарських орденів збігається з інтенсивними економічними та соціальними змінами, що відбуваються у Центрально-Східній Європі, іноді званими революцією XIII століття. Цей процес складався здебільшого з колонізаційного руху і пов'язаної з цим міграції населення із заходу на схід, а також поширення німецького законодавства. Марія Старнавська пов’язує причину появи тамплієрів у Польщі із інтересом шляхти до хрестових походів [4, с. 3]. Князь Генріх Бородатий брав участь у хрестових походах опосередковано – відрядив загін сілезьких рицарів на чолі зі своїм племінником Теобільдом III. Таким чином зміцнив свій авторитет серед польських князів.

Однією з головних причин експансії тамплієрів у Центрально-Східній Європі було зростання могутності та впливу ордену в Західній Європі. Розширення ордену також мало гарантувати колонізацію прикордонної землі та зміцнення влади на спірних територіях, за які воювали Великопольські та Сілезькі герцоги на західних польських землях, а згодом також маркграфи Бранденбурга та правителі Західної Померанії [4, с. 16]. Рицарі-тамплієри змогли скористатися політичною нестабільністю, пропонуючи свої військові та фінансові послуги, часто в обмін на землю та інші форми підтримки.

Історичні документи також свідчать про те, що експансія тамплієрів у Центрально-Східній Європі була зумовлена економічними чинниками. Орден займався різними видами економічної діяльності, включаючи торгівлю, сільське господарство і банківську справу, і вони бачили можливості для розширення цієї діяльності в регіоні [2, с. 24].

Заснування командорств тамплієрів у Центрально-Східній Європі слугувало також для просування інтересів католицької церкви. Орден відігравав важливу роль у хрестових походах, а їхня присутність у Центральній та Східній Європі розглядалася як спосіб підтримати навернення язичницьких народів до християнства. Рицарі-тамплієри також брали участь у створенні нових монастирів і церков, що сприяло зміцненню впливу Католицької Церкви в регіоні [1, с. 159].

Архітектурні особливості укріплених монастирів тамплієрів вплинули на місцеві будівельні практики [5, с. 150].

Отже, Орден тамплієрів значно проник і розширив сферу своєї діяльності в Центрально-Східній Європі протягом XIII століття, вплинувши на політичну, економічну та релігійну динаміку регіону. Орден став активно займатися

торгівлею, зокрема збором податків, і військовими операціями на користь своїх покровителів - королів та князів.

Хоча тамплієри не мали такого великого значення на польських землях, як тевтонські рицарі в Пруссії, завдяки їхній діяльності було створено багато сіл, а незаселені райони ожили завдяки припливу німецьких поселенців. У Польщі орден тамплієрів був дуже впливовим і мав значний майновий комплекс, що складався з земель, маєтків і замків. Вони займалися розвитком торгівлі та сільського господарства.

Таким чином, діяльність тамплієрів у XIII столітті була не просто розширенням їхньої влади, але й трансформаційною силою у розвитку Центрально-Східної Європи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Borchardt K. Libor J. Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa. Mittelalter. – 2011, 361 p.
2. Lüpke H. Irgang W. Urkunden und Regesten zur Geschichte des Templerordens im Bereich des Bistums Cammin und der Kirchenprovinz Gnesen. – 1987 - 96 p.
3. Martin S. The Knights Templar: The History & Myths of the Legendary Military Order. URL: https://archive.org/details/knightstemplarhi00mart
4. Starnawska M. Mnisi-rycerze-szlachta: templariusze i joannici na pograniczu wielkopolsko-brandenbursko-pomorskim// Kwartalnik Historyczny. – 1992. – 1. – C. 3 - 31.
5. Wasilkiewicz K. Templariusze i Joannici w Biskupstwie Lubuskim (XIII−XVI w.). - 2016. – 285 p.

Анастасія САЄНКО, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Соломія-Анна ПАЧКОВСЬКА

Вплив францисканізму на західноєвропейську цивілізацію XIII – XIV століть

Францисканський Орден є одним із найвідоміших Орденів Католицької Церкви і перший з чотирьох найбільших мендиканських Орденів, побудованих на підвалинах досконалої вбогості. Він був заснований св. Франциском Асизьким

у 1209 р. в Італії та затверджений буллою «Sollet annuere» 1223 р. Папою Гонорієм III. Метою Ордену стала активна діяльність на місійному поприщі і апостольська праця.

Неможливо переоцінити вплив Францисканського Ордену на літургійне життя і духовність, особливо в часи Високого Середньовіччя, чим можна завдячувати святому засновнику Ордену, який вважається «*forma minorum»* (взірцем братів менших). Правило Чину, укладене св. Франциском (1209 р.), постало на противагу правилу св. Бенедикта Нурсійського, котрий зі свого боку підтримував лише особисту бідність монахів, а не спільну. З цього випливає, що св. Франциску і його послідовникам було притаманне радикальне сприйняття слів зі Святого Письма аж настільки, що їх вважали «юродивими». У «Квітках святого Франциска» – творі, який є уособленням народної побожності, можна знайти легенди про витівки одного з послідовників св. Франциска – брата Джінепро, який накликав на себе погорду.

Стосовно сприйняття францисканцями Божественної Літургії і власне літургійного життя, варто зазначити, що сам св. Франциска горів великою ревністю до літургійних відправ. Ніхто, окрім нього, як свідчить Челяно у своєму «Першому житії», не мав більшої ревності до літургійних відправ. Особливо трепетно засновник Чину ставився до Таїнства Євхаристії. Наслідком цієї сердечної набожності стали пізніші францисканські нововведення як формули приватних літургій на честь Пресвятої Євхаристії (молитви перед і після Святого Причастя). Окрім того, св. Франциск вважається «рятівником» традиційного римського обряду, який ще називають «обрядом святого апостола Петра», бо за своє життя він відстоював Тридентську месу.

Надалі францисканці зробили свій великий внесок у вдосконалення латинського обряду. В 1245 р. вони опублікували свій перший Міссал, укладений Хаймом з Хавершам, який замінив для них багато тодішніх літургійних книг (2, с. 2). У цей самий рік Папа Іннокентій IV зробив спробу реформувати літургію Римської Церкви, а вже Папа Миколай III зобов'язав усі церкви в Римі відмовляти францисканську Літургію годин.

Варто додати, що святий засновник Чину дуже вшановував Матір Божу. Його послідовники продовжили це набоженство у численних лаудах і секвенціях. Так прославився францисканець, а також поет-містик Джакопоне да Тоді, який написав відому секвенцію латинською мовою під назвою «Stabat Mater Dolorosa» («Стояла Мати Скорботна»).

Назагал наука не була пріоритетною у св. Франциска, який прагнув, щоб його співбрати не розтратили своєї покори (подібно, як сталось із братом Яном зі Стракії, який жив в часи Франциска). Утім, як-не-як, але знань вимагала сфера проповідування, яка не могла б правильно розвиватись без навчання доктрин

віри. Тому св. Франциск, який дотримувався «золотої середини, все ж таки згодився на науку для своїх монахів і 1224 р. офіційно дозволив св. Антонію Падевському (1195–1231 рр.) відкрити першу богословську школу у Болоньї.

У францисканській системі освіти того часу був свій порядок і структурованість, яка поділялась на чотири категорії за рівнем важливості: 1. Святе Письмо, 2. Святі Отці, 3. Богослови, 4. Філософи і світські письменники. [3, с. 229]. Починаючи від XIII ст. для всіх францисканців почали засновуватись обов'язкові партикулярні школи, а вищим ступенем освіти ченців ставали генеральні школи при провідних університетах, серед яких особливо відзначався Сорбонський університет в Парижі.

Стосовно францисканського богослов'я, то йому був притаманний дух критицизму. Францисканські богослови XII–XVI ст. переважно поділялись на тих, які належали або до Оксфордського, або до Паризького осередків. Найвідомішими серед них можна назвати св. Бонавентуру, який переборов внутрішні сутички в Чині, ставши його «Другим батьком», а також «Учителем Церкви»; Олександра з Гельс (зачинателя Паризької школи францисканців); Івана Дунса Скота, який розвинув культ Непорочного Зачаття Пречистої Діви і зробив свій внесок у трактування гіпостатичної унії; Роджера Бекона, який був прихильником експериментального методу в науці. Окремо можна згадати святу Анджелу з Фоліньйо, терціарку Ордену і містичку, яку називали «вчителькою теологів».

Отже, францисканці зробили значний внесок у духовність всієї Західної Церкви, розвинувши і вдосконаливши питомо католицькі культи. Францисканська освіта і богословська думка завжди вносила свою новизну на противагу томізму. Хоча францисканські богослови відрізнялись у своєму вченні один від одного, але їх об'єднувала спільна позиція – добра воля у служінні Богу, яка є виразником любові (вчення волюнтаризму). Хоча стосовно освіти і науки деякі генерали Ордену дещо видозмінили плани св. Франциска, але все ж цілком не відійшли від його первісних задумів, адже і св. Франциску, і всім францисканцям був притаманний здоровий глузд при оцінці духовних речей.

Соломія-Анна ПАЧКОВСЬКА, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Нікіта БОГАТИР

Англосаксонське завоювання Британії та його історичне значення

Англосаксонське завоювання Британії — складний і досить розтягнутий у часі процес завоювання і масової колонізації Британії різноманітними германськими племенами, які відомі під збірною назвою «англосакси».

Попри наявність певної кількості праць присвячених тематиці англосаксонського завоювання Британії, на сьогоднішній в історіографії не всі вузлові питання з даної теми є розв'язаними.

Германські племена англів, саксів та ютів становили основну масу завойовників. Однак, серед поселенців були представлені також інші народи, про яких не згадують писемні джерела. Найважливішими серед таких елементів були фризи та франки.

Аналіз Беди Шановного надмірно підкреслює різницю між народами, які брали участь у завоюванні Британії. Станом на момент завоювання існувала англосаксонська спільність. Основні ж відмінності між народами були сформовані безпосередньо в процесі переселення та подальшого існування в Британії.

Характер завоювання був досить хаотичним та жорстоким. Попри це, значна частина бритів не була знищена, а була підкорена та асимільована завойовниками.

Заснування перших англосаксонських королівств відбувались в ході самого завоювання та були пов'язані з вдалою діяльністю окремих ватажків. Локалізація певних англосаксонських народів однозначно відігравала важливу роль у їх соціально-політичному розвитку. Однак, саме соціальні відносини, а не окупація певного простору, лежали в основі формування королівств.

Лише на початку VII ст. можна говорити про завершення захоплення англосаксами територій, що становитимуть основу англосаксонської Британії надалі, та згортання темпів їхньої експансії. Верховна влада також до VII ст. не була певним сталим політичним інститутом. А отже лише з VII ст. ми можемо говорити про завершення епохи завоювання та початок епохи боротьби за політичну гегемонію.

The Anglo-Saxon conquest of Britain and its historical significance

The Anglo-Saxon conquest of Britain is a complex and rather long process of conquest and mass colonization of Britain by various Germanic tribes, which are collectively known as "Anglo-Saxons".

Despite the presence of a certain number of works devoted to the topic of the Anglo-Saxon conquest of Britain, not all knotty issues on this topic have been resolved in historiography today.

The Germanic tribes of the Angles, Saxons and Jutes made up the bulk of the conquerors. However, other peoples were also represented among the settlers, which are not mentioned in written sources. The most important among such elements were friezes and franks.

The Honorable Beda's analysis overemphasizes the difference between the peoples who participated in the conquest of Britain. At the time of the conquest, there was an Anglo-Saxon community. The main differences between the peoples were formed directly in the process of resettlement and further existence in Britain.

The nature of the conquest was quite chaotic and brutal. Despite this, a significant part of the Britons was not destroyed, but was conquered and assimilated by the conquerors.

The founding of the first Anglo-Saxon kingdoms took place during the conquest itself and was associated with the successful activities of individual leaders. The localization of certain Anglo-Saxon peoples clearly played an important role in their socio-political development. However, it was social relations, and not the occupation of a certain space, that formed the basis of the formation of kingdoms.

Only at the beginning of the VII century, we can talk about the completion of the Anglo-Saxon conquest of the territories that will form the basis of Anglo-Saxon Britain in the future, and the slowing down of the pace of their expansion. Supreme power also, until the VII century, was not a certain stable political institution. And therefore, only from the VII century we can talk about the end of the era of conquest and the beginning of the era of struggle for political hegemony.

Нікіта БОГАТИР, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Марія ШАМИЧ

Синтез кельтських та християнських традицій в манускриптах Острівного мистецтва в контексті християнізації Британських островів

Поява та збереження ілюмінованих рукописів активно почалося напочатку п'ятого століття, коли християнство набуло поширення та знайшло свій патронат.

Острівне мистецтво (гіберно-саксонський стиль) виник на території Британських островів внаслідок злиття кельтських, германських, англосаксонських та ранньохристиянських технік. Острівне мистецтво характеризується детальними геометричними малюнками, переплетеннями і стилізованими тваринами.

З крахом римської цивільної влади по всій Європі, регіон занурився в анархію та хаос - період відомий історикам як «темні століття». Це триватиме приблизно до 800 р. н.е. Тим часом християнська церква, що базувалася в Італії, вирішила використовувати Ірландію, вільну від варварів, як один зі своїх форпостів. Зокрема, в V ст. в Ірландію було відправлено святого Патріка з метою проповідування християнства.

Можливо краще зрозуміти процеси взаємодії Британії та Риму, проводячи аналіз історії писемності на територіях, які я досліджую. Зокрема корисно звернутись до праці Беди Преподобного «Церковна історія англійського народу», яка була опублікована в 731 році. Фундаментальний наратив, виведений Бедою, полягає в тому, що поступ латини став показником виникнення місцевих релігійних культур книги та письма [2, с.2]. Для гельськомовних регіонів вчені припускають літописну традицію, яка почалася латиною на Іоні в шостому або сьомому столітті та породила варіанти в Ірландії. З дев'ятого століття вони дедалі частіше використовували народну мову поряд із латинською, але до кінця одинадцятого століття не збереглося жодного рукопису шотландських чи ірландських літописів, написаних народною мовою.

Отже, романо-британська церква пережила свій крах у V столітті, а християнство тоді обмежувалося північними місцями Стратклайда та Камбрії, через Уельс до Девона та Корнуолла на півдні [1, с.55]. Після поразки Галлії кельтська культура майже повністю зникла з материкової Європи, залишаючись лише на західних околицях імперії у більш прихованих формах, які, на мою думку, носили характер історичної пам'яті і моментами навіть несвідоме бажання втілити свій генетичний код усіма доступними засобами.

Місія св. Патріка створила християнство в Ірландії в V столітті нашої ери, а протягом наступних двох століть ірландці відправляли власних місіонерів до Іони, Ліндісфарн, Швейцарії та північної Італії. Ірландські монастирі, такі як Келлс, Дерроу та Арма, стали центрами для навчання та мистецтва, коли процвітала християнська віра. Незважаючи на деякі перебої, спричинені вторгненнями вікінгів 700-90 ст., змішування християнської, кельтської та класичної цивілізації, яку зараз називають острівною культурою, залишалася потужною силою в європейському мистецтві та розвитку освіти [3, с. 42].

Коли християнство поширилося за межі провінції в південну Шотландію та Ірландію, місіонери не лише проповідували, але й розносили свої християнські тексти, навчали ремісничих навичок, необхідних для їх копіювання, і розробляли методи навчання для поширення незнайомої мови. Таблички з Springmount Bog є важливою пам'яткою, яка проливає світло на те, як релігія розповсюджувалась в Ірландії.

Безперервність від язичницьких до християнських практик часто передбачає, що все, мабуть, змінилося досить радикально для кельтських народів, коли була введена християнська релігія. Однак цього, звичайно, зовсім не було. Більшість святих, які зазвичай були з вищих класів, колись були друїдами. Язичницькі храми стали переробленими кельтськими церквами, а церкви були побудовані на язичницьких місцях поклоніння.

Прихід християнства до Ірландії призвів до ренесансу в ірландському кельтському мистецтві. Кельтське мистецтво досягло повного розквіту в VII-IX століттях, як у галузі художньої обробки металу, так і в галузі ілюмінування книг.

Різноманіття декоративних процесів, застосоване монастирськими золотарями східної Ірландії, мало великий вплив на ірландські ілюміновані рукописи того ж періоду.

Такий помітний вплив техніки одного мистецтва на проекти іншого пояснюється тим фактом, що мистецтво як золотаря, так і ілюмінатора рукописів виконувалося поруч в одному монастирі чи групі монастирських осель.

Аналізуючи ілюміновані манускрипти Острівного стилю, ми можемо прослідкувати еволюція того чи інакшого символу від язичницького до християнського.

Місії Св. Колумба і Св. Григорія є дуже важливими етапами в розвитку рукописання на Британських островів. На мою думку, саме в той час, 7-8 ст., визначилась культурна орієнтація Англії, яка в той час була поділена на сім королівств. Перейнявши «римьку модель» християнства, королівства Англії стали активно розвиватись, а центрами рукописання стали в першу чергу ті

монастирі, які були засновані ірландськими монахами. Національний ірландський стиль був прийнятий англосаксонськими новонаверненими і кельтський орнамент перенісся також і на сторінки рукописів, зроблених на території Англії, зокрема в королівстві Нортумбрія.

Список використаних джерел та літератури:

1. Davies, Norman. The Isles: A History. Oxford University Press, Oxford, New York, 1999.

2. Smith, J. M. H. Writing in Britain and Ireland, c. 400 - c. 800. In: Lees, C. A. (ed.) The Cambridge History of Early Medieval English Literature. Series: The new Cambridge history of English literature. Cambridge University Press: Cambridge, 1998, pp. 19-49.

3. Wood, Juliette. The Celts: Life, Myth, and Art. Duncan Baird, New York, 1998.

Марія ШАМИЧ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Валентин ЗАЦЕПЛО

Зовнішня політика Людовіка XIV

Правління Людовіка XIV тривало з 1643 до 1715 рр. Проте самостійне вирішення питань «Королем–Сонцем» у сферах зовнішньої та внутрішньої політики почалося у 1661 р., коли після смерті першого міністра Дж. Мазаріні його наступника не було призначено. Відтоді король почав особисто спрямовувати діяльність Вузької (Державної) ради.

В умовах неможливості після Тридцятилітньої війни об’єднання під однією короною Іспанії та Священної Римської імперії, Піренейський мир 1659 р., що завершив франко-іспанську війну, заклав підвалини для претензій Франції на іспанський спадок. Людовік XIV одружився на іспанській інфанті Марії-Терезі з передбаченою виплатою приданого у 500 тис. екю, що так і не було виконано. Також Франція отримала Русильйон та території в Іспанських Нідерландах.

Існує декілька концепцій зовнішньої політики Людовіка XIV. Історики сер. XIX ст., зокрема Ф. Міньє, вважали, що король прагнув до «округлення» меж держави до певних «природних» кордонів, які пролягали понад Альпи, Піренеї та Рейн. Зокрема, аргументація спиралася на формулювання мирної

угоди 1659 р., за якою «Піренейські гори … назавжди розділятимуть ці два королівства» [1, с. 269].

Крім того, як мета у веденні війн за Людовіка XIV визначається здобуття «слави» або «величі» (gloire). У XX ст. досягнення «слави» часто інтерпретувалося лише у військовому аспекті, або у поєднанні із «пишністю» королівського двору. Проте монархія не розділяла поняття «слави» щодо особистості короля та державного представництва. Зокрема, Людовік XIV звертався до маршала Ж. Тюренна стосовно забезпечення «добробуту держави та слави її зброї», що завжди малися на увазі або супроводжували згадки особистої слави правителя [7, p. 20–21].

В зовнішній політиці Франції цієї доби наявне забезпечення економічних інтересів держави, що ґрунтувалося на економічних теоріях меркантилізму, зокрема на пізнішому етапі її розвитку – протекціонізму. За інтендантом фінансів Ж. Кольбером, «торгівля спонукала народи Європи до змагання, як у воєнний, так і у мирний час, за найбільший виграш від неї», оскільки могла бути або виграшна, або програшна сторони, що зумовлювало встановлення високих ввізних мит. Тобто, економічна протекціоністська політика, у тому числі за Ж. Кольбера, сприяла розв'язанню війн за Людовіка XIV як одного із засобів здобуття переваги у торгових війнах, зокрема зі Сполученими Провінціями та Англією [4, с. 199–200].

Зокрема, економічна складова діяльності Ж.-Б. Кольбера була одним із чинників протистояння у Деволюційній (1667–1668 рр.) й Голландській (1672–1678 рр.) війнами. Протекціоністські тарифи Ж.-Б. Кольбера 1664 та 1667 рр. були спрямовані в тому числі й проти голландської торгівлі, зокрема колоніальними товарами [5, с. 200–202]. Залежність Франції від кон'юнктури на світовому економічному ринку, від прибутків з колоніальної торгівлі залишалася уразливим місцем як за «Короля–Сонця», так і за його наступників.

Не варто залишати поза увагою розвиток дипломатичної служби за часів Людовіка XIV. Король мав постійних представників у столицях великих європейських держав. Посли нижчого рангу, так звані резиденти, знаходилися у менш важливих державних утвореннях Німеччини та Італії, проте не у Московському царстві. Міністри-резиденти, у зв'язку з рішенням про непотрібність посла у цій країні, мали менш обмежені повноваження та звання «надзвичайного представника» [8, p. 60–64].

Зокрема, подібний випадок з надсиланням представника із обмеженими повноваженнями мав місце у Відні через невизнання імперським урядом права переваги французького над іспанським послом. Також французький посол у Швейцарії перебував постійно у Золотурні, хоча за часи правління Короля–Сонця він мав бути надісланим резидентом у Женеву та Грінсон. Звання

«повноважний посол» не мало загальновизнаного значення, проте зазвичай вважалося, що це важлива перехідна місія із правом підписання договорів [2, с. 89]. Державний секретар з іноземних справ був лише виконавцем на службі у короля. На початку правління, дипломатична переписка велася особисто Людовіком XIV, лише через вік вона була перекладена на дипломатичних співробітників [9, p. 199].

Питання старшинства послів було підняте у 1661 р. після відмови іспанського представника у Лондоні прийняти першість посла Франції, що призвело до вислання іспанського посольства з Парижа. Людовік XIV вимагав поширення такого визнання усіма дворами Європи. За угодою 1662 р. Іспанія визнала першість послів Франції [6, p. 36].

У 1662 р. відбувається суперечка з Англією стосовно першості привітання кораблів у морі, що була закріплена між Англією та Голландією 1654 р. й підтверджена Бредською угодою 1667 р. Як компромісне вирішення питання пропонувалося встановлення переваги Англії у північному морі та Франції – у Атлантиці [3, с. 272]. За угодами з Голландією 1662 р. та Португалією 1667 р. встановлюється порядок діяльності іноземних «морських» консулів у портах.

Особливим було питання французької політики щодо Папської держави. До Людовіка XIV представництво у Римі не було перспективним для підвищення на службі через великі витрати на проживання у папській столиці та невелику участь послів з представницькими функціями у житті країни [2, с. 80–81].

Відносини між Францією та Папською державою були напружені через наполягання короля на праві вибору нунція зі списку кандидатів, що представляв би Папу Римського в Парижі. Де-юре, це не було порушенням прав суверена, але перемовинами із очільником католицької церкви. Каменем спотикання між королем та Святим Престолом була спроба понтифіка ліквідувати привілеї екстериторіальності посольства Франції у Римі. У 1662 р. через конфлікт корсиканської гвардії із французькими представниками, король увів війська на кордони Папської держави в Італії й частково приєднав до Франції папські володіння. Папа Олександр VII пішов на поступки й приніс свої вибачення через кардинала Кіджи у Фонтенбло в 1664 р. [3, с. 246]

Важливу роль у дипломатії Людовіка XIV відігравала фінансова складова, що впливала на становлення союзницьких відносин за кордоном. Перш за все, об’єктами спрямування субсидій були англійські монархи Чарльз II та Джеймс II, члени англійського парламенту. Крім того, підкупалися голландські та англійські міністри, республіканська партія у Сполучених Провінціях, а також німецькі князі, зокрема курфюрст Бранденбурга, який був одним із найменш забезпечених, проте не відчував себе надто зобов’язаним щодо субсидій. За Людовіка XIV збільшилась залежність французької дипломатії від фінансистів.

Проте така політика тривала до періоду Війни за іспанський спадок, коли відбулося її поступове згортання через військові витрати [2, с. 102–103].

Зовнішньополітична діяльність Людовіка XIV передбачала як силові, військові засоби та демонстрацію сили, так і дипломатичні, що часто передбачали підкуп, політичну корупцію задля досягнення власних інтересів. Ці засоби часто використовувались у комплексі, поєднувались, проте могли забезпечити результат лише у межах збереження європейської рівноваги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів, 2002. 412 с.
2. Борисов Ю. В. Дипломатия Людовика XIV. М.: Международные отношения, 1991. 395 с.
3. Блюш Ф. Людовик XIV. М.: Ладомир, 1998. 815 с.
4. История Европы. Европа нового времени (XVII – XVIII века). Т.4. М., 1994. 509 с.
5. Малов В.Н. Ж.-Б. Кольбер. Абсолютистская бюрократия и французское общество. М., 1991. 240 с.
6. Black J. From Louis XIV to Napoleon. The Fate of a Great Power. London: Routledge, 1999. 304 p.
7. Hatton R. Louis XIV and Europe. London, 1976. 311 p.
8. Roosen W. J. The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy. New York, 2013. 208 p.
9. The New Cambridge Modern History. Vol. V. The Ascendancy of France. 1648–1688. Cambridge, 1961. 658 p.

Валентин ЗАЦЕПІЛО, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Давід ЦИКАЛЮК

Фактор репутації Філіпа II Габсбурга в контексті Воссельського перемир'я

Варто зауважити, що до «нідерландського зречення» Карла V Філіп мав дуже несуттєвий політичний досвід. Посада регента іспанських володінь і титул

Міланського герцога були вельми формальними та надавали Філіпу як інфанту дуже обмежений простір для прийняття самостійних політичних рішень. Протилежною була ситуація із титулами, отриманими в 1554 р. внаслідок одруження із Марією Тюдор. Англійська та передана Карлом V неаполітанська корони дозволяли йому взяти участь в урегулюванні конфлікту, втім він не проявив жодної ініціативи. Вартим уваги є і той факт, що Філіп ніколи не брав участі у військових кампаніях [2, с. 10]. Його недосвідченість як воїна та політика сприяла формуванню негативного образу розбещеного інфанта.

У відповідному контексті промовистим є коментар Антуана де Ноая, котрий напередодні мирної конференції у Восселі описує молодого короля як людину, яка шукає відпочинку та розкоші [4, с. 221-222]. Він також зауважує, що, на відміну від свого батька Філіп володіє «слабким та витонченим» [тут і далі переклад мій – Д.Ц.] характером. Таким чином, на думку французького дипломата, під час перемовин у Восселі цілком дієвими могли бути спроби дипломатичних маніпуляцій з ціллю досягнення сприятливого результату.

Зважаючи на відповідні оцінки, французькі представники у Восселі неодноразово маніпулювали, погрожуючи зривом перемовин. Договір, підписаний 5 лютого 1556 р., був повністю продиктований французькими дипломатами та ігнорував більшість зауважень іспанської сторони. Таким чином, Воссельська мирна конференція лиш підтвердила та закріпила образ Філіпа II як слабкого правителя. Вартою уваги є реакція папи Павла IV, котрий одразу розпочав активні дії, спрямовані проти Філіпа II. У липні 1556 р. понтифік відлучив від церкви молодого монарха та Карла V. Сприйнявши це як суттєвий удар для власної репутації, Філіп оголосив війну Святому Престолу.

Французький посол у Брюсселі Клод де Лобесп'єн відзначав, що після отримання звістки про вступ Франсуа де Гіза в Італію на допомогу Святому Престолу Філіп II знаходився у такому розпачі, що довго не виходив із власної кімнати [1, с. 37-60]. Ґрунтуючись на існуванні сталого образу молодого монарха як миролюбного та недосвідченого правителя, французи сподівалися на те, що він припинить свою війну проти Святого Престолу. Однак відступ у такому випадку був би суттєвим репутаційним ударом по і без того негативному образу, тож іспанський король прийняв рішення помститися. На франко-нідерландському кордоні швидко було зібрано суттєву армію, здатну не лише відбити наступ противника, однак і перенести війну вглиб французьких територій [3, с. 167]. Втім, варто відзначити, що заздалегідь висловлені французами тези про локалізацію війни та непорушність Воссельського перемир'я, змушували молодого монарха обмежитися кампанією герцога Альби в Італії. Таким чином, розрив договору вимагав окремого приводу.

За такий було використано прикордонний рейд де Коліньї 6 січня 1557 р.. Як відзначає Б. Гаан, Генріх ІІ, крім того що зробив догану адміралу, наказав утриматися від подальших нападів та зажадав негайного повернення полонених і здобичі [1, с. 61-71]. Філіп ІІ проігнорував відповідні дипломатичні кроки французького монарха та негайно розірвав перемир'я.

Особливо цікавим у контексті відповідного питання є перебіг військових кампаній у 1557 р.. Незважаючи на скрутне економічне становище, було зібрано грандіозну для того часу армію чисельністю у 60 тис. солдатів. Її перемога над французьким військом 10 серпня 1557 р. уможливила безперешкодний наступ на Париж. Втім, за наказом Філіпа ІІ було продовжено облогу зазначеного міста. В останні її дні іспанський король перебрав на себе керівництво армією, що дозволило йому ствердитися в ролі «великого переможця французів». Цікавим є той факт, що одразу після битви було випущено медаль, присвячену перемозі «розсудливого короля» [Рис. 1].

Таким чином, репутація Філіпа ІІ займає першочергове місце в контексті підписання та розриву Воссельського перемир'я. Його сталий образ як слабкого та недосвідченого правителя дозволяє дипломатам Генріха ІІ підписати вигідний для свого суверена договір, а папі Павлу IV розпочати активні дії щодо відновлення конфлікту. Втім, відлучення від церкви зі сторони понтифіка, а потім вступ Франції у іспано-папську війну, зумовлюють еволюцію образу Філіпа ІІ та змушують його постояти за власну репутацію. З цією метою молодий монарх активно сприяє розриву перемир'я та потім присвоює собі лаври переможця при Сен-Кантені.

Список використаних джерел та літератури:

1. Haan B. Une paix pour l'éternité: La négociation du traité du Cateau-Cambrésis. Madrid : Casa de Velazquez, 2010. 279 p. URL: https://books.openedition.org/cvz/618?format=toc (дата звернення: 24.05.2023).
2. Horta Rodríguez N. La batalla de san Quintín // Revista de historia militar. Madrid : Servicio Historico Militar. 1959. Num. 4. PP. 7-60.
3. Prescott W. History of the reign of Philip the Second, king of Spain. London : R. Bentley, 1857. Vol. 1. 500 p.
4. Vertot. Ambassades de Messieurs de Noailles en Angleterre. Leyde : Dessaint & Saillant, 1763. 394 p.

Давід ЦИКАЛЮК, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка.

Остап ДЕМКІВ

Суспільно-політичні витоки сатири у Франції

Зрозуміти появу сатири у Франції на початку XVI століття можна тільки при розгляді культурного контексту того часу. Тоді в державі правили королі з династії Валуа. Вони працювали над встановленням твердого централізованого уряду, прагнули будь-якою ціною уникнути повторення ситуації на кшталт непокори герцогів Бургундських, яку зумів приборкати тільки Людовік XI. Одним з основних напрямків у внутрішній політиці було зменшення повноважень та прерогатив, доступних великим родинам у Франції, централізація та поступове формування абсолютизму[1]. Однак з іншого боку саме на початку XVI століття за часів правління Франциска I (1515-1547) розпочинається доба Ренесансу. Як і за його попередників Карла VIII і Людовика XII, Франція була залучена в Італійські війни 1494-1525 рр. В Італії на той час активно розвивалося мистецтво, а підйом наукової думки зміцнився завдяки прийому вигнаних із завойованої турками Візантії грецьких вчених[2].

В Італії вже в другій половині XV ст. значного поштовху для розвитку новолатинській сатирі завдає творчість Франческо Філельфо. Між 1517 та 1525 роками тосканським діалектом створює свої сім сатир Лодовіко Аріосто, який настільки вдало відтворив та переосмислив класичну сатиру, що й сам став зразком для всіх подальших італійських та французьких сатириків раннього модерну. Так оформлюється класична традиція сатири в Італії[2].

Водночас твори представників класичної сатири - Лодовіко Аріосто, Ерколе Бентівольо, Луїджі Аламанні, Антоніно Вінчігверри, Франческо Сансовіно – разом утворюють всього лиш один том, поділений на 7 книг і опублікований аж у 1560-83 рр. Далеко не всі твори звідти з’явилися вперше в цьому виданні – значна частина з них була надрукована майже одразу після написання, тому й змогла здійснити свій вплив раніше. Щонайменше сатири Аріосто точно були на руках Жоашена дю Белле на час його перебування в Римі у 1553-57 рр. Це можна побачити хоча б із оцінки, даної французом його творчості в написаних у той час «Жалях»: «elles ont créé dans la patrie de l'auteur la poésie personnelle» («вони створили в країні автора особисту поезію»)[4].

З усіх зразків італійської класичної сатири найбільше значення мають саме твори Аріосто з огляду на те, що стали серед них найпопулярнішими, а отже й здійснили значно серйозніший вплив на італійську та французьку літературу. Вони адресовані його братам і друзям. Сатири Аріосто схожі на адресовані

друзям листи і є передусім його зізнаннями. Хоча вони більше, ніж будь-які інші сатиричні твори сучасності, нагадують манеру Горація, їхній автор рідко, на відміну від свого зразка, піднімається до сатири на загальні недоліки. Ще менше хвилює Аріосто обговорення якихось вічних питань моралі чи літератури. Він жодним чином не претендує на те, щоб залишити після себе повний підручник практичної філософії чи кодекс доброго смаку. Аріосто говорить передусім про себе, свої характер, родину, стосунки, розчарування, печалі, страхи, найдрібніші деталі кулінарних смаків, побутові деталі власного помешкання. Сатирою їх вважають передусім тому, що Аріосто розважає з допомогою цього читача, висміює свої ж слабкості звичайної людини[4].

На противагу класичній сатирі поступово формується бернеско *(satire alla berniesca)*. Вона так названа на честь її засновника Франческо Берні. На противагу до послідовників курсу Аріосто, автори бернеско використовували в своїх творах більше гротеску, бурлеску, буфонади — зазнали більшого впливу народної культури[4]. Твори як бернеско, так і класичної сатири, записувалися терциною та переважно мали вигляд довгих послань. Завдяки глибшій закоріненості в італійську народну культуру поезія бернеско мала більшу популярність, ніж звичайне наслідування античних взірців сатири. З огляду на це послідновники Берні — Джованні Мауро д'Аркано, Джованні делла Каза, Франческо Марія Мольца, Джован Франческо Біні, Аньйоло Фіренцуола — залишили значно більшу спадщину за прихильників Аріосто[6].

Таким чином в Італії на той момент зародилися дві різні сатиричні традиції – класична та бернескіанська — які внаслідок тривалого контакту з цією країною не переставали впливати на французьку літературу щонайменше до початку XVII століття. Італійські війни, таким чином, були поштовхом для вивчення італійської культури та поширення ідей гуманізму у Франції. Це був найважливіший інтелектуальний напрямок того часу. Принципи гуманізму глибоко вплинули на літературу: автори щораз частіше звертаються до античних текстів, бажають дізнатися щось нове, оновлюють форми та теми шляхом відмежування від літератури. Гуманісти знаходили там відповіді на ті питання, котрі їх хвилювали, але мало цікавили середньовічних католицьких теологів[7].

Думка цієї епохи загалом позначена сумнівом у визначеності минулого. Розвивається повага до особистості, ідея свободи думки та переконань, утвердження нової інтелектуальної строгості на основі наукових методів. Здійснюються нові відкриття, які перевертають старі уявлення людей про довколишній світ, і значна частина з них французами – зокрема придворним лікарем Амбруазом Паре, одним із батьків сучасної медицини, або ж поліматом П'єром де ля Раме, критиком логіки Арістотеля[1].

Нове бачення світу, нові літературні форми зазнають значного впливу з боку

італійського Відродження, зразків греко-римської цивілізації. Найбільш яскраві романи епохи написані Франсуа Рабле (“Гаргантюа” та “Пантагрюель”) та Маргаритою Наваррською (“Гептамерон”). Більше поширення текстів (зокрема фундаментальних і насамперед Біблії) зумовив винахід книгодрукування. Такі ерудити, як Гійом Бюде, Етьєни, Жак Аміо, пропонують нові переклади грецьких та латинських текстів, укладають вдосконалені граматики та словники давніх мов. Поширюється виконаний минулого століття Жаком Лефевром д’Етаплем переклад Біблії французькою мовою. Публікація гуманістами своїх творів французькою мала важливе ідеологічне значення. Таким чином вони наголошували на певному ідейному розриві з католицькою церквою. Латину вони цінували як засіб пізнання античної культури, але її ідеї передавали широкому загалу з допомогою зрозумілішої йому французької мови. Таким чином не тільки підважувалася монополія на вчену культуру церковників, але й зменшувався розрив між народною та елітарною культурами[7].

Важливими авторами поезії стають Клеман Маро, П’єр де Ронсар, Жоашен Дю Белле. Вони належали до поетичного гуртка «Плеяда» (« Pleiade »), який здійснив серйозні літературні реформи – збагачення французької мови, ширше наслідування античних та італійських форм, надання лірриці більш особистого виміру. Те, якою мовою вони писали, було проявом впливу на них середньовічної літератури — зокрема й спадщиною «великих риторів» з усіма їхніми новаціями. Однак ідеологія, яку вони запропонували для розвитку французької літератури, дещо незаслужено відкидала згадки про будь-який позитивний вплив якихось неантичних попередників. У цьому проявляється неоднозначність впливу «La défense et l’illustration de la langue françoise» Жоашена дю Белле — праці, яка навряд чи з’явилася б без впливу “великих риторів” на розвиток французької мови, але саме завдяки їй поети поколінь між Війоном та Маро були забуті аж до XX століття[1].

Заклик широко наслідувати античні та італійські форми стосувався й сатири. Важливе значення має те, що Дю Белле — той представник «Плеяди», чий внесок у теорію та практику сатири був, мабуть, найбільшим — закликав наслідувати у ній Горація. Гораціанській сатирі як одному з трьох її основних видів поруч із ювеналійською та менніповою властиві передусім комічність та легкий соціальний коментар. Подібна література перш за все акцентує увагу на людських вадах, хоч і не відмовляється говорити на тему суспільних проблем[3]. Натомість більш темний її різновид, ювеналійська сатира, про розвиток якої у Франції буде згадано в четвертому розділі, має на меті доносити бачення автором правди життя. Це вже більш політична сатира, яка покликана викривати несправедливість та інші недоліки чи проблеми в суспільстві. Однак попри інтерес до Ювенала, французькі сатирики раннього модерну були більш схильні

вслід за «Плеядою» наслідувати Горація[2].

Іншим важливим рухом у Франції XVI століття була Реформація. Хоч вона й розходилася з гуманізмом в суттєвих моментах, але походила з того самого бажання повернутися до оригінальних текстів та з їхньою допомогою критикувати культурні, релігійні та політичні інститути. Найпомітнішим проявом Реформації у Франції було поширення вчення Жана Кальвіна. Засудження кальвіністів (гугенотів) католицькою церквою, а згодом і французькою монархією, призвело до серії гугенотських воєн. Не треба переоцінювати вплив кальвінізму на низи французького суспільства. Чисельність гугенотів на час розквіту їхнього впливу ніколи не сягала вищої цифри за кілька відсотків населення, але більшість з них належала до вершків суспільства[7]. Відповідно ідеї Кальвіна у Франції мали куди більший вплив на еліти, ніж на народну культуру. Реформація разом із гуманізмом вплинула на глибоке оновлення форми та змісту французької літератури. Монополія католицької церкви на вчену культуру суттєво обмежилася і французьке духовне життя зазнавало невпинної лаїцизації[1]. З іншого боку, гугенотські війни з їхньою жорстокістю можна розглядати як одну з причин порівняно пізнього зародження сатиричної поезії у Франції, особливо якщо порівнювати з Італією і навіть попри її значний вплив на французьку літературу того часу. За тогочасної політичної кон'юнктури наклепи, памфлети та пасквілі краще відповідали зобов'язанням письменників, ніж сатира з її суворою поетичною формою та кодованими правилами. Хоча «Плеяда» й працювала над перенесенням у французьку літературу всіх культивованих античними авторами жанрів загалом і сатири з наслідуванням Горація зокрема, теорія сатири розвивалася у Франції швидше та інтенсивніше за практику. Про це дуже красномовно свідчить Матюрен Реньє, висловлюючись про французьку сатиричну літературу:

Un grand chemin jadis assez frayé,
Qui des rimeurs François ne fut oncq' essayé[5]
(Великий шлях, колись вдосталь розчищений,
Французькими поетами не торований)
[переклад з французької мій – О.Д.].

Водночас із початком релігійних воєн 1562 року поезія під їхнім впливом набирає більш полемічного тону. Хаос, у який занурилося королівство, сумніви в достовірності тогочасних наукових і релігійних знань, поступово починають переорієнтовувати поетичну естетику в русло бароко. Через це, наприклад, в другій половині XVI та першій половині XVII століть величезну популярність мав один із його провісників, маловідомий нині поет-гугенот Гійом дю Бартас зі своїм "Тиждень, або Створення світу" («La Semaine ou la Création du monde») (Париж, 1578). Однак найважливіше те, що внаслідок гугенотських воєн

французька поезія стає більш полемічною, що знайшло своє відображення також і в початкових контурах французької сатири[2].

Визначальний вплив на розвиток французької сатири зокрема та літературний процес Франції загалом мали два напрямки італійської сатиричної літератури — класичний та бернеско. Твори Лодовіко Аріосто та Франческо Берні, як і їхніх послідовників, уважно вивчалися та наслідувалися французькими авторами. Контакти з Італією спричинили розвиток гуманізму у Франції, що, в свою чергу, зумовило поширення більш критичного ставлення до влади та церкви, ніж воно мало місце в середньовічний період. Реформація та релігійні війни змусили багатьох французьких письменників сумніватися в офіційній католицькій доктрині та правильності її впливу на політику. Одним зі способів виявлення подібних сумнівів стає сатира.

Список використаних джерел та літератури:

1. Baszkiewicz Jan. Historia Francji. Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. 807 s.
2. Brix Michel. Histoire de la littérature française. Voyage guidé dans les lettres du XIe au XXe siècle. Louvain-la-Neuve: de Boeck, 2014, 375 p.
3. Elżbieta Sidoruk. Granice satyry. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filologii Polskiej, Zakład Teorii i Antropologii Literatury. 2018.
4. Lenders Dennis. La satire en France au XVIe siècle. Les trois poèmes latins adressés par La Boétie à Montaigne. Université de Gand, 2008-2009.
5. Oeuvres de Mathurin Régnier,... avec les commentaires [de Brossette], revus, corrigés et augmentés ; précédées de l'Histoire de la satire en France, pour servir de discours préliminaire, par M. Viollet-le-Duc, 1813.
6. Vianey Joseph. Mathurin Régnier. Paris : Hachette, 1896. 322 p.
7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Серія “Історія країн світу”. Львів: вид-во УКУ, 2002. 412 с.

Остап ДЕМКІВ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Світлана КАГАМЛИК

Специфіка впливів українських релігійно-освітніх практик на розвиток китайської духовної культури в контексті місійної діяльності українських церковних діячів ранньомодерного часу

Вивчення і аналіз стану українсько-китайських відносин на сучасному етапі потребує їх переосмислення з точки зору ретроспективи. У цьому контексті цінним є дослідження діяльності Пекінської православної місії, яка виконувала дуже важливі завдання – як зовнішньополітичні, так і цивілізаційні: поширення православної віри і духовного просвітництва, наукове вивчення Китаю, а за відсутності дипломатичних стосунків між країнами на ті часи члени місії упродовж тривалого часу були неофіційними представниками російської влади в Китаї.

Важливо зазначити, що перша Пекінська місія, як, власне, і майже всі інші місії до кінця XVIII ст., була сформована з українських церковних діячів. Європейський рівень освіченості і досвід протистояння католицизму стали найголовнішими критеріями обрання для роботи в Пекінській духовній місії саме українців, вихованців Києво-Могилянської академії. Проте цю обставину сучасна російська наука намагається замовчувати або представити українців в негативному світлі.

Прикметно, що перша офіційна Пекінська місія була сформована у 1711 р. Тобольським митрополитом Іоанном Максимовичем, який перед тим очолював Чернігівську єпархію і культурно-просвітницький осередок, був відомим поетом і перекладачем [1, с. 615–617]. Члени місії були гостинно прийняті імператором Кансі, який виділив кошти на її утримання. Збереглися спогади посланця папи Римського в Пекіні Маттео Ріпи про його зустріч з керівником Пекінської місії, архімандритом Іларіоном Лежайським [2, с. 21]. З того часу місійні посольства до Китаю відправлялися терміном на 10 років і розташовувалися в побудованому у 1726 р. коштом китайського імператора Стрітенському монастирі, який став духовним центром Пекінської місії.

Особливих успіхів у діяльності Пекінської місії досяг Гервасій Лінцевський. Відправлений до Китаю із намісників Києво-Михайлівського монастиря, він керував місією в сані архімандрита 10 років і отримав у нагороду зведення до єпископського сану та керівництво Переяславською кафедрою.

Відомі три його донесення Синоду, в яких він описав приміщення Пекінської Стрітенської церкви з додатком креслення Пекінського російського посольського двору, а також складні умови перебування в «идолаторской стране» [4, № 341]. У складі місії під керівництвом Гервасія Лінцевського працював перший історіограф Пекінської місії, українець Феодосій Сморжевський [2, с. 31].

Важливо зазначити, що у своїй місійній діяльності українські архієреї що українські церковні діячі заклали основи шкільництва та лексикографії для монголів і китайців. Першу монголо-китайську школу відкрив у 1726 р. архімандрит Антоній Платковський у Вознесенському Іркутському монастирі з метою підготовки перекладачів з монгольської та китайської мов [1, с. 215]. Того ж, 1726 р. зусиллями тобольського архієрея Антонія Стаховського була влаштована школа при Пекінській місії за допомогою учнів Іркутської школи, які вивчали китайську мову при Пекінській місії на кошти китайського хана «для пользы корреспонденціи между обоими государствами» [1, с. 218].

Одним із перших навчальних посібників для викладання руської мови маньчжурським і китайським дітям стала Граматика Мелетія Смотрицького, яку переклав на маньчжурську мову учень і перекладач Пекінської місії І. Россохін [2, с. 25]. Антоній Платковський також розпочав переклад катехізису китайською мовою і через два роки підготував китайсько-латинський словник «Цзи-луй». Цю лексикографічну роботу продовжив Гервасій Лінцевський [2, с. 25, 28–29]. У часи діяльності 6-ї Пекінської місії на чолі з Миколаєм Цвітом учні Китайської місійної школи почали вести «Журнал секретных действій, намереній, случаев и пермен, бывших в тайцинском государстве с 1772 по 1782 годы» [1, с. 218].

У складі місій були проповідники, викладачі, перекладачі і півчі. Українські місіонери везли в Китай церковне облачення, богослужбові книги, головним чином видання Києво-Печерської друкарні [3, № 120, 258, Приложение XII; 5, №7, Приложение II]. Безумовно, все це мало суттєвий вплив на китайську духовну культуру.

Таким чином, джерела доводять суттєвий внесок українських церковних діячів в поширення православної віри, шкільництва та просвітництва серед монголо-китайських народів. Водночас, попри величезні зусилля з боку українських місіонерів, Пекінська місія не досягла успішного результату.

1. Кагамлик С.Р. Українська православна ієрархія XVII – XVIII ст.: інтелектуальний та духовний виміри. К., 2018. 776 с.
2. Кіктенко В.О. Історія українського китаєзнавства XVIII – початок XIX століття. К., 2018. 388 с.

3. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. Т.1 (1542–1721 гг.). СПб., 1868.
4. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. Т. 26 (1746). СПб., 1907.
5. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. Т. 31, СПб., 1909.

Світлана КАГАМЛИК, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Степан ЯНКОВСЬКИЙ

Феномен Сократа в суспільній думці імперії Гольштейн-Романових (Росії): від символу до привласнення філософської спадщини античності

Вивчення феномену Сократа в суспільній думці імперії Гольштейн-Романових (Росії) спрямовано до розуміння впливу ідеологічних, культурних факторів на рецепцію та інтерпретацію образу Сократа, що допоможе розрізнити відмінність історичної-наукової та культурно-ідеологічної рецепції Сократа. Відповідні методологічні засади засновуються на розрізнянні конструктивного і дискурсивного контекстів рецепції. Зазначену оптику уможливлює структурно-конструктивний підхід Гудмена-Бурдьє [3] та ідей «Привидів Маркса» Жака Дерріди [1]. В результаті можна знайти шляхи долучення нових поглядів та інтерпретацій феномену Сократа, розширивши наше розуміння філософії Античності в цілому.

Феномен Сократа в суспільній думці імперії Гольштейн-Романових проявляється під впливом наслідків модернізації слов'янсько-татарської (московської) культури. Звідси на рецепції відзначаються нові для цієї культури специфічні риси:

Ідеологічний рівень імперської культури живився традиціями східнохристиянської ортодоксії, якій відповідає образ «Святого Сократа».

Православна московська книжність, яка закладає інтелектуальну традицію імперії, мала вторинне, по відношенню до традицій київської книжності, значення. І цей, так би мовити, «бурсацький Сократ» духовних семінарій корелює із образом «Сократа – наставника мудреців».

Відсутність впродовж всього 18-го і початку 19-го сторічь у світській культурі імперії нормативної літературної традиції.

«Зародковий» стан незалежної суспільної думки.

Відсутність майже до кінця 19-го сторіччя автономної академічної філософії.

Ефективність механізмів, безпосереднього, скритого, символічного примусу забезпечувала регламентацію, контроль, цензуру практик мислення.

Слабка розвиненість публічно-правових інститутів імперії.

Відтак, виникає питання: чим образ Сократ міг послугуватися імперії?

В ідеологічному плані його рецепція уводила необхідний, але відсутній зразок інтелектуальних чеснот, громадянської щирості, моральної автономії особистості. Але найбільш переконливо її специфіку відобразив київський літератор Олександр Спренцис у книжці «Записки мистера Снека». Користуючись параномазією, автор, не замислюючись, перетворює «Малюту Скуратова» на «Малюту Сократова» [2]. Така інтелектуальна гра виявляє здатність культури генерувати фейки. А через її деконструкцію можна простежити як Сократ із символу громадянської гідності перетворюється на привід інтелігентської гегемонії.

Шлях творенню фейкового Сократа відкрила література. Вона регулярно споживає образ Сократа. Від «Сократа-царя» і «друга правди» Суморокова і Хераскова 1760-х рр. до «Христа в Афінах» у Кедрова у 1980-х. Ідентичність Сократа у мовно-лінгвістичному контексті звучить в епохальних темах «російської думи» – справедливості, закону, євреїв. Провідна роль належить не поетиці художнього образу Сократа (він завжди у межах шкільного класицизму Антокольского-Басіна), а філософській публіцистиці. Саме тут знаходимо культову працю Володимира Соловйова «Життєва драма Платона» [4]. В ній з'являється соціокультурний контекст, із якого виникає «агіографія Сократового життя». Вона не про пошук історичного Сократа, а про реалії соціального поля імперії. Інфантильні теми Сократичної агіографії – це відносини мудреця з жінками, учнями, гомоеротичні і гомосексуальні контексти його життя – репрезентують непрямі свідчення потреби імперських інтелектуалів у рефлексії своєї колоніальної місії. І цей момент виводіть нас до актуальної проблеми постколоніальної рецепції Сократа, яка має опрацювати фантазм транснаціонального Сократа, який експлуатує наратив Сократа-громадянина. У процесі експропріації культурного поля України образ Сократа перевтілюється в образ Григорія Сковороди, а життя українського філософа постає життям Сократа Східної Європи. Імпліцитно це сприяє включенню культурного поля Східної Європи до Російської низовини.

Суперечливим є відношення агіографічного Сократа із візуальною культурою, де образ Сократа фіксується у практиках академічного рисунку на рельєфі Сократового обличчя. Саме у них породжується «привід» Сократового обличчя у портретних зображення гегемонів суспільної думки імперії. У портретні зображення Достоєвського, Толстого, відомого під псевдо Ленін Володимира Ульянова тощо трансплантується такий елемент Сократового як лоб. Звісно, культурні кліше і стереотипи ототожнюють лоб із мудрістю, але цей спосіб привласнення образу Сократа потребує вже психоаналітичної інтерпретації. Отже, деконструкція імперського образу Сократа допомагає звернутися до ідеї українського Сократа, до розуміння історичного Сократа, який відстоював правду і справедливість, був критичним до влади та соціальних інститутів, і сприяв розвитку самодослідження та самопізнання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дерріда Ж. Привиди Маркса. Харків : ОКО, 2000. 272 с.
2. Спренцис А. Записки мистера Снека. Крещатик. № 100. 2023 С. 194
3. Bourdieu P. Espace social et pouvoir symbolique, mars 1986. Bourdieu P. Les Choses dites. Paris : Éditions de Minuit, 1987. P. 147–166.
4. Soloviev V. S., 'Plato's Life-Drama', in Vladimir Wozniuk (ed.), Politics, Law, and Morality: Essays by V.S. Soloviev (New Haven, CT, 2000; online edn, Yale Scholarship Online, 31 Oct. 2013), https://doi.org/10.12987/yale/9780300079951.003.0009, accessed 24 May 2023

Степан ЯНКОВСЬКИЙ, Маріупольський державний університет.

Ростислав ВАЦЕБА

Пізньоримські рецепції у франкських прикордонних практиках на Ельбі та Заале

Франкські кордони вперше сягнули річки Заале та Середньої Ельби ще у 30-х рр. VI ст. у результаті завоювання Меровінгами Тюринзького королівства [23, s. 268]. Відтак, втративши доступ до цього регіону після поразки війська Сіґіберта III від повсталого герцога Тюрингії Радульфа у 641 р. [15, p. 431; 29, s. 55; 5, § 87, p. 164-165], франки знову вийшли до Заале вже за часів перших Каролінгів [12, s. 99]. За підсумками Саксонських війн Карла Великого Франкська імперія отримала відносно сталий кордон на Нижній Ельбі [25,

p. 359-360, 363], успадкований згодом, у перших десятиліттях X ст., саксонськими Людольфінгами. Таким чином, впродовж усього IX ст. ділянка Ельби й Заале відігравала у Каролінзьких володіннях подібну роль, що й лімес на Рейні та Дунаї у пізній Римській імперії. Це дає можливість порівняти прикордонні практики і оцінити рівень рецепції франками пізньоримських моделей у відповідній сфері.

Розглядаючи прикордонну політику, варто виділити дві її складові: а) стосунки з навколишніми народами і б) військово-інфраструктурне облаштування прикордоння. Аналіз першої вказує на адаптацію франками поширеної у пізній Римській імперії стратегії оборони периферійних регіонів за допомогою т. зв. «федератів» – союзних народів, котрі були зобов'язані використовувати свої військові ресурси відповідно до римських інтересів, за потреби надаючи їх у розпорядження імперії [39, с. 90-91; 16, p. 34, 47-48]. Винагорода за такі послуги нерідко виходила за межі фінансової підтримки [16, p. 25-27, 47] і включала наділення федератів правом контролю над територією всередині римських кордонів [39, с. 90-91; 16, p. 20-23]. У випадку Франкської держави, на північному сході такими ареалами були терени між Заале, Середньою Ельбою та Нижньою Гаволою, що первинно належали до Тюринзького королівства [11, s. 10; 19, s. 345] і з його завоюванням у 531–534 рр. [9, lib. 3, § 7, 8, p. 103-104, 106; 15, p. 425] номінально перейшли у руки Меровінгів [8, p. 133; 28, p. 31], а також розташовані за правим берегом Нижньої Ельби, у пізнішому Західному Гольштейні, землі підкорених та депортованих Карлом Великим північних саксів-нордальбінгів [4, p. 118].

Федератами франків на Середній Ельбі ще в часи Теудеберта II (596–612 рр.) стали білі серби [37, с. 59-60, 62, 67-68; 40, с. 49]. Тезу про Меровінзький патронат над їхнім поселенням на тюринзькому пограниччі Франкського королівства у контексті організації оборони Австразії від аварських вторгнень обґрунтував Вольфґанґ Фрітце [13, s. 513, 542, 545]. На думку Йоахіма Геннінґа, білі серби залишалися федератами франків на початку IX ст. [18, p. 25]. У ранньокаролінзький період землі на правобережжі Нижньої та Середньої Гаволи отримав південновелетський князь Драговіт [33, p. 111; 2, p. 78]. Відтак Нордальбінгія у 804 р. за розпорядженням Карла Великого відійшла під контроль ободритів [4, p. 118; 27, p. 46-47; 25, p. 359, 372-373]. В останньому випадку наслідування пізньоримської моделі простежується особливо виразно, адже Ейнгард прямо називає ободритів франкськими федератами: «…*Abodritos, qui cum Francis olim feoderati erant* …» [7, § 12, p. 15].

За словами Даніеля Меллено, багато в чому успадкованим від Римської імперії був і принцип сприяння політичній структуризації сусідніх народів, адже наявність у них центральної влади спрощувала ведення дипломатії [25, p. 372].

Продуктом такого підходу, поза сумнівом, було підпорядкування Дражку решти ободритських князів у 804 р. [2, p. 91; 32, s. 47; 20, s. 87, 97, 107], а, можливо, й дещо раніше встановлення верховної влади Драговіта над південними велетами [17, s. 104; 33, p. 111, 112]. Проте нащадки Карла Великого почали вести протилежну політику. Ще за життя батька, у 806 р., Карл Молодший назавжди ліквідував інституцію верховного князя у білих сербів [34, s. 74-75; 38, c. 93]. У 844 р. аналогічний крок стосовно ободритів здійснив Людовік Німецький, розділивши їхні землі між кількома князями [1, p. 35].

Контраст між пізньоримськими та германськими прикордонними практиками особливо добре помітний у військово-інфраструктурному облаштуванні пограниччя. Як випливає з досліджень Матіаса Гардта, у першому десятилітті IX ст. Карл Великий здійснив амбітну спробу облаштування лінійного кордону Франкської імперії вздовж Ельби й Заале за взірцем пізньоримського лімесу на Рейні та Дунаї [14, p. 231; 28, p. 60]. Цей проєкт серед іншого включав і реанімацію типової античної практики побудови фортифікацій на варварському березі річки-фронтиру на кшталт паннонського Трансаквінкуму та Контраквінкуму [14, p. 229-230] (сучасний Пешт). Наприкінці VIII – на початку IX ст. писемні джерела фіксують спорудження каролінзьких укріплень на протилежному (слов'янському) боці Заале й Ельби щонайменше у чотирьох локаціях: на місці пізнішого Галле і навпроти Магдебургу [6, p. 308], біля нордальбінзького Ітцего (фортеця Есесфельт) [4, p. 129-130; 21, s. 29; 24, s. 357; 25, p. 370] та, ймовірно, навпроти гирла р. Оре [4, p. 84, 86; 1, p. 11; 3, p. 85, 87; 2, p. 77-78; 26, s. 216]. Доповнюючи оборонну інфраструктуру на лівому березі, вони були покликані забезпечити захист найбільш зручних переправ.

Однак вже невдовзі після смерті Карла Великого через нестачу ресурсів на утримання такої системи франки були змушені від неї відмовитися [14, p. 231], повернувшись від римського принципу оборони суцільних прикордонних ліній до своєї звичної і дешевшої практики захисту прикордонних областей [14, p. 224]. Цей метод полягав у створенні марок германського типу – широких буферних зон, вкритих відносно густою мережею фортець [14, p. 222-224, 231; 10, p. 584, 645; 22, s. 146]. До 828 р. лінійний лімес на Нижній Ельбі трансформується у розташовану на теренах знову повернутої саксам Нордальбінгії [25, p. 376, 377, 379] Саксонську марку [36, p. 239]. Паралельно аналогічні утворення, об'єднані згодом у Сербську марку, формуються на Заале для захисту східного пограниччя Тюрингії [31, s. 171-172; 22, s. 146-147].

З точки зору порівняння ефективності пізньоримського лімесу та германської марки в умовах раннього середньовіччя, показово, що оборона відрізка фронтиру навпроти слов'янських ліонів – єдиної ділянки вздовж Ельби і Заале, де так і не було утворено прикордоння германського типу, – зрештою не витримала натиску

з північного сходу, і весь прилеглий регіон у другій третині IX ст. зазнав демографічної [35, p. 188] та політичної слов'янізації [14, p. 231]. Згодом цей край став відомий як «Ганноверський Вендлянд», а слов'янська мова там остаточно вийшла з ужитку лише наприкінці XVIII ст. [29, s. 22-38; 30, s. 90-93].

Отже, пізньоримські рецепції у франкській прикордонній політиці на Заале й Ельбі включали практику залучення федератів, принцип централізації влади у сусідів-союзників та модель лінійного кордону вздовж річкових бар'єрів з двостороннім укріпленням переправ. Використання античних прототипів сягнуло апогею на початку IX ст., набувши рис свідомого наслідування. Його хронологічна кореляція з піком Каролінзького відродження дозволяє розглядати рецепції пізньоримських прикордонних практик, що припадають на завершальний період правління Карла Великого, як складову масштабної програми *Renovatio Romani imperii* [28, p. 75, 136-137, 373]. Втім, проаналізовані запозичення почасти не витримали конфронтації з ранньосередньовічними реаліями, що вже у найближчому майбутньому зумовило повернення до традиційних германських рішень, які назагал краще відповідали економічним та військовим спроможностям Франкської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Annales Fuldenses / Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. 152 p.
2. Annales Mettenses Priores / Primum recognovit B. de Simson. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1905. 119 p.
3. Annales qui dicuntur Einhardi. *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / Post editorem G. H. Perzii recognovit Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 3-115.
4. Annales regni Francorum (Annales Laurissenses maiores). *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / Post editorem G. H. Perzii recognovit Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 2-178.
5. Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus / Ed. Bruno Krusch. *MGH. SS rer. Merov*. T. 2. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. P. 1-194.
6. Chronicon Moissiacense. *MGH. SS*. T. 1 / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1826. P. 280-313.
7. Einhardi Vita Karoli Magni / Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1911. 60 p.

8. Epistolae Austrasicae. № 20: Theodebertus I. rex litteris Iustiniani imperatoris / Ed. W. Gundlach. *MGH. Epp.* T. 3: *Epistolae Merowingici et Karolini aevi*. T. 1. Berolini: Apud Weidmannos, 1892. P. 132-133.
9. Gregorii episcopi Turonensis decem libri historiarum / Ed. Bruno Krusch und Wilhelmus Levison. *MGH. SS rer. Merov.* T. 1. Pars 1. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1951. P. 1-537.
10. Bachrach B. S. Charlemagne's early campaigns (768-777): a diplomatic and military analysis. Leiden & Boston: Brill, 2013. 723 p.
11. Dušek S. Geschichte und Kultur der Slawen in Thüringen. Weimar: Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens, 1983. 84 s.
12. Ernst R. Die Nordwestslaven und das fränkische Reich. Beobachtungen zur Geschichte ihrer Nachbarschaft und zur Elbe als nordöstlicher Reichsgrenze bis in die Zeit Karls der Großen. Berlin: Duncker & Humblot GmbH., 1976. 244 s.
13. Fritze W. Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1979. Bd. 28. № 3. S. 498-545.
14. Hardt M. Hesse, Elbe, Saale and the Frontiers of the Carolingian Empire. *The Transformation of Frontiers* / Ed. Walter Pohl, Ian Wood and Helmut Reimitz. Leiden: Brill, 2001. P. 219-232.
15. Hardt M. The Merovingians, the Avars, and the Slavs. *The Oxford Handbook of the Merovingian World* / Edited by Bonnie Effros and Isabel Moreira. New York: Oxford University Press, 2020. P. 424-441.
16. Heather P. The Late Roman Art of Client Management: Imperial Defence in the Fourth Century West. *The Transformation of Frontiers* / Ed. Walter Pohl, Ian Wood and Helmut Reimitz. Leiden: Brill, 2001. P. 15-68.
17. Hellmann M. Grundzüge der Verfassungsstruktur der Liutizen. *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* / Hrsg. von Herbert Ludat. Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag, 1960. S. 103-113.
18. Henning J. Civilization versus Barbarians? Fortification Techniques and Politics in Carolingian and Ottonian Borderlands. *Borders, Barriers, and Ethnogenesis: Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages* / Ed. Florin Curta. Turnhout: Brepols Publishers, 2005. P. 23-34.
19. Kälble M. Ethnogenese und Herzogtum Thüringen im Frankenreich (6.-9. Jahrhundert). *Die Frühzeit der Thüringer* / Edited by Helmut Castritius, Dieter Geuenich and Matthias Werner. Berlin-New York: De Gruyter, 2009. S. 329-414.
20. Kasperski R. Frankowie i Obodryci: tworzenie „plemion" i „królów" na słowiańskim Połabiu w IX wieku. *Granica wschodnia cywilizacji zachodniej w średniowieczu* / Red. Zbigniew Dalewski. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2014. S. 55-113.

21. Kulesza P. Imperium Franków i wikingowie. Władcy, wodzowie, wojownicy oraz działania wojenne w IX wieku. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2022. 779 s.
22. Labuda G. Marchie Niemieckie na pograniczu Słowiańskim w VIII-XII wieku. *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971. S. 91-175.
23. Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona. Poznań: Księgarnia Akademicka Spółdzielnia z Odp. Udz, 1949. 359 s.
24. Lemm T. Esesfelth und der Burgenbau des 9. bis 10. Jahrhunderts in Nordelbien. *Mythos Hammaburg. Archäologische Entdeckungen zu den Anfängen Hamburgs* / Hrsg. Rainer-Maria Weiss und Anne Klammt. Hamburg, 2014. S. 357-376.
25. Melleno D. Between Borders. Franks, Danes, and Abodrites in the trans Elben World up to 827. *Early Medieval Europe*. 2017. Vol. 25. Issue 3. P. 359-385.
26. Nalepa J. Wyprawa Franków na Wieletów w 789 r. *Slavia Antiqua*. 1953. T. 4. S. 210-230.
27. Rembold I. Conquest and Christianization: Saxony and the CarolingianWorld, 772-888. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 277 p.
28. Schutz H. The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: cultural history of Central Europe, 750-900. Leiden: Brill, 2004. 395 p.
29. Strzelczyk J. Bohaterowie Słowian Połabskich. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2017. 304 s.
30. Strzelczyk J. Drzewianie połabscy. *Slavia Antiqua*. 1968. T. 15. S. 61-211.
31. Strzelczyk J. Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu. Poznań: UAM, 1976. 302 s.
32. Turasiewicz A. Dzieje polityczne Obodrzyców: od IX wieku do utraty nipodległości w latach 1160–1164. Kraków: Nomos, 2004. 311 s.
33. Vatseba R. Charlemagne and the Veleti Slavs: Reconstructing the Campaign of 789. *Frühmittelalterliche Studien*. 2021. Vol. 55. P. 89-113.
34. Wachowski K. Słowiańszczyzna zachodnia. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2000. 178 s.
35. Willroth K.-H. New research on the early history of the Slavs in the Lower Middle Elbe Region. *Archaeologia Polona*. 2010 (2015). T. 48. P. 175-195.
36. Wolfram H. The Creation of the Carolingian Frontier-System c. 800. *The Transformation of Frontiers* / Ed. Walter Pohl, Ian Wood and Helmut Reimitz. Leiden: Brill, 2001. P. 233-245.
37. Вацеба Р. М. Виникнення Білої Сербії у світлі тюринзької політики Меровінгів. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2022. № 1 (17). С. 42-84.

38. Вацеба Р. М. Система влади у сербських князівствах Ельбо-Заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2018. Вип. 67. С. 81-103.
39. Мельник В. М. Федеративные отношения между римлянами и варварами эпохи домината (284–480 гг.): историко-конституционный и международно-правовой анализ. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 87-93.
40. Рудь М. О. Етнополітичні процеси на Полаб'ї у VI–VIII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 106. С. 48-51.

Ростислав ВАЦЕБА, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Ліна ОСИПЧУК

Переосмислення канонічного образу Марії Магдалини в картині Тиціана «Каяття Марії Магдалини» (1565 р.)

Через вплив православної церкви Марія Магдалина першопочатково вже набула суттєво інших рис, аніж у католицькій. Її образ повинен був співставлятися лише з канонічними згадками імені Марії, тобто вона поставала як свідкиня Розп'яття, Воскресіння, а також та, з якої було вигнано сім бісів. На противагу цьому в західній традиції було прийнято ототожнювати Магдалину з блудницею, що помазала Ісусу ноги миром та своїми слізьми, а після цього обтерла своїм волоссям. Через це в українському суспільстві склався дисонанс і ототожнювання Магдалини з блудницею стало неприйнятним. Проте шлях Магдалини від грішниці до праведниці, якраз через призму вознесіння від блудниці до святої є гарною рольовою моделлю для середньовічних християн західного обряду. [1, с. 81]

Канонічне зображення Магдалини є в чотирьох канонічних Євангеліє: від Марка, від Луки, від Матвія та від Іоанна. Цей образ було затверджено Папою Григорієм Першим. З них випливає чітка візія з певними атрибутами та декількома сюжетами. Перший сюжет – блудниці, яка покаялась в своїх гріхах, помазала ноги Ісусу миром з алавастрової скриньки, омила їх своїми слізьми та обтерла волоссям (Лука, 7.37-39). Другий сюжет: Магдалина, як сестра Лазаря та Марти, що стала свідкинею Воскресіння Лазаря (Іоанн, 11), а також як свідкиня

Розп'яття Христа та його Воскресіння, що згадано в останніх розділах усіх чотирьох Євангеліє, з певними відмінностями.

Щодо атрибутики, можна виокремити такі канонічні речі: довге волосся, алавастрова скринька для миру, сльози. Як ми бачимо, вони всі відсилають нас до епізоду в домі у Фарисея (Лука, 7). Це стало однією з причин, чому ці атрибути в іконографії середньовіччя переносились також на інші сюжети. Особливо що стосується волосся – воно стало тим іконографічним елементом, що відрізняє Магдалину на більшості візуальних джерелах середньовіччя. Не тільки тому що воно буквально згадане у Євангеліє, а й через символізм. Відомо, що жінкам часто неприйнятно було ходити не лише з розпущеним волоссям, а й і принципі з непокритою головою. [2, с. 7] Тому цей елемент – пряма відсилка до ролі Магдалини як блудниці (Лука, 10.38-42) (Іоанн, 11).

Гріх розпусти для жінки вважався найгіршим, тому цей шлях Магдалини пролягав безпосередньо від самих низів, до найменування Apostola Apostolorum. Тим самим дозволяючи будь якій грішній людині повірити в силу каяття. Якщо розглянути, наприклад, Хрест Рутвелла [додаток 1], англосаксонську пам'ятку VIII ст. Хрест містить рідкісне зображення Марії, коли вона омиває ноги Христа своїми сльозами та олією, а потім витирає їх своїм довгим волоссям. На рамці є напис: «Attulit alabastrum unguenti et stans retro secus pedes eius lacrimis coepit rigare pedes eius et capillis capitas sui tergebas», тобто: «Вона принесла алавастровий посуд з миром, стоячи ззаду біля Його ніг, почала обливати Його ноги своїми сльозами і витирала їх волоссям голови своєї.» (Лука, 7.38). З цього можна зробити висновок, що традиція шанування Марії Магдалини, саме в образі блудниці, була широко поширена.

Найперше що кидається в очі на картині Тиціана «Каяття Марії Магдалини» (1565) [додаток 2] – це, як не дивно, Марію Магдалина. І це насправді важливо, тому що вона є центром композиції, на відміну від середньовічних візуальних творів [додаток 3] [додаток 4]. Вона постає окремою незалежною персоною, що підкреслює ту концентрацію на людському індивідуалізмі на антропоцентризмі яке характерне Відродженню. Це вже є певним переосмисленням Марії.

Сюжет однозначно не є канонічним, хоча б тому що Магдалина не виконує ніякої механічної функції. Не помазаниця, ні свідкиня, вона перебуває в релігійному екстазі і віддана своєму внутрішньому каяттю, а не служінню Ісусу.

Довге волосся є головним атрибутом Магдалини в Євангеліє і на картині воно присутнє в усій красі - довге, розпущене, а окрім цього має золотий колір та прикриває її оголене тіло, ніби як гріхи огортають його. Марія прикриває своєю рукою волоссям оголене тіло, начебто соромлячись його гріховності. Її сльози – як один з головних атрибутів також набувають нового значення. Вона омиває

ними не ноги Ісуса, а себе. Тобто це може трактуватися як символічне передання бажання Магдалини змити із себе минуле життя.

Три головні предмети лежать біля Магдалини: Скринька з миром зліва, та книжка з черепом справа.

Скринька є відсилкою до однієї з головних ролей Марії Магдалини як помазаниці і вказує на дотичність до канонічних Євангеліє. Щодо черепа, то він не є характерним для Марії атрибутом, а швидше відлунням часу, адже символізує momento mori, тобто «пам'ятай про смерть», хоча він на стільки був поширений, що конкретне трактування виокремити складно. На мою думку він слугує символом потойбічного життя, і що пам'ятаючи про нього, Марія вирішує покаятись у своїх гріхах.

На черепі стоїть розгорнута книжка. Тут трактування також різняться, на мою думку, найвірогідніше що вона – Євангеліє, з яких розпочинається взагалі існування образа Марії Магдалини як такого, а череп, як підставка, є початком її історії, символізує каяття за грішне земне життя.

Тож на картині Тиціана, безперечно, присутні атрибути та посилання на канонічні сюжети, але вони набувають нового значення в контексті зображення розкаяння Магдалини та концентрації на її особистості та переживаннях, що притаманно епосі Відродження.

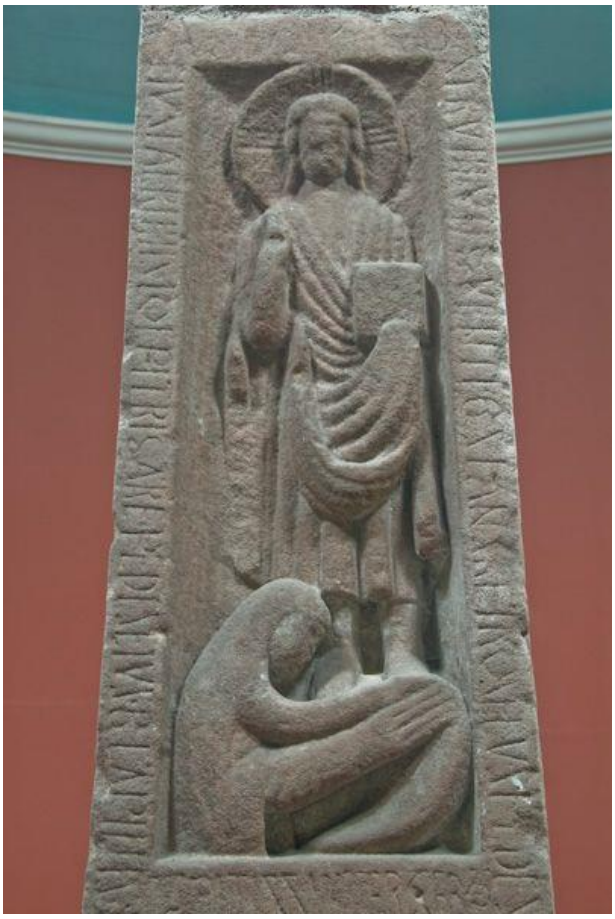

Додаток 1: Хрест Рутвелла

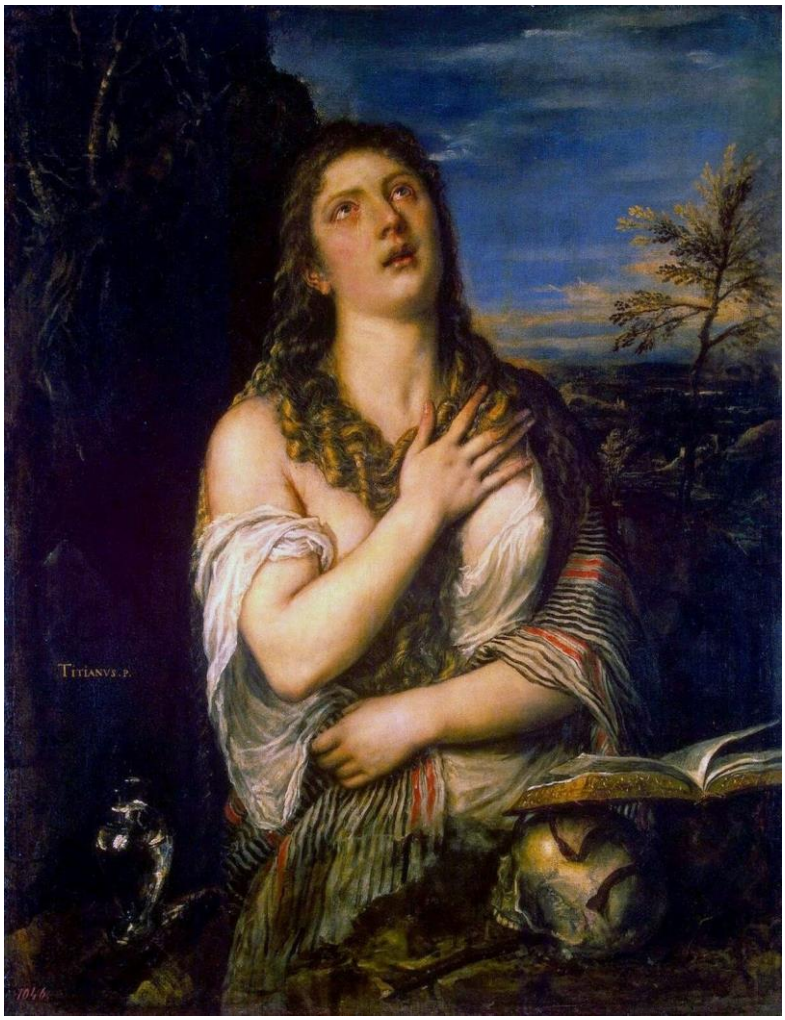

Додаток 2: картина Тиціана «Каяття Марії Магдалини»

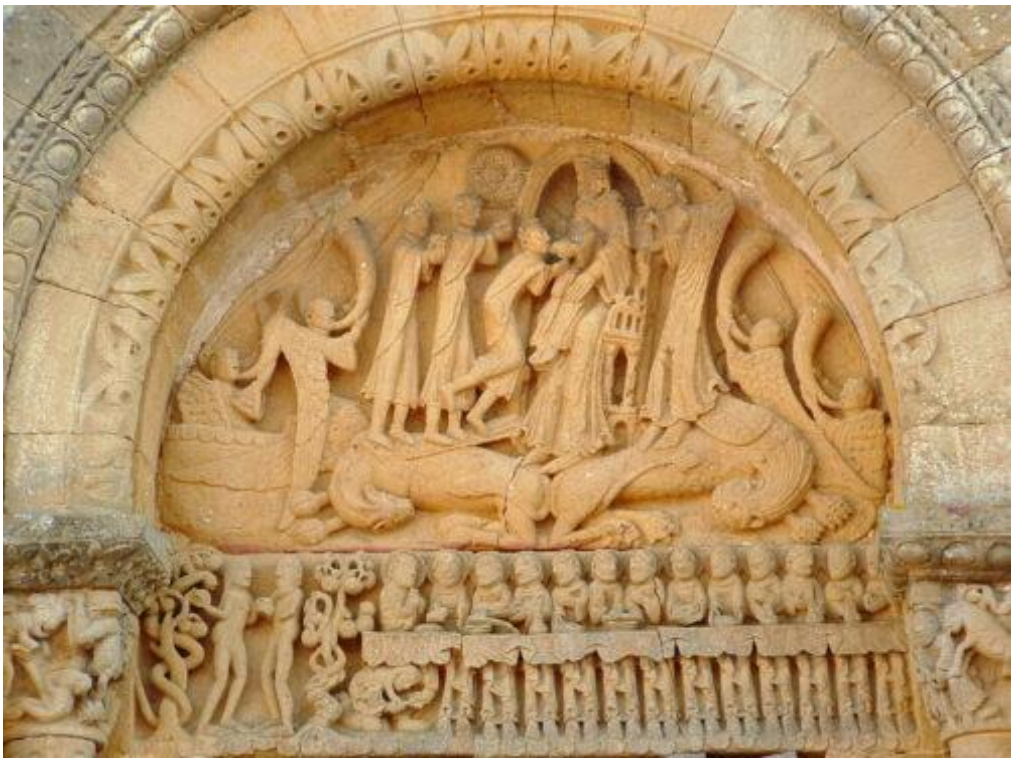

Додаток 3: Фреска у церкві Сент-Марі-Мадлен, Нейї-ан-Донжон

Додаток 4: фреска Джованні де Мілано «Обід у Фарисея»

Список використаних джерел та літератури:

1. Arasse D. On n'y voit rien : descriptions : Pocket Book. Folio, 2006. 216 p.
2. Weikert K. Gender and status in the medieval world. Historical reflections. 2016. No. 42.

Ліна ОСИПЧУК, Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка.